संस्कृत स्वबोधिनी

प्रथमो भागः

సంస్కృత స్వబోధిని

ప్రథమ భాగము

గ్రంథకర్తా

డా. ముళ్ళపూడి జయసీతారామ శాస్త్రి

సంస్కృత భాషా ప్రచారసమితి

నాంపల్లి స్టేషనరోడ్, హైదరాబాదు - 500 001

సంస్కృత భారతీ గ్రంథమాలా : పంచవింశతితమం పుష్పమ్

संस्कृत स्वबोधिनी

प्रथमो भागः

సంస్కృత స్వబోధినీ

ప్రథమ భాగము

గ్రంథకర్తా

డా. ముళ్ళపూడి జయసీతారామ శాస్త్రీ

"THIS BOOK IS PUBLISHED WITH THE FINANCIAL ASSISTANCE OF TIRUMALA TIRUPATI DEVASTHANAMS UNDER THEIR SCHEME AID TO PUBLISH RELIGIOUS BOOKS"

సంస్కృత భాషా ప్రచారసమితి

నాంపల్లి స్టేషన్‌రోడ్, హైదరాబాదు - 500 001

సహృదయులు. చాలాకాలంనుంచి అధ్యాపకులుగా, ప్రాచ్య కళాశాలలో ఉపన్యాసకులుగా ఉండడంచేత ఈ భాషను ఎలా అందిస్తే అందరికీ అనుకూలంగా ఉంటుందని తెలియజాలిన అనుభవవంతులు. వారికి సమితి పక్షాన కృతజ్ఞతలు తెలుపుతున్నాము.

ఈ గ్రంథాన్ని ప్రచురించడానికి తిరుపతి తిరుమల దేవస్థాన పాలకులు ఆర్థిక సహాయం అందజేసినారు. వారికి ధన్యవాదములు, వారికి శక్తినిచ్చిన సకల శక్తి పుంజము శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వాముల వారికి సాష్టాంగ ప్రణామములు.

సంస్కృతాంధ్రములు, దేవనాగరీ - తెలుగులిపులు కలిసిన ఇలాంటి పుస్తకాలను అన్ని ప్రెస్సులవారు ముద్రించజాలరనే విషయం సర్వ విదితం. అలాంటి కష్టతర కార్యాన్ని సులభంగా నిర్వహించిన ఆర్. కె. ప్రింటర్స్ వారికి కృతజ్ఞతలు.

సంస్కృతాభిమానులైన తెలుగువారు ఏతద్గ్రంథ సాదర పరిగ్రహంద్వారా మా ద్వితీయభాగ ముద్రాపణోత్సవాన్ని ఇనుమడింప జేయగలరని విశ్వసిస్తున్నాము.

పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడు

హైదరాబాద్ — కులపతి

21-1-1998. — సంస్కృత భాషా ప్రచార సమితి

విషయసూచికా

1.	మొదటి పాఠము (వర్ణమాల)	1
2.	రెండవ పాఠము	7
3	మూడవ పాఠము	12
4.	నాల్గవ పాఠము	19
5.	ఐదవ పాఠము	22
6.	ఆరవ పాఠము	27
7.	ఏడవ పాఠము	31
8.	ఎనిమిదవ పాఠము	38
9.	తొమ్మిదవ పాఠము	43
10.	పదవ పాఠము	50
11	పదునొకండవ పాఠము	53
12.	పండ్రెండవ పాఠము	57
13.	పదమూడవ పాఠము	62
14.	పదునాల్గవ పాఠము	69
15.	పదునైదవ పాఠము	74
16	పదునారవ పాఠము	79
17.	పదునేడవ పాఠము	84
18.	పదునెనిమిదవ పాఠము	89
19	పంతొమ్మిదవ పాఠము	96
20.	ఇరువదవ పాఠము	99
21	ఇరువది యొకటవ పాఠము	106
22.	ఇరువది రెండవ పాఠము	112

23.	ఇరువది మూడవ పాఠము	117
24.	ఇరువది నాల్గవ పాఠము	123
25.	ఇరువది ఐదవ పాఠము	127
26.	ఇరువది యారవ పాఠము	135
27.	ఇరువది ఏడవ పాఠము	140
28.	ఇరువది ఎనిమిదవ పాఠము	145
29.	ఇరువది తొమ్మిదవ పాఠము	151
30.	ముప్పదవ పాఠము	15ర
31.	ముప్పది ఒకటవ పాఠము	165
32.	ముప్పది రెండవ పాఠము	173
33.	ముప్పది మూడవ పాఠము	17ర
34.	ముప్పది నాల్గవ పాఠము	185
35.	ముప్పది అయిదవ పాఠము	194
36.	ముప్పది యారవ పాఠము	200
37.	ముప్పది ఏడవ పాఠము	207
38.	ముప్పది ఎనిమిదవ పాఠము	216
39.	ముప్పది తొమ్మిదవ పాఠము	222
40.	నలుబదియవ పాఠము	234

సంస్కృత స్వబోధిని

మొదటిపాఠము (వర్ణమాల)

మనిషి పీల్చెడి గాలియే అతని అభిప్రాయ వ్యక్తీకరణకు అనుకూలమైన భాషగా మారును. గాలి బయటకు వెడలునపుడు ముఖమునందలి ఆయా భాగములను తాకుటచే పలువిధములైన అక్షరములుగా స్ఫురించును.

మనమొక భావమును తలపోసి, ఆ భావమును బయటకు వ్యక్తీకరించుటకు పదములను ఆలోచించు దశలోనే లోపల ఉన్న గాలిని ఎట్లు ప్రయోగించవలెను అనే ప్రయత్నం జరుగుతుంది. ఈ ప్రయత్నములు, ముఖయంత్రమున కంఠము, తాలువు (దవడల లోపలి భాగము) పెదవులు మొదలగు భాగములు, అక్షరములు వేరు వేరుగా పలుకుటకు కారణములైనవి.

సంస్కృతమునందలి అక్షరములను, వాటికి తెలుగు వర్ణాలతో గల కొద్దిపాటి భేదములను తెలుసుకొందాము.

సంస్కృతభాషలో గల అక్షరాలను ముందు తెలుసుకొనవలెను. వీటిని దేవనాగరి లిపిలో వ్రాయుదురు.

అచ్చులు

अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ	ॠ	ऌ	ॡ
అ	ఆ	ఇ	ఈ	ఉ	ఊ	ఋ	ౠ	ఌ	ౡ

ए ऐ ओ औ अं अः

ఏ ఐ ఓ ఔ అం అః = 16

సూచన : [ఇందు ౡ అను దీర్ఘాక్షరము సాధారణముగా సంస్కృతమున కన్పించదు]

హల్లులు

क ख ग घ ङ

క ఖ గ ఘ ఙ - క వర్గ

च छ ज झ ञ

చ ఛ జ ఝ ఞ - చ వర్గ

ट ठ ड ढ ण

ట ఠ డ ఢ ణ - ట వర్గ

त थ द ध न

త థ ద ధ న - త వర్గ

प फ ब भ म

ప ఫ బ భ మ - ప వర్గ

य र ल व

య ర ల వ - అంతస్థలు

श ष स ह

శ ష స హ - ఊష్మములు

ळ

ళ 34 + 16 = 50

సూచన : తెలుగు భాషలో కన్పించు ఎ, ఒ అనే రెండు అక్షరాలు సంస్కృతములో లేవు. అట్లే అరసున్న (ఁ) శకటరేఫ [ఱ] కూడా సంస్కృతమున లేవు

ఇందు తొలి 16 వర్ణాలకు అచ్చులు అ లేదా స్వర ములు అని మిగిలినవానికి హల్లులు లేదా వ్యంజ నములు అని పేర్లు. సున్న, విసర్గలు (ం, ః) మిగిలిన అచ్చులవంటివి కాకపోయినా వాటిని అచ్చులుగానే పరిగణిస్తారు.

अ, इ, उ, ऋ, ऌ, అనేవి హ్రస్వములు आ, ई, ऊ, ॠ, ॡ ए, ऐ, ओ, औ అనేవి దీర్ఘాలు. ఆయా అక్షరాలను ఉచ్చరించే సమ యంలో తేడాని బట్టి వాటికి హ్రస్వదీర్ఘములనే పేర్లు వస్తాయి.

హల్లులలో వర్గల చివరి అక్షరాలైన ङ, ञ, ण, न, म లను అనునాసికలంటారు. అనగా వాటి ఉచ్చారణలో వాటి అసలు స్థాన ములతో పాటు నాసిక (ముక్కు) సహాయము ఉంటుంది.

ఉచ్చారణ స్థానములలో గాలి కదలికలను బట్టి మనము లోపల తలపోసిన వర్ణాలు వేరువేరుగా ఉచ్చరింపబడుచున్నాయి.

ఒకే స్థానము నుండి పలుకబడు అచ్చులు 'సవర్ణములు' అట్లే ఒకే స్థానమునుండి పలుకబడు హల్లులు "సవర్ణములు" ఔతాయి.

1) अ, आ - కంఠ్యములు

2) इ, ई - తాలవ్యములు

3) उ, ऊ - ఓష్ఠ్యములు

4) ऋ, ॠ - మూర్ధన్యములు

5) ऌ, ॡ - దంత్యములు

6) ए, ऐ - కంఠతాలవ్యములు

7) ओ, औ - కంఠోష్ఠ్యములు

1) क, ख, ग, घ, ङ, ह - కంఠ్యములు

2) च, छ, ज, झ, ञ, य, श - తాలవ్యములు

3) ट, ठ, ड, ढ, ण, र, ष - మూర్ధన్యములు

4) त, थ, द, ध, न, ल, स - దంత్యములు

5) प, फ, ब, भ, म - ఓష్ఠ్యములు

6) य, र, ल, व - అంతస్థములు

व - దంతోష్ఠ్యము

7) श, ष, स, ह - ఊష్మములు

8) क నుండి म వరకు గల అక్షరములు - స్పర్శలు

కేవలము హల్లులను వ్రాయవలసినపుడు తెలుగులో క్, త్, - అని వ్రాసినట్లే సంస్కృతములో क्, ग्, च्, ज्, అను రీతి వ్రాయవలెను

సంయుక్తవర్ణములు

హల్లు, హల్లు కలిసినపుడు సంయుక్తవర్ణము లేర్పడును [అ హల్లుల మధ్య అచ్చులు ఉండకూడదని అర్థము]

क् + य = क्य (క్య)   द् + ध = द्ध (ద్ధ)

क् + ष = क्ष (క్ష)   द् + य = द्य (ద్య)

क् + स = क्स (క్స)	द् + भ = द्भ (ద్భ)
+ ग = ग्ग (గ్గ)	द + म = द्म (ద్మ)
+ म = ग्म (గ్మ)	द् + व = द्व (ద్వ)
+ त = त्त (త్త)	प् + प = प्प (ప్ప)
+ च = च्च (చ్చ)	प + र = प्र (ప్ర)
+ ज = ज्ज (జ్జ)	ब् + ब = ब्ब (బ్బ)
+ व = ट्व (ట్వ)	र् + क = र्क (ర్క)
+ ड = ड्ड (డ్డ)	ल् + प = ल्प (ల్ప)
+ र = ड्र (డ్ర)	ल् + ल = ल्ल (ల్ల)
+ न = त्न (త్న)	य् + य = य्य (య్య)
+ ञ = ज्ञ (జ్ఞ)	न् + न = न्न (న్న)
+ म = म्म (మ్మ)	
+ म = ष्म (ష్మ)	
+ न = स्न (స్న)	

ను అక్షరములతో కలిసిన సంయుక్తాక్షరములు

+ ष् + ण = क्ष्ण (క్ష్ణ)

+ ष् + म = क्ष्म (క్ష్మ)

+ र् + य: = ग्र्यः (గ్ర్యః)

+ म् + य = त्म्य (త్మ్య)

+ र् + य = त्र्य (త్ర్య)

+ र् + य: = ध्र्यः (ధ్ర్యః)

+ त् + र = स्त्र (స్త్రం)

+ ट् + व = ष्ट्व (ష్ట్వ)

र् + ध् + व = र्ध्व (ర్ధ్వ)
न् + त् + य = न्त्य (న్త్య)
न् + द् + य = न्द्य (న్ద్య)
ष् + ट् + र = ष्ट्र (ష్ట్ర)
द + र् + य = द्र्य (ద్ర్య)

क्ष [క్ష], ज्ञ [జ్ఞ], क्त [క్త], అనునవి ప్రత్యేకంగా గుర్తుంచుకో దగిన సంయుక్తములు.

గుణితము

హల్లులతో ఆ యా అచ్చులు కలియుచుండును. దానిని మనం గుణితము అని అంటాము. పైన పేర్కొన్న क, ग, ष, ज మొ॥ హల్లులు అకారముతో కూడి యున్నవి. వాటిపై అ, ఇ, ఈ ... మొ॥ అచ్చులు కలియునపుడు ఆ అచ్చులకు వేరు వేరు గుర్తులను హల్లులపై కలిపి గుణి షును నేర్చుకొనవలెను.

क् + आ (ा) = का	क् + ॠ (ॄ) = कॄ
क् + इ (ि) = कि	क + ए (े) = के
क् + ई (ी) = की	क् + ऐ (ै) = कै
क् + उ (ु) = कु	क् + ओ (ो) = को
क् + ऊ (ू) = कू	क् + औ (ौ) = कौ
क् + ऋ (ृ) = कृ	क् + अं (ं) = कं
	क् + अः (ः) = कः

ఇందు బ్రాకెట్లలో ఇచ్చినవి గుణితంలో అచ్చులకు చిహ్నాలు. ఈ గుర్తులు కలుపుకొంటూ అన్ని హల్లులకు గుణితాలను నేర్చుకోవచ్చు.

ग गा गि गी गु गू गृ गॄ गे गै गो गौ गं गः ।

दृ (దృ) हृ (హృ) అను అక్షరములు జాగరూకతతో నేర్వవలెను.

రెండవ పాఠము

సంస్కృతములో గల పదములను 1) సుబన్తములు (విభక్తి ప్రత్యయాలతో కూడుకొన్నవి.) 2) తిఙన్తములు (సమాపక క్రియా ప్రత్యయములతో కూడుకొన్నవి) అని రెండు విధములుగా వ్యాకర్తలు విభాగించిరి.

విభక్తి ప్రత్యయములు కన్పించని च, तु, अपि మొదలగు వానిని అవ్యయములందురు. ఇట్లు 1) సుబంత శబ్దములు 2) సమాపకక్రియలు 3) అవ్యయములు (వీటికి లింగము, విభక్తి, వచనములు ఉండవు) అను ముప్పేరములుగా పదములను పేర్కొనవచ్చును.

ఈ శబ్దములు పుంలింగములు, స్త్రీలింగములు, నపుంసకలింగములు అను లింగ భేదాన్ని కలిగి ఉంటాయి. ఆంగ్లములో, తెలుగులో ఈ భేదములు అర్థాన్ని బట్టి ఉంటాయి. సంస్కృతంలో మాత్రము నిఘంటువులను, వ్యాకరణమును చూసి ఏ శబ్దం, ఏ లింగమో తెలుసుకొనవలెను.

శబ్దము ఏ అంతమో కనుగొనుట—

ముందుగా ఒక శబ్దము ఏ అక్షరములో అంతమవుతున్నదో (ముగుస్తున్నదో) కనుగొనాలి

बाल (ब् +, आ +, ल् + अ)
तनय (त्, अ, न् अ य् अ)

कृष्ण (क् ऋ ष् ण् अ) ఈ పదాల్లో చూపిన అక్షరాల వరుసను బట్టి వీటి చివరి అక్షరము 'అ' కనుకనే అవి అకారాంతములు అట్లే —

गिरि (ग् इ र् इ) ఇకారాంతము
गुरु (ग् उ र् उ) ఉకారాంతము
मरुत् (म् अ र् उ त्) తకారాంతము

అని గ్రహించవలెను.

ఈ విధంగా శబ్దం ఏ అంతమో తెలిస్తే చాలా సౌలభ్యం ఉంది. 'బాల' శబ్దానికి చెప్పిన విధంగా మిగిలిన అకారాంతాలకు అన్నింటికి రూపాలు మీరే తెలుసుకోగలరు. అట్లే ఆయా వర్ణాలు చివరగల శబ్దాలకు కూడా మాదిరి శబ్దాన్ని ఒకదాన్ని చూపితే ఆ తీరులో ఎన్నో శబ్దరూపాలను గ్రహించగలరు.

అకారాన్తములైన పుంలింగములు

ఏకవచనములో (ప్ర. వి) —	బహువచనములో (ప్ర. వి.)
बालः = బాలుడు	बालाः = బాలురు
रामः = రాముడు	रामाः = రాములు
तनयः = కుమారుడు	तनयाः = కుమారులు
शिष्यः = శిష్యుడు	शिष्याः = శిష్యులు

ఇవి పురుషులను చెప్పుచూ పుంలింగములైన శబ్దములు
పురుషులను బోధింపకున్నను పుంలింగములైన శబ్దములు —

ఏకవచనము	బహువచనము
वृक्षः = వృక్షము	**वृक्षाः** = వృక్షములు
मयूरः = నెమలి	**मयूराः** = నెమళ్ళు
धर्मः = ధర్మము	**धर्माः** = ధర్మములు

విశేషణములుగా వాడబడే శబ్దాలు

स्थूलः = లావైన, పెద్దదైన	**स्थूलाः** = లావైనవి
श्वेतः = తెల్లనైన	**श्वेताः** = తెల్లనైనవి

వీటిని పుంలింగములైన విశేష్యాలతో కలిపి వాడుకోవచ్చు.

स्थूलः वृक्षः = లావైనచెట్టు

श्वेतः बालः = తెల్లని పిల్లవాడు మొ॥వి.

ద్వివచనాలు

ఇంతవరకు ఏకవచన బహువచనాలతో అకారాంత పుంలింగ శబ్దాలు మాదిరికి కొన్ని చూపబడినాయి. సంస్కృతములో ఇద్దరు వ్యక్తులనుగాని, రెండు వస్తువులనుగాని బోధించుటకు ద్వివచన మనునది ప్రత్యేకంగా ఉన్నది

बालौ = ఇద్దరు బాలురు

तनयौ = ఇద్దరు కుమారులు

वृक्षौ = రెండు వృక్షములు మొ॥వి.

అకారాంత నపుంసక శబ్దములు —

वन, धन మొదలగు శబ్దములు అకారాంత నపుంసకములు. నపుంసకలింగములలో ప్రథమా ద్వితీయా విభక్తులుమాత్రం పుంలింగముల కంటె భిన్నంగా ఉంటాయి. తృతీయా విభక్తినుండి సాధారణముగా పులింగముల వలెనే ఉంటాయి.

అన్ని నపుంసకలింగములలో ప్రథమా ద్వితీయా విభక్తులెపుడూ ఒకేవిధంగా ఉంటాయి.

वनम् — वनानि (అరణ్యము/ను, అరణ్యములు/లను)
धनम् — धनानि (ధనము/ను, ధనములు/లను)
धने, वने అనే రీతిలో వీటి ద్వివచనములుండును.

పదకోశము

పుంలింగపదములు (पुं)	నపుంసకలింగపదములు (नपुं)
तातः, जनकः = తండ్రి	फलम् = పండు
सूर्यः = సూర్యుడు	अरण्यम् = అడవి
देवः = దేవుడు	उद्यानम् = తోట
कुमारः, पुत्रः, सुतः = కుమారుడు	सुखम् = సుఖము
	दुःखम् = దుఃఖము
	कष्टम् = కష్టము
सूक्ष्म = సూక్ష్మము(చిన్న)	नगरम् = నగరము
कृष्णः = నలుపు	वस्त्रम् = వస్త్రము
	नेत्रम् = కన్ను

रक्त: = ఎఱ్ఱని

अग्रज: = అన్న

अनुज: = తమ్ముడు

అభ్యాసము - 1

జతపరుపుడు—

रक्तम् — अग्रज:

स्थूल: -- काष्टम्

मधुर: — वस्त्रम्

सूक्ष्मम् — गन्ध:

कृष्णानि — नेत्रे

रक्ते — फलानि

అభ్యాసము - 2

సంస్కృతరూపాల నివ్వండి—

1. నగరములు 3. తమ్ముళ్ళు 5. సుఖాలు

2. ఇద్దరు కుమారులు 4. చంద్రుడు 6. వస్త్రములు

7. ఇద్దరు లావైన వాళ్ళు 8. రెండుకోటలు

—:o:—

మూడవ పాఠము

ఈ పాఠములో ధాతువులను గూర్చి తెలుసుకొనండి. మనము చేయు పనులను గూర్చి తెల్పే పదాలను క్రియాపదాలు అంటారు. వాటి మూలరూపములకే ధాతువులు అని పేరు. ధాతువుపై చేరు ప్రత్యయాలు వర్తమానకాలాన్ని జరుగుచున్న పని ౧ చెప్పుట), భూతకాలాన్ని (అప్పటికి అయిపోయిన పనిని గూర్చి చెప్పుట), భవిష్యత్కాలాన్ని (ముందు జరుగబోవు పనిని గూర్చి చెప్పుట) బోధించును. ప్రస్తుతం కొన్ని సంస్కృత ధాతువులకు వర్తమాన కాలంలో ఉండే రూపాలను, ఆ పదాలు తయారగుటకు ధాతువులపై చేరు ప్రత్యయాలను తెల్సుకొనండి.

వర్తమాన కాలమును బోధించుటకు 'లట్ వచ్చును దానికి అయా పురుష వచనములందు ఈక్రింది ప్రత్యయములు వచ్చును.

ए   द्वि   ब

ति   तः   अन्ति — ప్రథమపురుష
सि   थः   थ — మధ్యమపురుష
(आ) मि (आ)वः (आ) मः — ఉత్తమపురుష

ఈ ప్రత్యయాలు ధాతువులకు చేరగా-ఏర్పడిన క్రియాపదాలు ఇలా ఉంటాయి.

ఉదా :—

'वस्' అను ధాతువునకు నివసించుట అనీ అర్థం.

ए   द्वि   ब

वसति   वसतः   वसन्ति – ప్రథమపురుష
(నివసిస్తున్నాడు)   (ఇద్దరు)   (నివసించుచున్నారు)
(నివసించుచున్నార్లు) —

वससि (నివసించు చున్నావు)	वसथः (మీరిద్దరు నివసించుచున్నారు)	वसथ (మీరు నివసించుచున్నారు) మద్యపురుష
वसामि (నివసించు చున్నాను)	वसावः (మేమిద్దరము నివసించుచున్నాము)	वसामः (మేము నివసించుచున్నాము)

క్రియాపదములను ప్రయోగించేందుకు 'అస్మద్' 'యుష్మద్' శబ్దాల క్రమముగా విభక్తి రూపాలను తెల్పుకోవాలి.

अस्मद (నా)	युष्मद (నీ)
अहम् = నేను	त्वम् = నీవు
आवाम् = మేమిద్దరం	युवाम् = మీరిద్దరు
वयम् = మేము	यूयम् — మీరు

ఈ రూపాలలో अहम्, आवाम्, वयम् అనే సర్వనామ పదాలకు సరిపోయే క్రియలను 'ఉత్తమపురుష క్రియలు' అంటారు.

ఉదా : —

अहं वसामि = నేను నివసించుచున్నాను.
आवां वसावः = మేమిదరం నివసించుచున్నాము.
वयं वसामः = మేము నివసించుచున్నాము.

ఇట్లే त्वम्, युवाम्, यूयम् అను సర్వనామ పదాలకు సరిపోవు క్రియాపదాలు మధ్యమపురుష క్రియలనబడును.

ఉదా .—

त्वं वससि = నీవు నివసించుచున్నావు.
युवां वसथः = మీరిద్దరు నివసించుచున్నారు.

పైన పేర్కొన్న అస్మత్, యుష్మత్ శబ్ద రూపములు కాక మిగిలిన ఏ శబ్దములతో నైనను ప్రథమపురుష క్రియలు వాడవలెను.

जनक: वसति = తండ్రి నివసించుచున్నాడు.

बालौ वसत: = ఇద్దరు బాలురు నివసించుచున్నారు.

तनया: वसन्ति = కుమారులు నివసించుచున్నారు.

ఇప్పుడు 'వస' ధాతువు మాదిరి మరికొన్ని ధాతువులను పరిచయం చేసుకుందాము.

ధాతువు	అర్థము	ప్రారంభరూపము
खाद्	తినుట	खादति = తినుచున్నాడు/ది
भू	ఉండుట	भवति = ఉన్నాడు/ది.
रक्ष्	రక్షించుట	रक्षति = రక్షించుచున్నాడు/ది.
दृश्	చూచుట	पश्यति = చూచుచున్నాడు/ది.
स्था	ఉండు, నిలచుట	तिष्ठति = నిలచినాడు/ది.
गम्	వెళ్ళుట	गच्छति = వెళ్ళుచున్నాడు/ది
भ्रम्	చలించుట, కదలుట, భ్రాంతిపడుట	भ्रमति = కదలుచున్నాడు/ది.
पा	త్రాగుట	पिबति = త్రాగుచున్నాడు/ది.
पठ	చదువుట	पठति = చదువుచున్నాడు/ది

ఈ ప్రారంభరూపమును ఆధారముగా తీసికొని మిగిలిన పురుషలలో, వచనములలో రూపములను చూచుకొనగలరు.

వాక్యనిర్మాణము — పూర్వపాఠములో వచ్చిన శబ్దరూపములను తయారైన పైదాతువులనుండి క్రియాపదములతో జోడించినచో ఎన్నో వాక్యములు తయారగును.

ఉదా : —

जनकः रक्षति = తండ్రి రక్షించుచున్నాడు.
तनयः गच्छति = కుమారుడు వెళ్ళుచున్నాడు.
रामः पश्यति = రాముడు చూచుచున్నాడు.
धर्मः रक्षति = ధర్మము రక్షించుచున్నది.
बालः भ्रमति = బాలుడు కదులుచున్నాడు.
अग्रजाः तिष्ठन्ति = అన్నలు ఉన్నారు.
वयं पठामः = మేము చదువుచున్నాము.
अहं भवामि = నేను ఉంటున్నాను.
त्वं खादसि = నీవు తినుచున్నావు.
यूयं भ्रमथ = మీరు తిరుగుచున్నారు.

కొన్ని అవ్యయముల పరిచయము

उपरि = పైన   अधः = క్రింద
सद्यः = వెంటనే   अद्य = నేడు
सम्यक् = బాగుగ   तूष्णीम् = ఊరక

వాక్య నిర్మాణము : —

अद्य अग्रजः गच्छति = నేడు అన్న వెళ్ళుచున్నాడు.
पुत्रः अधः तिष्ठति = కుమారుడు క్రింద ఉన్నాడు.

సూచన :—

పదము చివరనున్న మకారపు పొల్లు (म्) హల్లులు పరమైనచో సున్న (ం) గా మారును. అచ్చులు పరమైనపుడు, వాక్యము చివరనున్నప్పుడు సున్న వ్రాయరాదు.

ఉదా : —

1) अहं वसामि – ఇచ్చట హల్లు పరమైనది కనుక సున్న వ్రాసినాము.

अहम् वसामि – అని సంధిలేకుండ వ్రాసినను దోషముగాదు.

2) अहम् + अत्र = अहमत्र – మకారమును ప్రక్కనున్న అచ్చుతో కలిపి వ్రాసినాము ఇట్టి చోట अहं अत्र అని వ్రాయరాదు

3) गच्छसि त्वम् । – ఇచట మకారము వ్రాయుటయే న్యాయమైనది. సున్న వ్రాయరాదు వాక్యము చివర కనుక.

जनकः तूष्णीं वसति = తండ్రి ఊరక నివసించుచున్నాడు.

अनुजः सम्यक् पश्यति = తమ్ముడు బాగుగా చూచుచున్నాడు.

आवां सम्यक् रक्षावः = మేమిద్దరము బాగుగ రక్షించుచున్నాము.

यूयं तूष्णीं तिष्ठथ = మీరు ఊరక ఉండండి.

देवाः सद्यः रक्षन्ति = దేవులు వెంటనే రక్షించుచున్నారు.

అభ్యాసము - 1

ఈ క్రింది వాక్యములను తెలుగులోనికి అనువదింపుడు.

1. त्वं गच्छसि ।
2. अहं भवामि ।
3. त्वं खादसि ।
4. बालाः पश्यन्ति ।
5. वयं पिबामः ।
6. अग्रजाः पठन्ति ।
7. युवां गच्छथः ।
8. देवाः रक्षन्ति ।

అభ్యాసము - 2

ఈ క్రింది వాక్యములను సంస్కృతములోనికి మార్చుడు

1. మీరు వెళ్ళుచున్నారు.
2. మీరిద్దరు తినుచున్నారు.
3. నేను త్రాగుచున్నాను.
4. పిల్లలు వెళ్ళుచున్నారు.
5. మేము తిన్నాము.
6. కుమారుడు చూచుచున్నాడు.
7. సూర్యుడు రక్షించుచున్నాడు.
8. కళ్ళు చూచుచున్నవి.

అభ్యాసము - 3

రిక్తస్థానములను పూరింపుడు—

1) — गच्छामि ।
2) — पिबथ ।
3) — खादामः ।
4) — तिष्ठति ।
5) — वदसि ।

1) बालाः — (पश्)
2) वयं — (पठ्)
3) देवः — (रक्ष्)
4) त्वं सम्यक् — (वद्)
5) तनयाः — (दृश्)

అభ్యాసము - 4

ఈ క్రింది వాక్యాలలో దోషములను సరిదిద్దండి-

ఉదా :—

त्वं वसति - ఈ వాక్యం తప్పు నీవు నివసిస్తున్నారు అని దీని అర్థం. కావున 'నీవు' అనే కర్తకు సరిపోవు క్రియాపదము 'वससि' వాడవలెను.

పై ఉదాహరణ ఆధారంగా మరికొన్ని వాక్యములను సరిదిద్దండి —

1) त्वं पठामि ।	4) वयं पठाव: ।
2) राम: गच्छामि ।	5) यूयं पिबन्ति ।
3) बाल: गच्छन्ति ।	6) अहं खादसि ।

అభ్యాసము - 5

ఈ క్రింది పదములను జతపఱచుడు—

वृक्ष:	खादति
सिंह:	पठसि
त्वम्	पतति
बालौ	आगच्छति
सूर्य:	गच्छत:

: O :-

నాల్గవ పాఠం

ఈ పాఠంలో క్రొత్త ధాతువులను పరిచయం చేసుకుందాము. వీటిని 'ఆత్మనేపదులు' అంటారు. ధాతువులపై చేరే ప్రత్యయాలలో భేదమువలన వీటిని 'ఆత్మనేపదులు' అంటారు.

ఉదా :- मुद् - हर्षे (సంతోషించుట)

ఆత్మనేపద ప్రత్యయములు

వర్తమానకాలము

ఏ. వ	ద్వి. వ.	బహు. వ.
ते	इते	अन्ते - ప్రథమ పురుష
से	इथे	ध्वे - మధ్యమ పురుష
ए	वहे	महे - ఉత్తమ పురుష

मुद् - हर्षे ధాతురూపములు

मोदते	मोदेते	मोदन्ते
मोदसे	मोदेथे	मोदध्वे
मोदे	मोदावहे	मोदामहे

ఈ విధముగా మరికొన్ని ధాతువుల రూపములను గ్రహించండి.

ధాతువు	తెలుగు అర్థము	ప్రారంభరూపము
दक्ष्	ధరించుట	दक्षते - ధరిస్తున్నాడు/ది.
वन्द्	నమస్కరించుట	वन्दते - నమస్కరిస్తున్నాడు/ది
वेप्	కదలుట/వణకుట	वेपते - కదలుచున్నాడు/ది.
भाष्	మాట్లాడుట	भाषते - మాట్లాడుచున్నాడు. ది.

वृत्	ఉండుట	वर्तते - ఉంటున్నాడు/ది.
वृध्	పెంపొందుట	वर्धते - పెంపొందుచున్నాడు/ది.
द्युत्	ప్రకాశించుట	द्योतते - ప్రకాశించుచున్నాడు/ది.
त्वर्	తొందరపడుట	त्वरते - తొందరపడుచున్నాడు/ది.
सह्	ఓర్పుకొనుట	सहते ఓర్పుకొనుచున్నాడు/ది.

పదకోశము —

अध्यापकः	(पुं)	గురువు	पत्तनम्	(नपुं)	పట్టణము
आतपः	(पुं)	ఎండ	पुरम	(न)	పురము
आचार्यः	(पुं)	గురువు	पृष्ठम्	(न)	వీపు/వెనక భాగము
असत्यम्	(न)	అబద్ధము	बकः	(पुं)	కొంగ
आर्यः	(पुं)	పూజ్యుడు	बिडाल	(पुं)	పిల్లి
उदरम्	(नपुं)	పొట్ట	मर्कटः	(पुं)	కోతి
कटः	(पुं)	చాప	मस्तकम्	(नपुं)	తల
कर्णः	(पुं)	చెవి, కర్ణుడు	मूषिकः	(पुं)	ఎలుక
काकः	(पुं)	కాకి	वानर	(पुं)	కోతి
ग्रीष्मः	(पुं)	వేసవి	विहगः	(पुं)	పక్షి
घृतम्	(नपुं)	నేయి	शुनकः	(पुं)	కుక్క
छात्रः	(पुं)	విద్యార్థి/శిష్యుడు	सत्यम्	(नपुं)	నిజము
तक्रं	(नपुं)	మజ్జిగ	सिंहः	(पुं)	సింహము
तैलम्	(नपुं)	నూనె	हृदयम्	(नपुं)	హృదయము

వాక్య నిర్మాణము —

मस्तकं कम्पते = తల వణకుచున్నది.

छात्राः वन्दन्ते = శిష్యులు నమస్కరించుచున్నారు.

उपाध्यायः मोदते = ఉపాధ్యాయుడు సంతోషించుచున్నాడు.

अहं त्वरे = నేను త్వరపడుచున్నాను.

काकाः उपरि वर्तन्ते = కాకులు పైన ఉన్నవి.

यूयं वर्तध्वे = మీరు ఉంటున్నారు/ఉన్నారు.

त्वं सहसे = నీవు ఓర్చుకొనుచున్నావు.

आतपः वर्धते = ఎండ పెరుగుచున్నది.

आचार्याः भाषन्ते గురువులు మాట్లాడుచున్నారు.

पत्तनं शोभते = పట్టణము ప్రకాశించుచున్నది.

అభ్యాసము - 1

ఈ క్రింది వాక్యములను సంస్కృతములోనికి మార్చండి.

1. నీవు సంతోషించుము.
2. కోతులు తొందరపడుచున్నవి.
3. హృదయము వణకుచున్నది.
4. మీరందరు ప్రకాశిస్తున్నారు.
5. సింహములు (రెండును) త్వరపడుచున్నవి.
6. అన్నలిద్దరు సంభాషించుచున్నారు.
7. పిల్లులు వెర్కుచున్నవి.
8. పిల్లి నేతిని త్రాగుచున్నది.
9. మీరు ధరిస్తున్నారు.
10. ఆచార్యులు రక్షిస్తున్నారు.

అధ్యాయము - 2

సూచించిన ధాతురూపాలతో క్రింది వాక్యములు పూరించండి.

1. विहग: उपरि — (गम्)
2. तनया: अत्र — (स्मर्)
3. बाल: जल: — (पा)
4. वयं तूष्णीं — (स्था)
5. मर्कट: उपरि — (वृत्)
6. यूयं — (भ्रम्)
7. त्वं — (दृश्)

—: o :—

ఐదవ పాఠము

ఈ పాఠములో అకారాంతశబ్దములు ఇతరవిభక్తులలో ఏ విధంగా ఉంటాయో తెలుసుకొనండి. అందు పుంలింగమునకు ఒక ఉదాహరణ :—

एकवचनम्	बहुवचनम्	తెలుగు విభక్తులు
बालम् = బాలుని	बालान्=బాలురను	ని,ను,ల,గూర్చి, గురించి
बालेन=బాలునిచేత	बालै:=బాలురచేత	చేత, తోడ
बालाय=బాలునికొఱకు	बालेभ्य:=బాలురకొఱకు	కొఱకు, కై [కోసం]

बालात् = బాలునివలన	बालेभ्यः = బాలురవలన	వలన, కంటె, కన్న, వద్ద
बालस्य = బాలుని	बालानाम् = బాలురకు	కి, కు, యొక్క, లోపల
बाले = బాలునియందు	बालेषु = బాలురయందు	అందు, న, [లోపల]

సంబోధన ప్రథమ

(1) ఎదుటివారిని పిలిచి మాట్లాడటాన్ని సంబోధన అంటారు. ప్రథమావిభక్తి రూపాలనే సంబోధనలో గూడ వాడుతారు. కాని ఏకవచనంలో కొద్ది మార్పు ఉంటుంది.

बालः (ప్రథమ) धनम् (ప్రథమ)
बाल ! (సంబోధన) धन ! (సంబోధన)

(2) తెలుగులో ఓ బాలుడా అన్నట్లుగా, సంస్కృతంలో 'हे' అనే అవ్యయాన్ని ముందు చేర్చి हे बाल ! అని కూడా అనవచ్చును.

ద్వివచనాలు

సంస్కృతంలో ద్వివచనాలు మూడు మాత్రమే అనవచ్చును.

(1) 'बालौ' అను ప్రథమాద్వివచనమే సంబోధన ప్రథమలోను ద్వితీయలోను ఉంటుంది. (సందర్భాన్ని బట్టి అర్థం తెలుసుకొనవలెను).

(2) ఇట్లే తృతీయ, చతుర్థి, పంచమీ విభక్తులలో ఒకే రూపం ఉంటుంది.

बालाभ्याम् (तृ. वि. द्वि) = ఇద్దరు పిల్లలచేత
बालाभ्याम् (च. ,, ,,) = ,, ,, కొరకు
बालाभ्याम् (पं. ,, ,,) = ,, ,, వలన
(రి) షష్ఠీ, సప్తములలో ఒకే రూపం ఉంటుంది.
बालयोः (ष) = ఇద్దరు పిల్లలకు
बालयोः (स) = ,, ,, యందు

సూచన :

(ఈ ద్వివచనప్రయోగం భాషలో తక్కువైనా కళ్ళు, కాళ్ళు, చేతులు, చెవులు మొ. అవయవాలను చెప్పునపుడు, తల్లిదండ్రులు మొదలగు జంట పదాలలోను తప్పక ఉపయోగపడుతుంది.

నపుంసకశబ్దాలలో ఇతరవిభక్తులు

ज्ञान, वन మొదలగు నపుంసకలింగశబ్దాలలో ప్రథమావిభక్తి వలెనే ద్వితీయ కూడా ఉండును. తృతీయ మొదలు సప్తమివరకుగల విభక్తులలో పుంలింగరూపాలవలెనే నపుంసకలింగ శబ్దరూపాలు కూడా ఉంటాయి.

ఉదా—

बालेन – बालाभ्याम् – बालैः
वनेन – वनाभ्याम् – वनैः

ప్రధాన సూచన—

ఈ పాఠములో ఇచ్చిన శబ్దరూపాలను చూచి ఆ రీతిలో మిగిలిన శబ్దరూపములను చెప్పుకొనునపుడు ఈ సూచనను గుర్తుంచ

కానవలెను. సాధారణముగా ర, ష, లతో కూడిన శబ్దములలో తృతీయ, షష్ఠీ విభక్తులలో కన్పించు నకారము 'ణ' గా మార్పు నొందును.

ఉదా :-

बालेन – रामेण – शिष्येण

बालानाम् – रामाणाम् – शिष्याणाम्

పదకోశము —

अर्जुनः (पुं) అర్జునుడు

आकाशः (पुं) ఆకాశము

आपणिक. (पुं) వర్తకుడు

आमलकम् (नपुं) ఉసిరికాయ

उग्रः (पुं) తీవ్రమైన

चन्द्र. (पुं) చంద్రుడు

पर्वतः (पुं) పర్వతము

पाचकः (पुं) వంటవాడు

बुधः (पुं) బుధుడు (గ్రహము) పండితుడు

भक्त (पुं) భక్తుడు

वीरः (पुं) వీరుడు

सूदकः (पुं) వంటవాడు

सेवकः (पुं) సేవకుడు

हरः (पुं) శివుడు

వాక్యనిర్మాణము :—

बालाः ग्रामं गच्छन्ति = పిల్లలు గ్రామమునకు (గ్రామమునుగూర్చి) వెళ్లుచున్నారు.

देवं वन्दे = దేవుని నమస్కరిస్తున్నాను. (నేను)

(తెలుగులో షష్ఠి వాడుట అలవాటు. కాని సంస్కృతములో ద్వితీయయే వాడవలెను)

हृदयम् वेपते – హృదయము వణుకుచున్నది.

शिष्यः आचार्यं सेवते = శిష్యుడు ఆచార్యుని సేవించుచున్నాడు.

आपणिकस्य धनं वर्धते – వర్తకుని ధనము వృద్ధిపొందుచున్నది.

ग्रीष्मे सूर्यः चण्डः भवति – వేసవిలో సూర్యుడు తీవ్రముగా ఉండును.

सिंहाः पर्वतेषु वसन्ति = సింహములు పర్వతములలో నివసించుచున్నవి.

मयूरः वृक्षेषु भ्रमति = నెమలి చెట్లపై తిరుగుచున్నది/తిరుగును.

అభ్యాసము – 1

క్రింది పదములను సంస్కృతములోనికి మార్చుడు.

1. ధనము కొరకు 2 వనములయందు 3 కన్ను 4. సుఖముతో 5 అరణ్యములను 6. సూర్యునకు 7. వృక్షమునందు 8. గుణములచే 9. చెట్టునుండి 10 శిష్యుని మీద.

(నిత్యవ్యవహారంలో మనం వాడే నుండి, నుంచి, మించి మొదలగు విభక్తులకు సంస్కృతంలో పంచమీవిభక్తి వాడుకొనవలెను అట్లే 'మీద' అని వ్యవహరించే చోట సప్తమీవిభక్తి వాడుకొనవలెను.)

అభ్యాసం - 2

క్రింది పదములను తెలుగులోనికి అనువదించుడు.

1. सूर्येण 4. गुणेषु 7. नेत्राभ्यां
2. अनुजस्य 5. सिंहात् 8. वस्त्रे
3. काकानां 6. फलाय 9. धनेन
10. नगरेभ्यः

అభ్యాసము - 3 [అనువాదము]

1. సూర్యునకు నమస్కరించుచున్నాను.
2. చెట్టు మీద పండ్లు ఉన్నవి.
3. మీరు పిల్లవానిని చూచుచున్నారు.
4. చెట్టు నుండి పండు పడుచున్నది.
5 పిల్లవాడు తండ్రితో వెళ్ళుచున్నాడు.
6 ధర్మము రాముని కాపాడుచున్నది.

అరవ పాఠము

ఈ పాఠములో మరికొన్ని క్రొత్త ధాతువులను వర్తమానార్థములో పరిచయము చేసుకొనండి. 1. भज् (సేవించుట) 2. यज (యాగము చేయుట) 3 वप् (విత్తనములు చల్లుట) 4. वह् (పొందించుట, మోయుట) అను ధాతువులు పరస్మైపదరూపములతోపాటు ఆత్మనేపదములుగా కూడ ఉంటాయి. (అనగా 3, 4 పాఠములలోని రెండు విధములైన ప్రత్యయాలు వీటిపై చేరును. అందుచే వీటిని "ఉభయపదులు" అందురు)

उदाहरणम्

परस्मैपदरूपाणि	आत्मनेपदरूपाणि
भजति भजतः भजन्ति	भजते भजेते भजन्ते
भजसि भजथः भजथ	भजसे भजेथे भजध्वे
भजामि भजावः भजामः	भजे भजावहे भजामहे

ఇట్లే यजति - यजते, वहति - वहते, वेपति - वेपते అను రీతిగా ఆ ధాతువులు రెండు రీతులలో సాగును.

ఈ క్రింద నిచ్చు ధాతువులు పరస్మైపదులు మాత్రమే.

ధాతువు	అర్థము	ప్రారంభరూపము
5. तॄ	(తరించుట, దాటుట)	तरति
6. कृष्	(లాగుట, దున్నుట ఒరిపిడి పెట్టుట)	कर्षति
7. सृ	(గమనము, వెళ్ళుట, ప్రసరించుట)	सरति

ఈ 'సృ' ధాతువు 'పరుగెత్తుట' అను అర్థమును గూడనిచ్చును. అపుడు దాని రూపము 'धावति' అని ఉండును.

8. हस्	(నవ్వుట)	हसति
9. क्रीड्	(ఆటలాడుట)	क्रीडति
10. नम	(వంగుట నమస్కరించుట)	नमति
11. पत्	(పడుట)	पतति
12. लप्	(మాట్లాడుట)	लपति

పదకోశము —

अलसः	(पुं)	సోమరి
आसनम्	(नपुं)	పీట/కుర్చీ
एकदा	(अव्य)	ఒకప్పుడు
कन्दुकः	(पुं)	బంతి
करः	(पुं)	చేయి
क्षीरम्	(नपुं)	పాలు
गजः	(पुं)	ఏనుగు
गृहम्	(नपुं)	ఇల్లు
घटः	(पुं)	కుండ
ततः	(अव्य)	తరువాత/అందువలన
तापसः	(पुं)	ముని
पत्रम्	(नपुं)	ఆకు/కాగితము
पथिकः	(पुं)	బాటసారి
पश्चात्	(अव्य)	వెనుక
पुरः	(,,)	ఎదుట, ముందు
पुष्पम्	(नपुं)	పూవు
बालः	(पुं)	చిన్నపడవ
बीजम्	(नपुं)	విత్తనము
भूपालः	(पुं)	రాజు
लाङ्गलः	(पुं)	నాగలి
विद्यालयः	(पुं)	పాఠశాల
वृषभः	(पुं)	ఎద్దు
शकटम्	(नपुं)	బండి
सुन्दरः	(पुं)	అందమైన (ది) వాడు
हलिकः/हालिकः	(पुं)	రైతు
अयम्	(पुं)	ఇతడు, వీడు, ఇది
अमी	(पुं)	వీరు, ఇవి
सः	(पुं)	అతడు, వాడు
ते	(पुं)	వారు, అవి

వాక్యనిర్మాణము :—

अयं सत्यं वदति = ఇతడు నిజము పల్కుచున్నాడు.

सः ग्रामे वसति = అతడు గ్రామములో నివసించుచున్నాడు.

बालः क्रीडति = బాలుడు ఆడుచున్నాడు.

पथिकः प्लवेन तरति = బాటసారి చిన్నపడవతో దాటుచున్నాడు.

पौराः भूपालं सेवन्ते = పౌరులు రాజును సేవించుచున్నారు.

हालिकः उच्चैः हसति = రైతు పెద్దగా నవ్వుచున్నాడు.

त्वं शनैः लपसि = నీవు మెల్లగా మాట్లాడుచున్నావు.

वृषभः शकटं वहति = ఎద్దు బండిని లాగుచున్నది.

तापसाः सदा यजन्ते = ఋషులు ఎల్లప్పుడు యాగములు చేయుదురు.

—:o — o:—

అభ్యాసము - 1

తెలుగులోనికి అనువదింపుడు—

1. अहं सत्यं वदामि ।
2. त्वं कन्दुकेन क्रीडसि ।
3. त्वम् अश्वात् पतसि ।
4. वयम् उच्चैः हसामः ।
5. वृक्षाः फलैः नमन्ति ।

అభ్యాసము - 2

సంస్కృతములోనికి అనువదింపుడు—

1. ఏనుగు తొండముతో నీటిని త్రాగుచున్నది.
2. కుండ అందముగా ఉన్నది.
3. వారు వెనుక వెళ్ళుచున్నారు.

4. వీరు ముందు వెళ్ళుచున్నారు.
5. సోమరి చెట్టునుండి పడుచున్నాడు.

అభ్యాసము - 3

వ్యతిరేకపదములు వ్రాయండి—

1. पुत्रः X
2. एकदा X
3. सत्यं X
4. कृष्णः X

రిక్తస్థానములు పూరింపుడు —

1. सः — तिष्ठति ।
2. अयं गृहे — ।
3. हलिकः लाङ्गलेन क्षेत्रम् — ।
4. गृहस्य समीपे विद्यालयः — ।

—:o — o:—

ఏడవ పాఠము

ధాతువులకు ముందు 'ఉపసర్గలు' కొన్నిచోట్ల చేర్చబడు చుండును ఇవి చేరుటవలన ధాతువుల అర్థాలు కొన్నిచోట్ల ఎక్కువగా మార్పు చెందకపోయినా మరికొన్నిచోట్ల పూర్తిగా మారిపోవును. ఇంతకుముందు పాఠములలో పరిచయము చేయబడిన ధాతువులపై ఉపసర్గలు చేర్చుటచే ఏర్పడు క్రొత్తధాతువులను చూడండి–

ఉపసర్గలతో కలియుటచే అర్థములు మార్పుపొందినవి.	అర్థము మార్పుపొందనివి, కొద్దిగా మార్పుకలవి
विदधते=చేయుచున్నారు	अभिवन्दते=నమస్కరిస్తున్నాడు
सन्दधते=ఎక్కుపెట్టుచున్నాడు	सम्भाषते=మాట్లాడుచున్నాడు
दुर्भाषते | = చెడుగా	संवर्धते | = బాగుగా
अपभाषते | మాట్లాడుచున్నాడు	परिवर्धते | పెంపొందు
	अभिवर्धते | చున్నాడు
आवर्तते=మరలివచ్చుచున్నాడు.	विद्योतते=బాగా ప్రకాశించు చున్నాడు
उत्तिष्ठति=లేచుచున్నాడు	आलपति=మాట్లాడుచున్నాడు
प्रभवति=పుట్టుచున్నాడు సమర్థుడగుచున్నాడు	सल्लपति=
	निवसति | = ఉంటున్నాడు
सम्भवति=పుట్టుచున్నాడు	| నివసిస్తున్నాడు
आविर्भवति=కన్పట్టుచున్నాడు	सम्भ्रमति=తొట్రుపడుచున్నాడు
प्रादुर्भवति=ప్రత్యక్షమగుచున్నాడు	आपतति=పైనపడుచున్నది
अभिभवति=తిరస్కరిస్తున్నాడు	निपतति | = పడుచున్నది
उद्भवति=పుట్టుచున్నాడు	| క్రిందపడుచున్నది
पराभवति=అవమానిస్తున్నాడు	उत्पतति=ఎగురుచున్నది
आकर्षति=ఆకర్షిస్తున్నాడు	
विलपति=ఏడుస్తున్నాడు	
आगच्छति=వస్తున్నాడు	
निर्गच्छति=బయటకు వెడుతున్నాడు	
सङ्गच्छते = కల్సికొంటున్నాడు.	
अधिगच्छति = పొందుతున్నాడు.	
उद्गच्छति = బయటకు వస్తున్నది.	

పదకోశము			కొన్ని ముఖ్యమైన అవ్యయముల పదకోశము	
आवर्तः	(पुं)	సుడిగుండము	अतीव / अत्यन्तम्	మిక్కిలిగా / అతి
चक्रम्	(नपुं)	చక్రము	अपि	,, కూడా
जनः	(पुं)	జనము	इति	,, అని
देहः	(पुं)	శరీరము	इव	,, వలె
पल्लवः	(पुं)	చిగురుటాకు	एव	,, ఏ(మాత్రమే)
पादः	(पुं)	పాదము	किल	,, అట
भुजः	(पुं)	చేయి	खलु	,, గదా
मुखम्	(नपुं)	ముఖము (నోరు)	मुहुः/मुहुर्मुहुः	,, మాటిమాటికి
मूढः	(पुं)	మూర్ఖుడు	वृथा	,, వ్యర్థము
हस्तः	(पुं)	చేయి	सह	,, కూడ

ఇంతకు ముందు పాఠాలలో अस्मद्, युष्मद् శబ్దముల ప్రథమా రూపములను తెలుసుకున్నారు. ఇతర విభక్తులలో ఆ శబ్దముల రూపములను ఇచట కనుగొనండి—

अस्मद्

एकवचनम्	बहुवचनम्
माम् = నన్ను	अस्मान्, नः = మమ్ము
मया = నాచేత	अस्माभिः = మాచేత
मह्यम् = నా కొఱకు	अस्मभ्यम् = మా కొఱకు
मत् = నా వలన	अस्मत् = మా వలన

मम | = నాకు	अस्माकं | = మా
मे | నాయొక్క,	नः | మాయొక్క
मयि = నాయందు,	अस्मासु = మాయందు

युष्मद्

त्वाम् = నిన్ను,	युष्मान् | = మిమ్ములను,
	वः | మిమ్ము
त्वया = నీచేత,	युष्माभिः = మీచేత
तुभ्यम् = నీకొరకు,	युष्मभ्यम् = మీకొరకు
त्वत् = నీవలన,	युष्मत् = మీవలన
तव, ते = నీయొక్క	युष्माकं | = మీయొక్క
	वः |
त्वयि = నీలో, నీయందు	युष्मासु = మీలో, మీయందు

వాక్యనిర్మాణము —

बालः मया सह आगच्छति = బాలుడు నాతోగూడ వచ్చుచున్నాడు.
सः त्वया सह सम्भाषते = వాడు నీతోగూడ మాట్లాడుచున్నాడు.
चक्रं सम्यक् आवर्तते = చక్రము బాగుగా తిరుగుచున్నది.
चन्द्रः आकाशे विद्योतते = చంద్రుడు ఆకాశములో ప్రకాశించుచున్నాడు.

तव ज्ञानं परिवर्धते = నీ జ్ఞానము వృద్ధిచెందుచున్నది
हस्ताभ्यां वन्दे अहम् = రెండుచేతులతో నేను నమస్కరిస్తున్నాను.
अर्जुनः बाणं सन्धत्ते = అర్జునుడు బాణము సంధించుచున్నాడు.
समुद्रे जलानि सम्भ्रमन्ति = సముద్రములో నీళ్ళు తిరుగుచున్నవి
सिंहात् गज इव त्वं रामात् प्रवेपसे = సింహమువలన ఏనుగవలె నీవు రామునివలన వణకుచున్నావు.
अहं त्वया सल्लपामि खलु = నేను నీతో మాట్లాడుచున్నానుగదా.

అభ్యాసము - 1

క్రింది వాక్యములను తెలుగులోనికి అనువదింపుడు—

1. जनाः मृदु अपभाषन्ते ।
2. वृक्षे पल्लवाः उद्गच्छन्ति ।
3. तनयः अभिवर्धते ।
4. जनकः तनयेन सह गच्छति ।
5. आवर्ते जलं परिभ्रमति ।
6. देवः भक्तस्य पुरः आविर्भवति ।
7. तव ज्ञानम् अभिवर्धते ।
8. अहम् आगच्छामि ।
9. इदं पाठं अधिगच्छामि ।
10. वृक्षे पत्राणि विद्योतन्ते ।

అభ్యాసము - 2

సంస్కృతములోనికి మార్చండి—

1. వాడు బిగ్గరగా ఏడ్చుచున్నాడు.
2. ఆ విద్యార్థి నన్ను లాగుచున్నాడు.
3. ప్రవాహములో చేప మాటిమాటికి ఎగురుచున్నది.
4. దేవుడు భక్తుని యెదుట ఆవిర్భవించుచున్నాడు.
5. చెట్లనుండి ఆకులు రాలుచున్నవి.
6. ఆ మూర్ఖుడు తిట్టుచున్నాడు.

అభ్యాసము - 3

రిక్తస్థానములను పూరింపుడు-

1. गजा: मृगं —
2. अलस: गृहात् —
3. इमे वृथा —
4. मर्कट: वृक्षे वृथा —
5. वृषभो मम शकटं

అభ్యాసము - 4

'యుష్మద్' శబ్దరూపములతో నింపండి-

1. — वन्दे ।
2. — सह आगच्छामि ।
3. — स: अधिक: ।
4. — पुत्र: अतीव सुन्दर: ।
5. — अयं बाल: साधु: ।

—:o:—

- సంధులు -

1 అ, ఇ, ఉ, ఋ అనే అచ్చులకు అవే అచ్చులు (హ్రస్వము లైనను, దీర్ఘములైనను) పరమైనపుడు రెండు అచ్చులు కలిసి దీర్ఘముగా రూపొందును. దీనికి 'సవర్ణదీర్ఘసంధి' అని పేరు.

यथा —

1. मम + अपि = ममापि
2. तव + अपि = तवापि
3. अति + इव = अतीव

ii) वन्दे + अहम् అను పదాలు కలిసినచో (సంధిని పొందితే) 'वन्देऽहम्' అని యగును.

ए, ओ అను అచ్చులకు హ్రస్వమైన అకారము పరమైనచో సంధి కలిగి, ఏకార ఓకారములే మిగులును. అకారము వేరుగా కన్పింపదు. విడదీయునపుడు 'అ' కారమునకు గుర్తుగా నుండునని ऽ అను చిహ్నమును చేర్చి वन्देऽहम् = सोऽयमागच्छति (सोऽयम्), मे + अत्र मेऽत्र మొ॥వి ఇట్లే అని గ్రహింపగలరు.

iii) యణాదేశసంధి –

इ, उ, ऋ, ऌ అను వర్ణములకు అచ్చుపరమైనపుడు వాటికి य्, व्, र्, ल् అను హల్లులుగా మార్పుకల్గును. (ఆ అచ్చులకు ఆ అచ్చులే పరమైనపుడు మాత్రము ఈ సంధి రాదు)

गच्छति + एव — गच्छत्येव

गच्छत् + इ + एव   गच्छत् + य् + एव

ఇందు 'इ' కారము य కారముగా మారినది.

साधु + इति = साध्विति । (బాగుబాగని)

ఎనిమిదవ పాఠము

I. నిషేధార్థకములు—

సంస్కృతమున न అను అవ్యయము స్వయముగాగాని एव మొదలగు అవ్యయములతో కలసిగాని (न + एव = नैव) నిషేధార్థము నిచ్చును.

न = లేదు/కాదు.

नैव = లేనే/లేదు.

गच्छति — न गच्छति=వెళ్ళుటలేదు (నిషేధార్థకము)
वर्तते — न वर्तते=ఉండుటలేదు/(లేదు)
पठति — नैव पठति (చదవనే చదువుట లేదు)
रामः —न रामः (రాముడు కాడు) మొ॥

ii ప్రశ్న - విధినిషేధములు —

సంస్కృతమున किम्, वा శబ్దములను ప్రశ్నార్థకములుగా ప్రయోగించి ప్రశ్నార్థకవాక్యములను తయారుచేయవచ్చు.

यथा —

वसति = నివసిస్తున్నారు.
वसति किम्? | = నివసిస్తున్నాడా?
वसति वा? |

ఆ ప్రశ్నలకు సమాధానము చెప్పునపుడు అంగీకారసూచకముగా सत्यम्, बाढम्, अथकिम्, तथैव, आम् అనువానిని.
నిషేధసూచకముగా नहि అనుదానిని ముందుచేర్చి వాక్యనిర్మాణము చేసుకొనవలెను.

1. रामः गच्छति किम्? = రాముడు వెళ్ళుచున్నాడా?
   रामः न गच्छति । = రాముడు వెళ్ళుటలేదు.

2. बालः पठति किम्? = బాలుడు చదువుచున్నాడా?
   अथकिम्, बालः पठति = అవును, బాలుడు చదువుచున్నారు.

3. किं जनकः आगच्छति? = తండ్రి వచ్చుచున్నాడా?
   आम्, जनकः आगच्छति। = అవును, నిజమే తండ్రి వచ్చుచున్నాడు.

4. शिष्यः किं तूष्णीं तिष्ठति? = శిష్యుడు ఊరక ఉన్నాడా?
नहि नहि; शिष्यः नैव तूष्णीं तिष्ठति = కాదు/లేదు
శిష్యుడు ఊరక ఉండుటే లేదు.

5. वानरः किं त्वरते = కోతి తొందర పడుచున్నదా?
नहि, नहि; वानरः नैव त्वरते। = లేదు, కోతి తొందరపడుటే
లేదు.

6 किं त्वं गच्छसि? = నీవు వెళ్ళుచున్నావా?
नहि, अहं न गच्छामि = లేదు; నేను వెళ్ళుటలేదు/వెళ్ళను.

7. किं त्वं खादसि? = నీవు తినుచున్నావా?
आम्, अहं खादामि = అవును, నేను తింటున్నాను.

8. किं मयूरः नृत्यति? = నెమలి నృత్యము చేయుచున్నదా?
एवम्, मयूरः नृत्यति = అవును, నెమలి నృత్యమునే చేయు
చున్నది.

ప్రశ్నార్థక విభక్తి రూపములు -

'किम्' అను సర్వనామశబ్దముయొక్క విభక్తిరూపములతో ప్రశ్నార్థక వాక్యములు తయారగును. 'किं' శబ్దమునకు పుంలింగములో कः (प्र.) कम् (द्वि) केन (तृ) कस्मै (च) कस्मात् (पं) कस्य (ष) कस्मिन् (स) అని ఏకవచనరూపము లుండును.

ఇట్లే బహువచనములో
के (प्र) कान् (द्वि) कैः (तृ) केभ्य (च) (పం)
केषां (ष) केषु (स) అను రూపములుండును.
దీని ద్వివచనములు — कौ (प्र) काभ्याम् (तृ, च, प) कयोः (ష, స) అని పూర్వము నేర్చుకున్న बाल, राम మొ॥ శబ్దరూపముల వలెనే ఉండును.

సూచన—

సర్వనామశబ్దములలో ప్రధానమైన సర్వశబ్దరూపములు కూడ ఈ విధముగా చెప్పుకొనవచ్చును.

सर्वः - सर्वे ; सर्वं - सर्वान् ; सर्वस्मिन्- सर्वेषु అను రీతిలో మాత్ర
(प्र) (द्वि)
ము లుండును. అనగా ప్రథమ, షష్ఠి బహువచనములు, చతుర్థి, పంచమి, సప్తమి, ఏకవచనములు మాత్రము సాధారణమైన అకారాంతములకు - ఈ సర్వనామములకు వేరుగా ఉండునన్నమాట.

रामाः, रामाय, रामात्, रामाणां, रामे
सर्वे, सर्वस्मै, सर्वस्मात् सर्वेषां, सर्वस्मिन् ।

ప్రశ్నార్థకమైన 'కిం' శబ్దము నపుంసకలింగములో—

किम् (ए), के (द्वि) कानि (ब) అని ప్రథమా, ద్వితీయా విభక్తులలో ఉండును మిగిలిన అన్ని విభక్తులలో మార్పుండదు. సమాధానము నందలి వచనము, లింగములను బట్టి పై ప్రశ్నార్థకపదములను ప్రయోగించుకోవాలి.

कौ युवाम्? = మీరిద్దరు ఎవరు?
आवाम् बालौ = మేమిద్దరము బాలురము.

ఇందు బాలశబ్దము పుంలింగము కనుక 'కౌ' అను ప్రశ్నార్థకము పుంలింగములోనే కలదు ఇట్లే మరికొన్నింటిని పరిశీలించండి.

त्वं कस्य पुत्रः? – నీవు ఎవరి పుత్రుడవు?
अहं नारायणस्य पुत्रः = నేను నారాయణునియొక్క పుత్రుడను.
किं काव्यं पठसि ? = ఏ కావ్యమును చదువుచున్నావు?
रघुवंशकाव्यं पठामि = రఘువంశకావ్యమును చదువుచున్నాను.

'किम्' శబ్దమునకు సంబంధించినవే పెక్కు అవ్యయములు ప్రశ్నార్థకములుగా వాడబడుచున్నవి. వీటికి సరిపోవునట్లుగా సమాధానములలో వాడదగిన పదములను గూడ ఇచట గమనించండి.

కాలార్థకములైన ప్రశ్నవాచకములు సమాధానములు

कदा - ఎప్పుడు?	तदा - అపుడు
कदाप्रभृति=ఎప్పటినుండి?	इदानीं, अद्य = ఇపుడు, ఈరోజు सदा, सर्वदा = ఎల్లప్పుడు तदा प्रभृति = అప్పటినుండి
किमर्थम्=ఎందుకు? (किम्+अर्थ)	तदर्थम्, एतदर्थम् = అందుకు, ఇందుకు
कुतः? = ఎందువలన कस्मात् ఎక్కడినుండి?	ततः | अतः | - అందువలన
कुत्र? क्व? = ఎక్కడ, कस्मिन् प्रदेशे?	तत्र = అక్కడ, इह, अत्र = ఇక్కడ
कथम्, कथंकारम् = ఎట్లు	तथा = అట్లు इत्थम्, एवम् = ఇలాగు
कीदृशः? = ఎటువంటివాడు?	कति - ఎన్ని, ఎందరు?
तादृशः - అటువంటివాడు	प्रांशुः = పొడగరి
एतादृशः - ఇటువంటివాడు	वामनः - పొట్టివాడు.
विद्वस् (न) - తెలివాడు	पात्रम् - యోగ్యుడు/ గిన్నె
मूढः (ढ) - మూర్ఖుడు	

కొన్ని ప్రశ్నలు - సమాధానములు—

(त्वं) कुत्र गच्छसि ? = నీవెక్కడికి వెళ్ళుచున్నావు?
(अहं) ग्रामं गच्छामि = నేను గ్రామమునకు వెళ్ళుచున్నాను.
कुतः आगच्छसि = ఎక్కడనుండి వస్తున్నావు.
ग्रामात् आगच्छामि = ఊరునుండి వస్తున్నాను.
सः कथं पठति ? = అతడెలా చదువుచున్నారు.
सम्यक् पठति = బాగుగా చదువుచున్నారు.
तव शिष्यः कीदृशः = నీ శిష్యు డెటువంటివాడు?
मम शिष्यः साधुः = నా శిష్యుడు మంచివాడు.

—: o :—

అభ్యాసము - 1

సంస్కృతములో సమాధానముల నివ్వండి—

1. अद्य त्वं कुत्र गच्छसि ?
2. उपाध्यायः कथं वर्तते ?
3. केन सम्भाषसे ?
4. अयं कस्य पुत्रः ?
5. कुतः आगच्छति ?
6. अन्नं कस्मिन् वर्तते ?
7. किमर्थम् अयं विलपति ?
8. कदाप्रभृति त्वम् अत्र वर्तसे ?

అభ్యాసము - 2

జతపరచండి—

1. पठसि ? कुत्र

2. वदामि? किं कार्यं
3. गच्छसि? कम्
4. हससि केन
5. सह क्रीडसि कस्य

అభ్యాసము - 3

సంస్కృతములోనికి అనువదించండి —

1. నీవు ఎందు కొరకు వచ్చితివా?
2. వాడు ఇక్కడకు ఎందుకు వచ్చినాడు?
3. అప్పుడు మొదలు నేను ఇక్కడే ఉన్నాను.
4. నీ మిత్రుడు ఎక్కడకు వెళ్ళుచున్నాడు?

తొమ్మిదవ పాఠము

ఇకారాన్తములైన హరి, గిరి మొదలగు శబ్దాలు

ఉకారాన్తములైన గురు, శంభు ,, ,,

ఆ యా విభక్తులలో వాటిరూపాలు తెల్సికొనండి.

శబ్దము		అర్థము	ప్ర.ఏ	ప్ర.బ.
హరి	=	విష్ణువు	హరిః	హరయః
అగ్ని	=	అగ్ని, నిప్పు	అగ్నిః	అగ్నయః
గిరి	=	కొండ	గిరిః	గిరయః
అరి	=	శత్రువు	అరిః	అరయః
రవి	=	సూర్యుడు	రవిః	రవయః

శబ్దము		అర్థము	ప్ర.వి	ప్ర బ
కవి	=	కవి	కవిః	కవయః
ముని	=	ముని	మునిః	మునయః
ఋషి	=	,,	ఋషిః	ఋషయః

ఈ ఇకారాంత శబ్దాలు ఇతర విభక్తులలో ఇట్లు ఉండును

విభక్తి	ఏ వ	బ.వ.	అర్థము
ద్వి.వి.	కవిమ్	కవీన్	(కవిని-కవులను)
తృ.వి.	కవినా	కవిభిః	(కవిచేత-కవులచే)
చ.వి.	కవయే	కవిభ్యః	(కవికొరకు కవులకొరకు)
పం.వి.	కవేః	కవిభ్యః	(కవివలన-కవులవలన)
ష.వి.	కవేః	కవీనామ్	(కవియొక్క- కవులయొక్క)
స.వి.	కవౌ	కవిషు	(కవియందు, కవులయందు)

సూచన--

శబ్దములపై చేరు చతుర్థీ, పంచమీ విభక్తుల బహువచనాలు ఎప్పుడూ ఒకటిగానే ఉంటాయి. అకారాంతములు కాని శబ్దాలలో పంచమీ, షష్ఠీ విభక్తుల ఏకవచనాలుకూడా ఒకేరూపంలో ఉండును. ఇకారాంత శబ్దములలో (सखि) సఖి = స్నేహితుడు, पति = భర్త, అను రెండును విశిష్టశబ్దములు

सखा सखायौ सखायः

हे सखे हे सखायौ हे सखायः

सखायम् सखायौ सखीन् అనునవి 'सखि' శబ్దరూపములు ప్రథమా, సంబోధన ప్రథమా, ద్వితీయలలో ఉండును. అట్లే తృతీయనుండి గల విభక్తులలో—

सख्या — (तृ) सख्ये (च)
सख्युः — (प) (ष) सख्यौ (स) అను ఏకవచనరూపములు విశేషముగా నుండును. ప్రతిశబ్దమునకుగూడ 'తృతీయ' మొదలు రూపములు ఈ విధముగనే యుండును. మిగిలిన రూపములన్నియు హరిశబ్దమువలెనే ఉండును.

ఉకారాన్తములు: —

ఉకారము అంతమందుగల गुरु, विष्णु, शंभु మొ॥గు శబ్దాలు కూడా కొద్ది తేడాతో ఇకారాంతముల వలెనే ఉంటాయి.

ప్రథమా విభక్తి చతుర్థీవిభక్తిః

(एक व)	(ब.व)	
कविः —	कवयः	कवये
गुरुः —	गुरवः	गुरवे

सम्बोधनप्रथमा

कवे! — गुरो!

సూచన: —

ఇకారాన్తములలో ఏకారమున్నచోట్ల ఉకారాంతములలో ఓకారము; యకారమున్నచోట్ల వకారము - మార్పు చేసుకోవలెను. ఈ విధముగ ఒకటి, రెండు మార్పులను గుర్తు ఉంచుకొని ఉకారాంతములకుకూడా రూపాలను తెలుసుకోవలెను.

నపుంసకములు :—

वारि = నీరు, मधु = తేనె మొదలగునవి వరుసగా ఇకారాన్త, ఉకారాన్త నపుంసకలింగములు.

ఈ శబ్దాలు ప్రథమా విభక్తిలో

	ఏ.వ	బ.వ.
ప్ర.వి	वारि	वारीणि

ద్వితీయలో కూడా మరల ఇవే రూపాలు ఉంటాయి. ఇక తృతీయ మొదలు ఏకవచనరూపాలిట్లా ఉంటాయి.

वारिणा (तृ・वि)

నీటిచే, నీటితో मधुना = తేనెచే

वारिणे (च. वि) = నీటికొరకు

मधुने (च. वि) = తేనెకొఱకు,

वारिण: (पं. वि) = నీటి వలన, నీ

,, (ष. वि) = నీటియొక్క

मधुन: (पं. वि) - తేనెవలన

(ष. वि) = తేనెయొక్క

वारिणि (स. वि) = నీటియందు

मधुनि (स. वि) = తేనెయందు

ఈ విధంగా ఏకవచనాలలో కొంత మార్పున్నా, ఈ శబ్దాల బహువచనాలు పుంలింగరూపాలుగానే ఉంటాయి.

సూచన :—

ఇక, ఈ శబ్దముల ద్వివచనరూపాలను గమనించండి.

	ఇకారాంత	
	పుంలింగము —	నపుంసకము
ప్రథమాద్వితీయా విభక్తులు	कवी	वारिणी

తృతీయా, చతుర్థీ,పంచమీ	,,	कविभ्याम्	वारिभ्याम्
షష్ఠీ, పంచమీ	,,	कव्योः	वारिणोः

ఉకారాంత

పుంలింగము — నపుంసకము

ప్రథమా, ద్వితీయా విభక్తులు		गुरू	मधुनी
తృతీయా, చతుర్థీ,పంచమీ	,,	गुरुभ्याम्	मधुभ्याम्
షష్ఠీ, సప్తమీ	,,	गुर्वोः	मधुनोः

पदपरिचयः — పదపరిచయము

अद्रिः	पुं	కొండ	बन्धुः	पुं	బంధువు
आपणः	,,	దుకాణము	बलिः	,,	పూజ
इन्दुः	,,	చంద్రుడు	बाहुः	,,	చేయి
इन्द्रः	,,	ఇంద్రుడు	भानुः	,,	సూర్యుడు
ऊष्ण	,,	వేడి	मधु	,,	తేనె
कलङ्कः	,,	మచ్చ	वस्तु	न	వస్తువు
कदाचन	अव्य	ఒకానొకడు	विनायकः	पुं	వినాయకుడు
काव्यम्	न	కావ్యము	विन्ध्यः	,,	వింధ్య పర్వతము
किरणः	पुं	కిరణము	शिखरः	,,	శిఖరము
तरुः	,,	చెట్టు	शीतम्	न	చలి
दिवा	अव्य	పట్టపగలు	शीतलम्	न	చల్లనైనది
नमः	,,	నమస్కారము	शैलः	पुं	పర్వతము
पशुः	पुं	పశువు	सायम्	अव्य	సాయంకాలం
प्रातः	अव्य	ఉదయము			

వాక్యనిర్మాణము—

विन्ध्यः कश्चन गिरिः = వింధ్య మనునది ఒకకొండ

रविः दिवा द्योतते = సూర్యుడు పగలు ప్రకాశించుచున్నాడు.

मुनयः अरण्ये निवसन्ति - మునులు అరణ్యములో నివసించుచున్నారు.

कविः काव्यं पठति - కవి కావ్యమును చదువుచున్నాడు/ను

इन्द्रः शैलानाम् अरिः = ఇంద్రుడు పర్వతములకు శత్రువు.

अग्निः दहति वनानि = అగ్ని అడవులను దహించుచున్నాడు/ను.

वस्तूनि आपणे वर्तन्ते = వస్తువులు దుకాణములో ఉన్నవి.

भानोः किरणाः उष्णाः. సూర్యుని కిరణములు వేడివి

इन्दोः किरणाः शीतलाः = చంద్రుని కిరణములు చల్లనివి.

అభ్యాసము - 1

సంస్కృత విభక్తిరూపాలను కనుగొనండి.

अग्नि — [सप्तमी ए.व]	पशु — [ष. ब]
बाहु — [तृ - द्वि.व]	भानु — [द्वि.ए]
तरु — [प्र . ब व]	वस्तु — [प्र . ब]
रवि — [तृ . ए. व]	किरण — [स - ए]

అభ్యాసము - 2

1. बालः अल्पैः वस्तुभिः क्रीडति ।
2. इन्दुः आकाशे द्योतते ।
3. बलिः देवान् पराभवति ।
4. कवेः वचनं मधुरं वर्तते ।

5. कुमारः शम्भुं प्रणमति ।
6. गुरवे नमः ।
7. वयं बन्धुभिः आगच्छामः ।

అభ్యాసము - 3

రిక్తస్థానములను సూచించిన శబ్దములకు తగిన విభక్తులను కూర్చి పూరించండి.

1. — — उत्पतन्ति [काक, आकाश]
2. विनायकः — पुत्रः [शम्भु]
3. — पुष्पाणि विलसन्ति [तरु]
4. — मधु पिबामि [अस्मद्]
5. — कलङ्कः वर्तते [इन्दु]
6. प्रवाहः — शिखरात् प्रवहति [अद्रि]

అభ్యాసము - 4

సంస్కృతములో సమాధానమివ్వండి.

1. गुरुः किम् वदति ?
2. शिष्यः कं भजति ?
3. त्वं किं पठसि ?
4. आपणे कानि वर्तन्ते ?
5. तनयः केन आगच्छति ?

సూచన :—

'నమస్' శబ్దము ప్రక్కనున్నప్పుడు దానిముందు శబ్దము చతుర్థీ విభక్తిలో ఉండవలెను.

—:o:—

పదవ పాఠము

వర్తమానార్థములోనే మరికొన్ని ధాతువులను పరిచయం చేసుకొనండి—

1.	हृ -	(దొంగిలించుట, హరించుట, ఆకర్షించుట)	(ఉభయపది)	=हरति/हरते
2	भृ - भरण	(భరించుట)	,,	=भरति/भरते
3.	धृ - धारणे	(ధరించుట)	,,	=धरति/धरते
4.	नी	(పొందించుట) చేర్చుట	,,	=नयति/नयते
5.	राज्	(ప్రకాశించుట)	,,	= राजति/राजते
6.	पच्	(వండుట)	,,	=पचति/पचते
7.	वे -	(నేయుట)	,,	=वयति/वयते

ఈ ధాతువులన్నింటికీ పరస్మైపద, ఆత్మనేపద ప్రయోగాలు రెండూ ఉంటాయి.

8.	डी -	(ఎగురుట)	=डयते	[आने]
9.	लभ् -	(పొందుట)	=लभते	,,
10.	दंश् -	(కొరుకుట, కరచుట)	=दशति	(प.प)
11.	दह् -	తగులబెట్టు	=दहति	,,
12.	चल् | कम्प् |	కదలుట	=चलति	,,
13.	जि -	జయించుట	=जयति	,,
14.	त्यज -	విడచుట	=त्यजति	,,

15. कुप् - కోపగించు =कुप्यति प.प
16. घ्रा - వాసనచూచు =जिघ्रति ,,
17. स्मृ - స్మరించుట =स्मरति ,,
18. वद् - పలుకుట =वदति ,,
19. रुह् - మొలకెత్తు =रोहति ,,
20. चिकित् - జబ్బు బాగుచేయుట =चिकित्सति ,,
21. शप् - శపించు, తిట్టుట, ఒట్టుపెట్టుట =शपति ,,

పదకోశము—

अङ्कुरः	पु	మొలక	पाकः	पु	వంట
अनुग्रहः	,,	దయతలచుట	भीरुः	,,	భయపడువాడు
आग्रहः	,,	పట్టుదల/కోపము	युद्धम्	न	యుద్ధము
कालः	,,	కాలము	विग्रहः	पु	పోట్లాట/ఆకారము
काष्ठम्	न	కట్టె	वैद्यः	,,	వైద్యుడు
कोपः	पु	కోపము	सुगन्धः	,,	మంచివాసన
चलनम्	न	కదలుట	हारः	,,	దండ
			पाचकः / सूदः	,,	వంటవాడు

వాక్యనిర్మాణము—

सः बालं गृहम् नयति - అతడు బాలుని ఇంటికి చేర్చుచున్నాడు.
सः बालः मां हसति = ఆ బాలుడు నన్ను గూర్చి నవ్వుచున్నాడు.
सः सुगन्धं जिघ्रति = అతడు మంచివాసనను పీల్చుచున్నాడు.

विहगाः उपरि डयन्ते = పక్షులు పైన ఎగురుచున్నవి.

सर्पाः दशन्ति = పాములు కరచుచున్నవి.

पाचकः अन्नं पचति = వంటవాడు అన్నమును వండుచున్నాడు.

त्वमपि पचसि किम्? = నీవుకూడా వండుచున్నావా/వండుదువా?

तव नृत्यं मनोहरं वर्तते—నీ నృత్యము మనోహరముగా నున్నది.

मनोहरं ते गानं मे चित्तं हरति = మనోహరమైన నీ గానము నా మనస్సును హరించుచున్నది (ఆకర్షించుచున్నది

बुधः ज्ञानं लभते = పండితుడు జ్ఞానమును పొందుచున్నాడు.

అభ్యాసము - 1

తెలుగులోనికి అనువదించండి—

1. वयं जयामः ।
2. वयं धनं लभामहे ।
3. तरोः पुष्पाणि पतन्ति ।
4. सोऽहं ददामि/त्यजामि ।
5. वीराः शत्रुं जयन्ति ।
6. देवः सेवकाय कुप्यति ।

అభ్యాసము - 2

సంస్కృతములో సమాధానములివ్వండి—

1. त्वं कुतः पतसि ?
2. काष्ठानि को वा वहति ?
3. वीरः युद्धे केभ्यः कुप्यति ?
4. मां कुत्र नयसि ?

అధ్యాయము - 3

సంస్కృతములోనికి మార్చండి—

1. యోధులు ఇక్కడకు వస్తున్నారు.
2 ఎండ తీవ్రముగా నున్నది.
3. వాడు నీ అన్నమును తింటున్నాడు.
4. గురువులను నీవు చూచినావా?
5. నేను నేటినుండి కోపమును విడచుచున్నాను.

—: o :—

పదునొకండవ పాఠము

సర్వనామ శబ్దాలలో ప్రశ్నార్థకములైన 'కిం' శబ్ద రూపములను తెల్సుకున్నారు గదా! మరికొన్ని ముఖ్యమైన పుంలింగ సర్వనామ శబ్దములనిప్పుడు గమనించండి

అ. వాడు (అది), మొ॥ అర్థముల నిచ్చు 'తద్' అను సర్వనామము ప్రథమావిభక్తిలో ఇట్లుండును

ఈ. వీడు(ఇది) అను అర్థముల నిచ్చు ఏతద్, ఇదమ్-సర్వ నామములు

ए.व	ब.व	ए.व	ब.व
स	ते	एषः/अयं	एते/इमे
तम्	तान्	एतम्/इमम्	एतान्/इमान्
तेन	तैः	एतेन/अनेन	एतैः/एभिः

ए.व	ब.व	ए.व	ब.व
तस्मै	तेभ्यः	एतस्मै/अस्मै	एतेभ्यः/एभ्यः
तस्मात्	तेभ्यः	एतस्मात्/अस्मात्	,, ,,
तस्य	तेषाम्	एतस्य/अस्य	एतेषां/एषाम्
तस्मिन्	तेषु	एतस्मिन्/अस्मिन्	एतेषु/एषु

['తద్' శబ్ద రూపములకు ఏకారము ముందు చేర్చిన 'ఏతద్' శబ్ద రూపములన్నియు తయారగుచున్న వన్నమాట. అట్లే పూర్వపాఠములలో వచ్చిన కిం శబ్ద రూపములు ఈ 'तद्' శబ్ద రూపములు ఒకే మాదిరిగా ఉండుటను గమనించండి]

ఏని ద్వివచనములు :-- तौ, एतौ అని ప్రథమా ద్వితీయలలోను.
ताभ्यां एताभ्यां అని తృతీయ చతుర్థి పంచమీ విభక్తులలోను
तयोः, एतयोः అని షష్ఠి సప్తములలోను ఉండును

సూచన :—

( ) సంఖ్యా వాచకమైన एक (ఒకడు) శబ్దము పైన పేర్కొన్న 'तद्' శబ్ద ఏకవచనము వలె ఉండును. (ఒక్కరినే బోధించే శబ్దము కనుక దీనికి ద్వివచన బహువచనాలు ఉండవు.)

एकः (प्र.वि)	एकस्मै (च.वि)	एकस्मिन् (स.वि)
एकम् (द्वि वि)	एकस्मात् (पं.वि)	
एकेन (तृ.वि)	एकस्य (ष.वि)	

2) द्वि (ఇద్దరు) శబ్దము పైన పేర్కొన్న ద్వివచనములలో సమానముగా ఉండును. ఇద్దరిని మాత్రమే చెప్పుటచే దీనికి ఏకవచనముగాని బహువచనముగాని ఉండదు.

द्वौ (प्र.वि) द्वाभ्याम् (तृ.वि) द्वयोः (ष.वि)
द्वौ (द्वि.वि) द्वाभ्याम् (च.वि) द्वयोः (स.वि)
द्वाभ्याम् (पं.वि)

వరుసగా వీని అర్థములు —

ఇద్దరు, ఇద్దరిని, ఇద్దరిచే, ఇద్దరికొరకు, ఇద్దరివలన, ఇద్దరికి, ఇద్దరితో

పదపరిచయము —

अन्यः | = ఇతరుడు (ఇది సర్వ శబ్దము వంటిది)
इतर |

వాక్యనిర్మాణము —

एतौ द्वौ मां नयतः । = వీరిద్దరు నన్ను తీసికొని పోవుచున్నారు.
तान् मोहन् जनाः हसन्ति। = అతయస్థులను గూర్చి జనులు నవ్వుచున్నారు.

तव गुरुः कथं वदति? = నీ గురువు ఎట్లు చెప్పుచున్నారు.
अस्य कुमारः कुत्र वर्तते ? = ఇతనియొక్క కుమారుడు ఎక్కడ ఉన్నాడు.

एतेषां शुकानां वचनं मनोहरं खलु? = ఈ చిలుకలయొక్క పలుకులు మనోహరమైనవి గదా.

किमेवं मां वदसि? = నన్ను గూర్చి ఇట్లు పలుకుచున్నావేమి?

वैद्यः चिकित्सति । – వైద్యుడు చికిత్స చేయుచున్నాడు.

एभ्यः बालेभ्यः कुतः कुप्यसि? – ఈ బాలురను ఎందువలన కోపగించుచున్నావు.

एषां पुस्तकानि कुत्र वर्तन्ते? = వీరియొక్క పుస్తకములు ఎక్కడ ఉన్నవి.

तेषां गोपालकानां प्रभुः कृष्ण एव । = ఆ గోపాలురకు ప్రభువు కృష్ణుడే.

एकः बालः गच्छति । – ఒక బాలుడు పోవుచున్నాడు.

అభ్యాసము – 1

సంస్కృతములోనికి అనువదించండి—

1. ఆ వైద్యుడు వీనికి చికిత్స చేయును.
2. వీరి (యొక్క) వస్త్రములు శుద్ధములుగా ఉన్నవి.
3. ఆ వృక్షములందు పక్షు లెక్కువగా ఉన్నవి
4. ఈ చెట్టునుండి పువ్వులు పడుచున్నవి.
5 వారిని ఎందుకు తిట్టుచున్నావు.
6. ఈ పిల్లవాడు ఇతర బాలురను తిట్టను
7. ఆ యిద్దరు మంచి శిష్యులు.

అభ్యాసము – 2

సూచించిన శబ్దములకు సరియగు విభక్తి రూపములతో పూరించండి—

1. — पथाभ्यां वयं गच्छाम. [द्वि]
2 — ग्रामात् आगच्छति किम् ? [तद्]
3. — वृक्षात् पुष्पाणि पतन्ति [एतद्]
4. — पर्वते त्वं तिष्ठसि ? [किम्]
5. — भवान् एव साधुः [अस्मद्]

అభ్యాసము - 3

జతపరచండి—

1. द्वौ — पतन्ति
2. तव — वर्तन्ते
3. पुष्पाणि — पचतः
4. सः सत्वं — गच्छामि
5. तरौ फलानि — वर्धति

—:o:—

పంద్రెండవ పాఠము

ఋకారము చివరగల శబ్దాలు రెండు వర్గాలుగా చూడవచ్చును.

1) धातृ = బ్రహ్మ, नेतृ - నాయకుడు
2) पितृ - తండ్రి, भ्रातृ = సోదరుడు

		ఏ.వ	బ.వ
1)	ప్ర.వి.	धाता	धातारः
	ద్వి.వి.	धातारम्	धातॄन्
2)		पिता	पितरः
		पितरम्	पितॄन्

ఇక్కడ ద్వివచనాలలో కూడా మొదటి వర్గంలో గల దీర్ఘం రెండో వర్గంలో ఉండదు.

धातारौ — पितरौ

తృతీయ మొదలు సప్తమి వరకు రెండు వర్గాల పదాలు సమానంగానే ఉంటాయి.

ए.व (ఏ వ)	ब.व (బ వ)	
मात्रा	मातृभिः	तृ - वि తృ వి
पित्रा	पितृभिः	
मात्रे	मातृभ्यः	च - वि.
पित्रे	पितृभ्यः	చ వి
मातुः	मातृभ्यः	पं - वि
पितुः	पितृभ्यः	పం.వి
मातुः, पितुः	मातृणाम्, पितृणाम् - ष - वि	
मातरि	मातृषु	स - वि
पितरि	पितृषु	

ఋకారాంత శబ్దాలు సంబోధనలో ఇలా ఉంటాయి.

हे नेतः ! = ఓ నాయకా!   हे मातः ! = ఓ అమ్మా!

हे पित = ఓ నాన్న

ఏది ద్వివచనాలలో मातारौ, पितरौ అని ప్రథమా ద్వితీయాలలో

తేడా ఉన్నా मातृभ्याम् | తృ,చ,పం,

पितृभ्याम् |

मात्रोः | (ష,స) అనువొట్లతేడాఉండదు.

पित्रोः |

ఋకారాంత స్త్రీలింగ శబ్దాల్లో मातृ శబ్దం ముఖ్యమైనది. ద్వితీయా బహువచనంలో 'मातॄः' అను రూపంలో మార్పు తప్ప మిగిలిన శబ్దం అంతా 'पितृ' శబ్దం వలెనే ఉంటుంది.

సూచన :—

పితృ శబ్దం ద్వివచనంలో ఉన్నపుడు సాధారణముగా అమ్మ, నాన్నలను ఇద్దరిని బోధిస్తుంది.

पितरौ = తల్లిదం|డులు/ను
पित्रोः = తల్లిదం|డులకు/అందు
पितृभ्याम् = తల్లిదం|డులచే/కొరకు/వలన

ధాతురూపాలు :—

పూర్వ పాఠంలోని ధాతువులు ఉపసర్గలతో కలసి విలక్షణమైన అర్థాలను ఇవ్వటాన్ని గమనించండి

विराजते = ప్రకాశించుచున్నాడు
संहरति = చంపుచున్నాడు
आहरति = తెచ్చుచున్నాడు
विहरति = విహరించుచున్నాడు
प्रहरति = కొట్టుచున్నాడు
परिहरति = విడచుచున్నాడు
उद्धरति = పైకి తీయుచున్నాడు, పీకుచున్నాడు
अपहरति = దొంగిలించుచున్నాడు
आनयति = తెచ్చుచున్నాడు
अनुस्मरति = బాగుగా స్మరించుచున్నాడు
उड्डयते = పైకెగురుచున్నది
सञ्चलति = బాగుగ కదలుచున్నాడు
विजयते = జయించుచున్నాడు
पराजयते = ఓడిపోవుచున్నాడు
अपनयति = తొలగించుచున్నాడు

[*वि परा అను ఉపసర్గలతో కలిసినపుడు जि ధాతువు ఆత్మనే పది యందే ఉండును.]

పదకోశము :—

आर्यः	पुं	పూజ్యుడు	प्राज्ञः	पुं	తెలిసినవాడు పండితుడు
कर्ता	,,	చేయువాడు			

कलश:	पुं	చెంబు/బిందె	वदनम्	न	నోరు
कार्यालय:	,,	కార్యాలయము (ఆఫీసు)	वर्षम्	न	వర్షము
			विधि:	पुं	బ్రహ్మ
घ्राणम्	न	ముక్కు	विधु:	पुं	చంద్రుడు/విష్ణువు
तक्रम्	न	మజ్జిగ			
तस्कर:	पुं	దొంగవాడు	शालि:	पुं	వడ్లు
तैलम्	न	నూనె	सारथि:	पुं	సారథి బండి నడుపువాడు
प्ररोह:	पुं	మొలక	तण्डुल:	पुं	బియ్యము
पाणि:	,,	చేయి			

వాక్యనిర్మాణము :—

1. अयं नेता = ఇతడు నాయకుడు
2. एते नेतारः = వీరు నాయకులు
3. नेतारं जनाः अभिवन्दन्ते = నాయకుని జనులు నమస్కరించుచున్నారు
4. ते नेतॄन् पश्यन्ति = వారు నాయకులను చూచుచున్నారు
5. पित्रा अहमपि गच्छामि = తండ్రితో నేనుకూడా వెళ్ళుచున్నాను
6. भ्रातृभिः वयं गच्छामः = సోదరులతో మేము వెళ్ళుచున్నాము
7. पितरं नमामि = తండ్రిని నమస్కరించుచున్నాను
8. नेत्रे नमामि = నాయకుని నమస్కరించుచున్నాను
9. प्रातः भानुः विराजते । = ఉదయమున సూర్యుడు ప్రకాశించుచున్నాడు/దున

10. कृष्णः कंसं संहरति । = కృష్ణుడు కంసుని సంహరించుచున్నాడు

11. हरिणाः वने विहरन्ति = లేళ్ళు అడవియందు విహరించుచున్నవి

12. पिता मे दुःखं परिहरति । = తండ్రి నాయొక్క దుఃఖమును పోగొట్టుచున్నాడు

అభ్యాసము - 1

రిక్తస్థానములను పూరించండి—

1. — अवरोहति
2. अहं तत्र —
3. स्वं तरोः —
4. सः दण्डेन मम मस्तके —
5. इन्दुः नवतम् —

అభ్యాసము - 2

సంస్కృతములోనికి మార్చండి—

1. సారథి రథమును తెచ్చుచున్నాడు.
2. బాలకుడు ఆ మొలకలను తొలగిస్తున్నాడు.
3. బాలుడు ఆ మొలకలను పీకుచున్నాడు.
4. నేను అంగడి (దుకాణము నుండి బియ్యమును పండ్లను నేతిని తెచ్చుచున్నాను.
5. నీ ముఖము చంద్రునివలె ఉన్నది.
6. రథమును గుఱ్ఱములు లాగుచున్నవి.

అభ్యాసము - 3

తెలుగులోనికి అనువదించండి—

1. अयं पुष्पाणि आहरति ।
2. अहं त्वां प्रहरामि ।
3. हालिकः शकटं पश्चात् उद्धरति ।
4. तस्करः तस्य धनम् अपहरति ।
5. स कलशेन जलम् आनयति ।
6. बालाः गान्धिमहाशयं संस्मरन्ति ।
7. विहगाः आकाशे उड्डयन्ते ।
8. मूढः भयेन वेपते ।
9. बलं विजयते ।
10. तस्मात् प्रभोः शत्रुः पराजयते ।

పదమూడవ పాఠము

ఈ పాఠములో కొన్ని విశిష్ట ధాతురూపములను పరిశీలించండి. వీనిలో చేరు ప్రత్యయములు తి, తః - మొదలగునవే అయినను ధాతువునకు ఆ ప్రత్యయాలకు మధ్య జరుగు మార్పులు విలక్షణముగా నుండుటచే విడిగా ఇవ్వవలసి యున్నది.

1) 'श्रु' (శ్రు) ధాతువు వినుట అను అర్థమునిచ్చును వర్తమానార్థకములో ఈ ధాతురూపము ఇట్లుండును.

प्र॰ पु	शृणोति	शृणुतः	शृण्वन्ति
	शृणोषि	शृणुथः	शृणुथ
	शृणोमि	शृणुवः | शृण्वः	शृणुमः | शृण्मः

उदा :-

सः मम वाक्यं न शृणोति = అతడు నామాట వినుటలేదు

वयं तु तस्य वाक्यं शृण्मः । = మేము మాత్రం అతని మాట వింటున్నాము

2. अद् = తినుట

अत्ति	अत्तः	अदन्ति
अत्सि	अत्थः	अत्थ
अद्मि	अद्वः	अद्मः

उदा :-

अहं फलम् अद्मि । = నేను ఫలమును తింటున్నాను.

गजाः | पत्राणि अदन्ति। | = ఏనుగులు, మేకలు ఆకులను
अजाः | | తినును.

3. हन् = చంపుట హింసించుట

हन्ति	हतः	घ्नन्ति
हंसि	हथः	हथ
हन्मि	हन्वः	हन्मः

उदा :-

सिंहः गजं हन्ति = సింహము ఏనుగును చంపుచున్నది.

ते सैनिकाः शत्रून् घ्नन्ति = ఆ సైనికులు శత్రువులను చంపుచున్నారు.

4. अस् = ఉండుట

(సంప్రదారముగల ధాతువు)

अस्ति	स्तः	सन्ति
असि	स्थः	स्थ
अस्मि	स्वः	स्मः

उदा :-

अहं बालोऽस्मि [बालः अस्मि] - నేను పిల్లవాడను.

ते अत्रैव सन्ति । = వారిక్కడనే ఉన్నారు.

5. स्ना = స్నానము చేయుట

स्नाति	स्नातः	स्नान्ति
स्नासि	स्नाथः	स्नाथ
स्नामि	स्नावः	स्नामः

उदा :-

गजाः स्वैरं स्नान्ति = ఏనుగులు స్వేచ్ఛగా స్నానము చేస్తున్నాయి.

त्वं स्नासि किम्? = నీవు స్నానము చేస్తున్నావా?

6. दा - ఇచ్చుట దానము చేయుట)

ददाति	दत्तः	ददति
ददासि	दत्थः	दत्थ
ददामि	दद्वः	दद्मः

उदा :-

तुभ्यं वेतनं ददामि = నీకు జీతము నిస్తున్నాను.

एते अस्मभ्यं वस्तूनि ददति । = వీరు మాకు వస్తువులను ఇస్తున్నారు.

7. भी- बिभेति - बिभितः, बिभीतः - बिभ्यति
बिभेषि - बिभिथः, बिभीथः - बिभ्यथ
बिभेमि - बिभिवः, बिभीवः - बिभिमः
बिभीमः

उदा :—

अयं गुरोः बिभेति । — ఇతడు గురువువలన భయపడు తున్నాడు.

मम भ्रातरः मर्कटात् बिभ्यति । నా సోదరులు కోతికి భయ పడుతున్నారు

8. कृ = చేయు

(ప్రసిద్ధమైన ధాతువు)

करोति	कुरुतः	कुर्वन्ति
करोषि	कुरुथः	कुरुथ
करोमि	कुर्वः	कुर्मः

कुरुते	कुर्वाते	कुर्वते
कुरुषे	कुर्वाथे	कुरुध्वे
कुर्वे	कुर्वहे	कुर्महे

उदा :—

सः कार्यं करोति = అతడు పనిచేస్తున్నాడు.
सेवकः स्नानं करोति = సేవకుడు స్నానం చేస్తున్నాడు.

9. छिद् = ఛేదించుట (నరకుట, త్రెంచుట)

छिनत्ति	छिन्तः	छिन्दन्ति
छिनत्सि	छिन्थः	छिन्थ
छिनद्मि	छिन्द्वः	छिन्द्मः

उदा :—

काष्ठानां विक्रेता वृक्षान् छिनत्ति । अहं पुनः छिनद्मि । = కట్టెలమ్మువారు చెట్లను నరుకుచున్నారు నేను మరల నరికెదను.

10. शी = నిద్రించు

शेते	शयाते	शेरते
शेषे	शयाथे	शेध्वे
शये	शेवहे	शेमहे

उदा :—

अयं गृहे शेते = ఇతడు ఇంటిలో నిద్రించును.
त्वं क्षेत्रे एव शेषे किम्?=నీవు పొలములో నిద్రించెదవా ఏమి?

10. అ) क्री = అమ్ముట/కొనుట

क्रीणाति	क्रीणीतः	क्रीणन्ति
क्रीणासि	क्रीणीथः	क्रीणीथ
क्रीणामि	क्रीणीवः	क्रीणीमः

उदा :—

कविः हार क्रीणाति = కవి హారమును కొనుచున్నాడు.

आपणिकाः हारान् विक्रीणन्ति = వర్తకులు హారములను అమ్ముచున్నారు.

10. b) ज्ञा = తెలిసికొనుట

దీనికి కూడా 'क्री' వలెనే రూపములుండును.

उदा — जानाति

ग्रह् = గ్రహించుట, తీసికొనుట

उदा — गृह्णाति

ఇందు 'क्री' ధాతువు ఆత్మనేపదముగా కూడా ఉండును.

उदा— क्रीणीते - क्रीणाते - क्रीणते

1) సాధారణముగా పరస్మైపదమయిన 'ज्ञा' ధాతువు (जानाति) కొన్ని సందర్భములలో ఆత్మనేపదమగును.

2) ग्रह् ధాతువు మాత్రం పరస్మైపదము

उदा— 1) मुरारिः जानीते. (మురారి (అను కవికి) తెలియును)
न जाने अहम् (నాకు తెలియదు)

उदा— 2) भट चोरं गृह्णाति । सः फलानि गृह्णाति ।

సాధారణమైన మరికొన్ని ధాతువులు-అరంభరూపములు

11) लस् - विलसति/अभिलषति (ప్రకాశించు)
12) नन्द् - नन्दति (సంతోషించు)
13) निन्द् - निन्दति (దూషించు)
14) गै - गायति (పాడుట)
15) जीव् - जीवति (బ్రతుకు)
16) सिध् - सिध्यति (అగుట)

పదపరిచయము —

क्रेता	पुं	కొనువాడు	विक्रेता	पुं	అమ్మువాడు
गीतम्	न	పాట	विलास:	,,	అడ్రసు
ग्रहणम्	न	తీసికొనుట/పట్టుకొనుట	वेतनम्	न	జీతము
जीवनम्	न	జీవితము/నీరు	श्रवणम्	न	వినుట
दानम्	न	దానము	श्रोत्रम्	न	చెవి
नन्दन:	पुं	కుమారుడు	स्नानम्	न	స్నానము
भयम्	न	భయము	स्वैरम्	अव्य	స్వేచ్ఛగా

వాక్యనిర్మాణము—

नन्दन: वेतनम् आनयति - కుమారుడు జీతమును తెచ్చుచున్నాడు.

अहं स्वैर फलानि क्रीणामि - నేను స్వేచ్ఛగా పండ్లనుకొనుచున్నాను.

तव गीतम् मम श्रोत्रयो: सुखं ददाति। - నీ పాట నా చెవులకు సుఖము నిచ్చుచున్నది.

अयं बाल: विक्रेतारं निन्दति। = ఈ బాలుడు అమ్మువానిని నిందించుచున్నాడు

त्वं तानि वस्तूनि गृह्णासि किम्? = నీవు ఆ వస్తువులను తీసికొనుచున్నావా ఏమి?

यूयं मत् किम् अभिलषथ? = మీరు నా వలన ఏమి కోరుచున్నారు?

अहमपि तत्र गायामि। - నేను కూడా అక్కడ పాడుచున్నాను.

अस्माक कार्यं नूनं सिध्यति। మా యొక్క పని నిశ్చయముగా సిద్ధించును.

—:o — o:—

పదునాల్గవ పాఠము

'గో' శబ్దము 'ఓ' కారము చివరలో గల శబ్దము. ఎద్దు లేదా ఆవు దీని రూపములు విశిష్టముగా కన్పించును.

एकवचनम्		बहुवचनम्
गौः	[प्र.वि]	गावः
हे गौः	[स.प्र.वि]	हे गावः
गाम्	[द्वि.वि]	गाः
गवा	[तृ वि]	गोभिः
गवे	[च वि]	गोभ्यः
गोः	[पं.वि]	गोभ्यः
गोः	[ष.वि]	गवाम्
गवि	[स वि]	गोषु

द्विवचनरूपाणि [ద్వివచనములు]

गावौ	[प्र.वि]	गवोः	[ष.वि]
हे गावौ	[सं.प्र.वि]	,,	[स.वि]
गावौ	[द्वि.वि]		
गोभ्याम्	[तृ.वि]		
,,	[च.वि]		
,,	[पं.वि]		

'గో' శబ్ద రూపములతో కొన్ని వాక్యములను గమనించండి -

1. अत्र गौः वर्तते ।

2. तत्र तु गावो वर्तते ।
3. गाव: साधुजन्तव: ।
4. अयं बाल: गां नयति ।
5. स: गोपाल: गावो आनयति ।
6. त्वं गा: पश्यसि किम् ?
7. सारथि गवा आगच्छति ।
8. गोभ्य: हित: अयं ग्राम: ।
9. गो: अन्य: उत्तम: जन्तु: नैव वर्तते ।
10. गो: पूजनं गोपालकस्य कृष्णस्य पूजनमेव ।
11. गोषु आदर: तव वर्तते किम् ?

స్త్రీలింగ శబ్దములు :-

ఆకార ఈకారములు అంతమందు (చివర) గల స్త్రీలింగములు సంస్కృతభాషలో ఎక్కువ.

उदा —

ब् आ ल् आ = बाला = బాలిక

न् आ र् ई = नारी = స్త్రీ

పేరుకు స్త్రీ లింగములైనను అవి స్త్రీలను చెప్పవచ్చును. లేక అచేతన వస్తు విషయములను పశుపక్ష్యాదులలో స్త్రీత్వమున్నవానిని కూడా చెప్పగలవు

बाला, भार्या, नारी, सीता, लता, विद्या, अजा, धेनु:, कोकिला మొదలగనవి.

ఇపుడు आ కారాంత శబ్దముల రూపములను చూడండి.

बाला/बालिका –

	ए व		ब·व	
प्र	– बाला	[బాలిక]	बालाः	[బాలికలు]
द्वि	– बालाम्	[బాలికను]	बालाः	[బాలికలను]
तृ	– बालया	[బాలికచేత]	बालाभिः	[బాలికలచే]
च	– बालायै	[బాలికకొఱకు]	बालाभ्यः	[బాలికల కొఱకు]
पं	– बालायाः	[బాలికవలన]	बालाभ्यः	[బాలికలవలన]
ष	– बालायाः	[బాలికయొక్క]	बालानाम्	[బాలికల యొక్క]
स	– बालायाम्	[బాలికయందు]	बालासु	[బాలికల యందు]
सं·प्र	– हे बाले	[ఓ బాలికా]	हे बालाः	[ఓబాలికలారా]

సూచన : —

శబ్దములపై వేరు ప్రత్యయముల మొదట కల 'స' కారము అ ఆ లు గాని, కవర్గకంటె భిన్నమైన హల్లులుగాని పూర్వమందున్నచో సకారముగనే యుండును. ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఋ, ౠ, ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, అను అచ్చులు, క, ర, గ, మ, ల, అను హల్లులు పూర్వమందున్నపుడు ఆ సకారము 'ష' కారముగా మారును.

यथा—

रामेषु (र् आ म् ए ष् उ) ఏ కారము కంటె పరమైన సకారము షగా మారింది.

गिरिषु (ग् इ र् इ ष् उ) ఇకారముకంటె పరమైన సకారము 'ష'గా మారినది.

बालासु (ब् आ ल् आ स् उ) అకారము తర్వాత సకారముండుటచే మారలేదు.

ఈ ఆకారాంతములు ద్వివచనములో

बाले (प्र. सं. द्वि.)

बालाभ्याम् (तृ च प)

बालयोः (ष स) అనియుండును.

పదకోశము—

अजः	पुं	మేక	प्रिया	स्त्री	ప్రియ
आर्या	स्त्री	పూజ్యురాలు	भार्या	,,	భార్య
आलोचना	,,	ఆలోచన	माला	,,	దండ
कलंकः	पुं	మైల	यमुना	,,	యమున
कृष्णा	स्त्री	కృష్ణ	रमा	,,	లక్ష్మి
क्रिया	,,	పని	लता	,,	తీగ
गङ्गा	,,	గంగ	वसुधा	,,	భూమి
ग्रीवा	,,	మెడ	बालः	पुं	తోక
तनया	,,	కుమార్తె	विद्या	स्त्री	విద్య
ध्वनिः	पुं	శబ్దము	वीणा	,,	వీణ
पाठशाला	स्त्री	విద్యాలయము	शाला	,,	విద్యాలయము
पूज्यः	पुं	పూజ్యుడు	शृङ्गम्	न	కొమ్ము
पूज्या	स्त्री	పూజ్యురాలు	सीता	स्त्री	సీత

వాక్యనిర్మాణము—

विद्या विनयेन विराजते । = విద్య వినయముతో ప్రకాశించుచున్నది/ ఏను

यमुना गंगया सह सङ्गच्छते । = యమున గంగతో కలియుచున్నది

वीणायाः ध्वनिः मनोहरं निःसरति । = వీణనుండి ధ్వని మనోహరముగా వెలువడుచున్నది

मम अनुजः पाठशालायां पठति । = నాయొక్క తమ్ముడు పాఠశాలయందు చదువుచున్నాడు.

एषा बाला विद्यायै गुरुं भजते । = ఈ బాలిక చదువుకోసం గురువును సేవించుచున్నది.

नृपालाः वसुधायै युद्धं कुर्वन्ति । = రాజులు భూమికై యుద్ధమును చేయుదురు.

वयं शालायामेव तिष्ठामः । = మేము విద్యాలయమందే ఉంటాము.

అభ్యాసము - 1

సంస్కృతములోనికి మార్చండి—

1. సీత చాలా పూజ్యురాలు
2. ఆ రైతు ఆ రెండు ఎద్దులతో జీవిస్తున్నాడు.
3. రమ విష్ణువు యొక్క భార్య
4. బాలిక దండను ధరించుచున్నది.
5. ఆ బాలిక తల్లిమాటను వినుచున్నది.
6. విద్య మనకు ధనమును, జ్ఞానమును, ఇచ్చును.
7. నీవు పనిని చేసితివా!

అభ్యాసము - 2

కుండలీకరణములలోని శబ్దములతో పూరించండి—

1. — चित्ते को वा वर्तते इति न जाने (बाला)
2 सः — क्रियां करोति (आलोचना)
3. तव — सुखं वर्तते (आलोचना)
4. एषः — त्यजति (लता)
5. यूयं — प्रणमथ (गो)
6. अहं — स्नामि (गगा)

అభ్యాసము - 3

సమాధానములనివ్వండి—

1. त्वं कुत्र स्नासि ?
2 यूयं विद्यार्थं कुत्र गच्छथ ?
3. गोः कति शृङ्गे वर्तेते ?
4. किं त्वं गां गृह्णासि ?
5. ते पूज्याः के ?

—: o :—

పదునైదవ పాఠము

ఈ పాఠములో కొన్ని ధాతువుల వర్తమానార్థక ధాతురూపములను తెలిసికొనండి.

ధాతువు	అర్థము	ప్రారంభరూపము
नृत्	=నాట్యమాడుట	नृत्यति
जॄ	=క్షీణించుట/ముసలిదగుట	जीर्यति

तुष्	=సంతోషించుట	तुष्यति
शुष्	=ఎండిపోవుట	शुष्यति
शम्	=శమించుట/తగ్గుట	शाम्यति
कुप्	=కోపించుట	कुप्यति
क्षिप्	=పడవేయుట	क्षिपति
लिख्	=వ్రాయుట	लिखति
इष्	=కోరుట	इच्छति
कृ	వెదజల్లుట	किरति
प्रच्छ्	=అడుగుట	पृच्छति
सृज्	=నిర్మించుట	सृजति
विसृज	=విడచిపెట్టుట	विसृजति
विश्	=ప్రవేశించుట	विशति
उपविश्	=కూర్చొనుట	उपविशति
कृत्	=నరకుట	कृन्तति
वृष्	తడుపుట/వాన కురియుట	वर्षति
सिंच	=తడుపుట	सिञ्चति

పై వన్నియు పరస్మైపదులు.

కొన్ని ఆత్మనేపది ధాతువులను తెలిసికొనండి.

ఆత్మనేపదములు—

जन्	= పుట్టుట,	जायते
विद्	= ఉండుట/తోచుట	विद्यते

కొన్ని ఉభయపదులు—

मिल्	= కలియుట	मिलति/मिलते
मुच्	= విడచుట	मुञ्चति/मुञ्चते

निक्षिपति, सङ्क्षिपति, विलिखति, विकिरति, उपविशति, प्रविशति, विसृजति, संमिलति

పదకోశము— 1

अन्योऽन्यम्	न	ఒకరినొకరు	मिलनम्	न	కలసికొనుట
कामः	पुं	కోరిక	मेघः	पुं	మేఘము
कुड्यम्	न	గోడ	लेखः	,,	ఉత్తరము
कुलालः	पुं	కుమ్మరి	लेखा	स्त्री	
क्रोधः	,,	కోపము	वारिदः	पुं	మేఘము
चित्रम्	न	బొమ్మ	विमोचनम्	न	విడిపించుట
जरा	स्त्री	ముసలితనము	विसर्जनम्	न	వదిలిపెట్టుట
दुर्जनः	पुं	దుర్జనుడు	शुष्कः	पुं	ఎండి పోయి నది
नाट्यम्	न	నాట్యము	सन्तोषः	पुं	సంతోషము
नृत्यम्	न	నృత్యము	समुद्रः	,,	సముద్రము
प्रवेशः	पुं	ప్రవేశము	सम्मेलनम्	न	కలిసి కొనుట
प्रश्नः	,,	ప్రశ్న	सर्वतः	अव्य	అన్ని వైపుల
मारुतः	पुं	గాలి	सागरः	पुं	సముద్రము
			सुजनः	,,	మంచివాడు

పదకోశము— ॥

మూడు లింగములలో కన్పించు శబ్దములు

पुं	स्त्री	नपुं
अन्यः	अन्या	अन्यम्
आदरणीयः	आदरणीया	आदरणीयम्
आर्यः	आर्या	आर्यम्
क्रूरः	क्रूरा	क्रूरम्
तटः	तटी	तटम्
धन्यः	धन्या	धन्यम्
पूज्यः	पूज्या	पूज्यम्
पूर्णः	पूर्णा	पूर्णम्
प्रियः	प्रिया	प्रियम
मत्त	मत्ता	मत्तम्
मनोहरः	मनोहरा	मनोहरम्
युक्तः	युक्ता	युक्तम्
रम्य·	रम्या	रम्यम्
लब्धः	लब्धा	लब्धम्
शून्यः	शून्या	शून्यम्
श्यामः	श्यामा	श्यामम्
समर्थ	समर्था	समर्थम

వాక్యనిర్మాణము—

सः नटः नृत्यति । मेघः वर्षति । = ఆ నటుడు నృత్యము చేయుచున్నాడు. మేఘము వర్షించుచున్నది.

अयं विद्यया तुष्यति । एतं लेखं कं प्रति लिखामि ? = ఇతడు విద్యతో సంతోషించుచున్నాడు. ఈ లేఖను ఎవరిని గూర్చి వ్రాయుచున్నాను.

त्वं मोदकान् इच्छसि किम् ? నీవు లడ్డూలను కోరుచుంటివా?

एष शिष्यः गुरून् पृच्छति = ఈ శిష్యుడు గురువులను అడుగుచున్నాడు.

मारुतः शनैः शनैः स्पृशति खलु । – గాలి మెల్లమెల్లగా తాకుచున్నాడు/చున్నదిగదా?

त्वां सायं मिलामि – నిన్ను సాయంకాలము కలుసుకొందును.

सः वृक्षान् सिञ्चति । = అతడు చెట్లను తరుపుచున్నాడు.

कर्षकस्य कुमारः वत्सं मुञ्चति । – రైతు కుమారుడు దూడను విడచుచున్నాడు.

कुक्कुटः बीजान् सर्वतः विकिरति = కోడి విత్తనములను అంతట చల్లుచున్నది.

विधिः लोकान् सृजति – బ్రహ్మ లోకములను సృష్టించుచున్నాడు.

అభ్యాసము - 1

తెలుగులోనికి అనువదించండి —

ते भ्रातरः अन्योन्यं मिलन्ति । मित्रे लेखं लिखन्ति । सायम् आपणं गच्छन्ति । फलानि क्रीणन्ति । गृहमानयन्ति । तेषां फलानां खण्डान् खादन्ति । भृशं ते तुष्यन्ति । ततः भोजनं कुर्वन्ति । सुखं शेरते च ।

అభ్యాసము - 2

ధాతురూపములతో పూరించండి —

1. अस्मिन् आसने अहम् — (उपविश्)
2. ग्रामस्य मार्गं त — (प्रच्छ्)
3. किमर्थं त्वं माम् मुहुः — (स्पृश्)
4. वायुः गन्धान् — (विकॄ)
5. त्वं तस्य पुरतः रम्यं नृत्यं — किं (कृ)

అభ్యాసము - 3

తప్పులను సరిదిద్దుడు —

1. त्वं उपविशति
2. मारुतः मां स्पृशति
3. सः मनोहरं
4. तटानि रम्याः खलु
5. बाला पृच्छामि

—: o :—

పదునారవ పాఠము

ఈ పాఠములో ఇకారాంతములు, ఉకారాంతములను గూర్చి తెలుపబడును.

मति, गति, बुद्धि, कीर्ति మొ॥ అనేకములైన ఇకారాంత శబ్దములు సంస్కృత వ్యాకరణానుసారము ఒకే రీతిగా తయారైనవి.

అనగా ఇవన్నియు ఆ యా ధాతువులపై 'తి' అను ప్రత్యయము చేరుటచే తయారైనవని అంటారు. పుంలింగములైన हरि, गिरि మొ॥ ఇకారాంత పుంలింగ శబ్దముల రూపముల వలెనే పైన పేర్కొన్న मति, गति మొ॥ శబ్దరూపములు చాలా వరకు ఉండును. కాని కొన్ని భేదాలు కలవు.

ద్వితీయా బహువచనమున - हरीन् అనుటకు (బదులుగ) मतीः అనురూపము, తృతీయా ఏకవచనమున 'मत्या' అను రూపము (పుంలింగములో हरिणा అనుటకు బదులు), చతుర్థినుండి సప్తమి వరకు ఏకవచనములలో పుంలింగములో సాధారణముగా కన్పించు రూపములతో పాటు मत्यै (च) मत्याः (पं,ष) मत्याम् (స) అను అదనపు/విశిష్ట రూపము లుండును.

ద్వి, త్రి అను ఇకారాంతములు స్త్రీలింగములుగా వాడదలచి నపుడు ద్వి శబ్దము కేవలము ద్వివచనమునందు, త్రిశబ్దము కేవల బహువచనమందును ఉండును

द्वे (ద్వి) द्वाभ्याम् (తృ, చ, పం) द्वयोः (ష, న) అనునవి ద్విశబ్దరూపములు.

అట్లే త్రి శబ్దమునకు तिस्रः (प्र, द्वि) तिसृभिः (तृ) तिसृभ्यः (च, पं) तिसृणाम् (ष) तिसृषु (स) అని ధేను, తను మొ॥ ఉకారాంత స్త్రీలింగ శబ్దములు. ఇవి కూడ కొద్ది మార్పులతో పై ఇకారాంతముల వలెనే ఉండును.

(ఉకారాంతములు అత్యల్పములు మాత్రమే వ్యవహారములో కన్పించును)

द्वि. ब	–	धेनूः
तृ. ए	–	धेन्वा
च. ए	–	धेन्वै, धेनवे
पं. ष	–	धेन्वाः, धेनोः
स	–	धेन्वाम्, धेनौ

ఇవి స్త్రీలింగ ప్రత్యేకములు — ఇవి ఉకారాంత పుంలింగము పోలిక గలవి.

పదకోశము —

कान्तिः	स्त्री	కాంతి	भूमिः	स्त्री	భూమి,నేల
कीर्तिः	,,	కీర్తి	भ्रान्तिः	,,	భ్రమ
कृतिः	,,	పని	माणवकः	पुं	బ్రహ్మచారి శిష్యుడు
जलधिः	पुं	సముద్రము	युवतिः	स्त्री	స్త్రీ
जातिः	स्त्री	జాతి	रात्रिः	,,	రాత్రి
नित्यम्	नपुं	ప్రతిరోజు	राशिः	पुं	ప్రోవు,గుంపు
निन्दा	स्त्री	నింద	विकृतिः	स्त्री	వికారము
मननम्	नपुं	నిశ్చయము	व्याप्तिः	,,	వ్యాపించుట
प्रीतिः	स्त्री	ప్రేమ	श्रुतिः	,,	వేదము/వినుట
भक्तिः	,,	భక్తి	सृष्टिः	,,	సృష్టి

వాక్యనిర్మాణము —

धेनुर्वत्सं वात्सल्येन परामृशति = ఆవు దూడను ప్రేమతో నిమురుచున్నది.

तस्य गीतिर्मनोहरा मे दुःखानि कृन्तति । = అతనియొక్క మనోహరమైన పాట నా దుఃఖమును పోగొట్టుచున్నది

उदयतो भानोः कान्तयः भूमिं रक्तां कुर्वन्ति । = ఉదయమౌన సూర్యునియొక్క కాంతులు భూమిని ఎఱ్ఱగా చేయుచున్నవి.

विद्याया व्याप्तिः इदानीं लोके मुख्या=విద్యయొక్క వ్యాప్తి ఇపుడు లోకములో ముఖ్యమైనది.

माणवकं मार्गं पृच्छति = బ్రహ్మచారిని (శిష్యుని) మార్గము అడుగుచున్నాడు.

व्याख्याता काव्यं विमृशति = విమర్శకుడు కావ్యమును విమర్శించుచున్నాడు.

मातरि पितरि च ते प्रीतिः नूनं कीर्तिं ददाति । = తల్లియందు తండ్రియందు నీకు గల ప్రేమ తప్పక కీర్తినిచ్చును.

సంధివిశేషములు—

విసర్గసంధి — 1

పదము చివరగల విసర్గలకు పెక్కుసంధి కార్యములు వచ్చుచుండును. అందు ఒక విధానాన్ని పరిశీలించుదాము. విసర్గలకు, వర్గలలోని 3, 4, 5 అక్షరములుగాని, య, ల, వ, హ వర్ణములుగాని 'అ' కారము కాక మిగిలిన అచ్చులుగాని పరమైనచో ఆ విసర్గలు రేఫగా మారును.

हरिः जयति—हरिर्जयति
धेनुः धन्या—धेनुर्धन्या
मतिः लसति—मतिर्लसति
शंभुः इह—शंभुरिह

సంధి రూపములను విడదీసి చూపుట—

तन्वा + अयं = तन्वायं = సవర్ణదీర్ఘసంధి, श्यापितः + इदानीं
= श्यापितरिदानीम् । విసర్గసంధి

అభ్యాసము - 1

తెలుగులోనికి అనువదించండి—

1. अन्यां गतिं नैव जाने ।
2. तस्य मतिः आर्या ।
3. तम्बाय सुन्दरः । न तु वृद्धया ।
4. सर्वेषां प्रवाहानां जलानि सागरम् एव विशन्ति ।
5. मधुरा ते गीतिः मे चित्तं हरति ।

అభ్యాసము - 2

ప్రశ్నలకు సమాధాన మివ్వండి—

1. किं ते मतिः तुष्यति ?
2. कस्य विषयं पृच्छसि ?
3. तव गृहं कदा प्रविशसि ?
4. कुत्राहम् उपविशामि ?
5. भानुः कुत्र विलोलते ?

అభ్యాసము - 3

పూరించండి—

1. नित्यं अनेके जीवानां राशयः — (अस्)
2. माता मे भ्रान्तिम् — (अप-नी)

3. बीजात् अङ्कुरः — (प्र-भू)
4. तेषां सम्मेलनं मे सन्तोषं — (दा)
5. ते कुलालाः अन्योन्यं — (नमस्कृ)

[नमस्, शिरस्, पुरस् మొ॥ అవ్యయములు కృధాతువుతో చేరి విశిష్టార్థముల నిచ్చును.]

అభ్యాసము - 4

సంస్కృతంలోనికి అనువదించండి—

1. నీకు బుద్ధి ఉందా! లేదా?
2. అతడు ప్రియమైన దేశమును రక్షించునా?
3. ఆ ఆవు అక్కడనే ఉన్నదా?
4. ఈ పిల్లలు నా మాటను తిరస్కరించుచున్నారు.
5. అమ్మ, నాన్న నాకు ధనము నిస్తున్నారు.

పదునేడవ పాఠము

వర్తమానార్థక ధాతువులలో చివరి సముదాయము.

ఈ జట్టులోని ధాతువులకు లోగడవలె ति, अतः, अन्ति మొ॥ ప్రత్యయములే చేరును. అయినను ధాతువునకు ప్రత్యయములకు మధ్య య కారము ఏర్పడు చుండును. ఇవన్నియు పరస్మైపదములుగనే కన్పించును.

ఉదాహరణకు —

अर्चयति

अर्चयति	अर्चयतः	अर्चयन्ति

अर्चयसि	अर्चयथः	अर्चयथ
अर्चयामि	अर्चयावः	अर्चयामः

ఈ రీతిలో మరికొన్ని ధాతువులను గమనించండి.

ధాతువు	అర్థము	ప్రారంభరూపము
कथ	చెప్పుట	कथयति
क्षल	శుద్ధిచేయుట	क्षालयति
खण्ड्	ఖండించుట	खण्डयति
गण्	లెక్కించుట	गणयति
गर्ह्	నిందించుట	गर्हयति
घष्	పెద్ద ధ్వనిచేయుట	घोषयति
चर्च्	చర్చించుట/నేర్చుట	चर्चयति
चित्	ఆలోచించుట/దుఃఖించుట	चिन्तयति
चुद्	ప్రేరేపించు	चोदयति
चुर्	దొంగిలించుట	चोरयति
तड्	కొట్టుట	ताडयति
दण्ड	శిక్షించుట/కొట్టుట	दण्डयति
दुख्	బాధపడచుండుట	दुःखयति
पूज्	పూజించుట	पूजयति
भक्ष्	తినుట	भक्षयति
भाव	భావించుట	भावयति
	అనుకొనుట	
भूष	అలంకరించు	भूषयति
वञ्च्	మోసగించు	वञ्चयति

वर्ण्	వర్ణించుట రంగువేయుట	वर्णयति
सान्त्व	ఓదార్చుట	सान्त्वयति
सुख	సుఖముగా ఉండుట	सुखयति

మిక్కలి ఉపయోగములోనున్న మరికొన్ని సాధారణ ధాతువులను చూడండి.

ధాతువు	అర్థము	ఆరంభరూపము
इ	పొందుట	एति

इ ధాతువు రూపము ఇట్లుండును.

एति	इतः	यन्ति
एषि	इथः	इथ
एमि	इवः	इमः

उत्, अस्तम् అను అవ్యయములకు ఈ ధాతువు కలిపినపుడు రూపము లిట్లుండును.

1.	उदेति	उदितः	उद्यन्ति	ఉదయించుచున్నాడు
	अस्तमेति	अस्तमितः	अस्तंयन्ति	అస్తమించుచున్నాడు
	पाल्	పాలించుట	पालयति	
	ह्वे	పిలుచుట	आह्वयति	
	षिध्	సిద్ధించుట	सिद्धयति	
	फल	ఫలించుట	फलति	

ఈ స్వబోధినిలో పరిచయము చేయదలచిన ధాతువులన్నిటికి వీటికి వర్తమాన కాలము నందలి రూపములు ప్రదర్శించటమైనది.

రాబోవు పాఠములలో వీటికి సంబంధించిన భూత భవిష్యత్కాల... మొదలగు అర్థ విశేషములను చూపునపుడు ఈ ధాతువుల అర్థమును ఉపసర్గలతో మారుచున్న అర్థమును గుర్తుంచుకొనవలెను.

పదకోశము —

ऋतु:	पुं	ఋతువు	परशु:	पुं	గొడ్డలి
कथा	स्त्री	కథ	परिचारिका	स्त्री	పరిచారిక/ సేవకురాలు
कार्तवीर्य:	पुं	కార్తవీర్యుడు	भार्गव:	पुं	భార్గవుడు/ పరశురాముడు
दारुदत्त:	,,	దారుదత్తుడు			
जम्बुक:	,,	నక్క	रथ्या	स्त्री	మార్గము
जव	,,	వేగము	वसन्त:	पुं	వసంతము
तस्कर:	,,	దొంగవాడు	शमन:	,,	యముడు
पङ्क:	,,	బురద	सुवर्णम्	नपुं	బంగారము

వాక్యనిర్మాణము :—

अयं कवि: वसन्तं वर्णयति = ఈ కవి వసంత ఋతువును వర్ణించుచున్నాడు.

तस्कर: तस्मात् सुवर्णं चोरयति । = దొంగ అతనినుండి బంగారమును దొంగిలించుచున్నాడు.

कृष्ण: प्रियां सान्त्वयति । = కృష్ణుడు ప్రియురాలిని ఓదార్చుచున్నాడు.

8

धर्मराज: सूर्यम् अर्चयति = ధర్మరాజు సూర్యుని పూజించుచున్నాడు.

अहं रामस्य कथां कथयामि । = నేను రాముని కథను చెప్పుచున్నాను/దును.

यमः सर्वेषां पापानि दण्डयति । = యముడు అందరియొక్క పాపములను శిక్షించుచున్నాడు.

पिता एनं कुमारं साधुं गणयति । = తండ్రి కుమారుని సజ్జనునిగా లెక్కించుచున్నాడు.

जम्बुकः काकं वञ्चयति । = నక్క కాకిని మోసగించుచున్నది.

सायं सूर्यः अस्तमेति । = సాయంకాలము సూర్యుడు అస్తమించు చున్నాడు/చును.

अनन्तरं चन्द्रः उदेति च = తరువాత చంద్రుడు ఉదయించు చున్నాడు కూడ.

भूपालः प्रजाः पालयति । = రాజు ప్రజలను పాలించుచున్నాడు.

गुरुः शिष्यं पाठाय आह्वयति । = గురువు శిష్యుని పాఠమునకు పిలుచుచున్నాడు.

అభ్యాసము - 1

సంస్కృతములోనికి మార్చండి—

1. పరశురాముడు కార్తవీర్యుని గొడ్డలితో నరకుచున్నాడు.
2. పరిచారికలు నిన్ను అలంకరించుచున్నారు.
3. నీవు ఖరద(ను) కడుగుకొనుచున్నావా?
4. నేను అతనిని ఎందుకు మోసగించెదను.
5. దారుదత్తుడు ఎక్కువ ధనములను దానము చేసెను.
6. గోపాలుని చేత కార్యము సిద్ధించుచున్నది!

అభ్యాసము - 2

సూచించిన ధాతురూపములతో రిక్తస్థానములు పూరించండి—

1. वारिधिः रत्नानि [illegible] —(धृञ्)

2. भटाः चोरस्य शिक्षां नगरे — (घोष्)
3. गङ्गा पापानि — (क्षाल्)
4. कुतो मां दण्डेन — (तड)
5. वसन्तः बहुभिः पुष्पैः — विभूत्)

సంధులు —

एषः कविः

सः रविः మొ॥ ప్రదేశములలో तद्, एतद् అను సర్వనామముల ప్రథమావిభక్తి యందలి విసర్గలు ఏ హల్లులు, పరమైనను లోపించును. [కొన్ని చోట్ల అచ్చు పరమైనను ఈ లోపము కన్పించును.

ఈ రీతిలో మరికొన్ని సంధులు—

एष (:) रामः ।
स (:) पुत्रः ।

—: o :—

పదునెనిమిదవ పాఠము

ఈకారాంత, ఊకారాంత, ఋకారాంత స్త్రీలింగములు.

స్త్రీలింగములలో ఈకారాంతములు అధికములుకాగా ఊకారాంతములు స్వల్పముగాను కన్పించును.

గౌరీ॥ నదీ॥ మొదలగునవి ఈకారాంతములు.

	ए.व	ब.व
प्र.वि	गौरी	गौर्यः

द्वि	गौरीम्	गौरीः
तृ.वि	गौर्या	गौरीभिः
च वि	गौर्यै	गौरीभ्यः
पं.वि	गौर्याः	,,
ष.वि	,,	गौरीणाम्
स.वि	गौर्याम्	गौरीषु
सं.प्र.वि	हे गौरि	हे गौर्यः

కార, ఈకారాంతములలో ప్రథమ, సంబోధన ప్రథమ, ద్వితీయ వచనములలో పూర్తి తేడా కన్పట్టును. తృతీయ ఒకటిగా కన్పించును. షష్ఠీ మొదలుకొని ఏకవచనములలో ఇకారాంతములకు రెండు రూపములు मत्यै, मतये అని ఉంతగా అందొక్క రూపమే गौर्यै । అని కారాంతములకుండునని గ్రహింపగలరు. ఇట్లే ఉకారాంతమైన ధేనుమునకు ఊకారాంతమైన వధూశబ్దమునకును ఈ రూపములలో సాదృశ్యమును గమనించుడు.

శబ్దము - ఊకారాంతము = [స్త్రీ. పెండ్లికుమార్తె, కోడలు] శబ్దము కొలది మార్పులతో 'గౌరీ' శబ్దమువలె చెప్పవచ్చును. మైక వచనమున 'वधूः' అని యుండును. మిగిలిన రూపములలో

– वध्वः (प्र - बहुवचन)

– वध्वा (तृ - एकवचनम्)

రీతిలో రూపములను గ్రహించగలరు.

ద్వివచనములు—

ఈకారాంత ఊకారాంత ద్వివచనములు.

गौर्यौ (प्र.स.द्वि) गौरीभ्याम् (त.च.प) गौर्योः (ष.स)
वध्वौ (.. .. ..) वधूभ्याम् (.. .. ..) वध्वोः (.. ..)
అని యుండును.

కొన్ని ఈకారాంత ఊకారాంత శబ్దములు—

मही = భూమి
वेणी = జడ
पत्नी = భార్య
गोदावरी = గోదావరి
नारी = స్త్రీ
चमूः = సేన
नदी = నది
वाणी = వాణి, సరస్వతి
पुत्री = కుమార్తె

ఈకారాంత, ఊకారాంత శబ్దములలో కొన్ని విశిష్ట రూపములుగల శబ్దములున్నవి వాటిని గమనించండి.

1) लक्ष्मी (లక్ష్మి) శబ్దము ప్రథమైకవచనమున 'लक्ष्मीः' అని విసర్గలతో ఉండి, మిగిలిన అన్ని రూపములలో गौरी శబ్దము వలెనే ఉండును.

2) श्री (లక్ష్మి) धी (బుద్ధి) ह्री (సిగ్గు) మొదలగు ఈకారాంతములు ఒకే వర్గమునకు చెందినవి.

3) स्त्री శబ్దము మాత్రము మరొక విశిష్ట వర్గమునకు చెందును.

स्त्री - स्त्रियः

द्वि	स्त्रियम्	-	स्त्रियः
	स्त्रीम्		स्त्रीः
तृ.	स्त्रिया	--	स्त्रीभिः
च.	स्त्रियै	-	स्त्रीभ्यः
प.	स्त्रियाः	-	स्त्रीभ्यः
ष.	,,	-	स्त्रीणाम्
स.	स्त्रियाम्	-	स्त्रीषु

ఏటి ద్వివచనములు

स्त्रियौ (प्र.द्वि)

स्त्रीभ्यां (तृ.च.प)

स्त्रियोः (ष.स) అని ఉండును.

శ్రీ, ధీ శబ్దములకు మాత్రము ప్రథమైకవచనములో 'श्रीः' అని ద్వి. ఏ. బ.లలో श्रियम्, श्रियः అను ఒక్కొక్క రూపము, చతుర్థి నుండి సప్తమి వరకు ఏకవచనములలో स्त्री శబ్దరూపములేకాక श्रियै (చ) श्रियः (పం.ష) श्रियि (స. అనునవి, श्रियाम् అను షష్ఠీ బహు వచనము అదనముగా కలవు.

ఋకారాంత స్త్రీలింగ శబ్దములు

ఋకారాంత స్త్రీలింగములలో मातृ శబ్దము ఒక్క మార్పుతో पितृ శబ్దము వలెనే ఉండునని లోగడ చెప్పినాము. स्वसृ [చెల్లెలు/ అక్క] శబ్దము మాత్రము మరికొంత మార్పుతో ఉండును. ఈక్రింది పట్టిక ద్వారా ఆ భేదాలను గమనించవచ్చును.

प्र.	पिता	पितरौ	पितरः
	माता	मातरौ	मातरः
	स्वसा	स्वसारौ	स्वसारः
द्वि.	पितरं	पितरौ	पितॄन्
	मातरं	मातरौ	मातॄः
	स्वसारं	स्वसारौ	स्वसॄः

తృతీయ నుండి అన్ని ఋకారాంతములు సమానముగనే ఉండును.

పదకోశము—

अभिनन्दनम्	न	అభినందించుట	धनिकः	पुं	డబ్బుకలవాడు
आदरणम्	न	ఆదరించుట	ध्यानम्	न	ధ్యానము
आभरणम्	न	నగ	नामधेयम्	न	పేరు
द्रुतम	अव्य	తొందర	निधिः	पु	నిధి
द्वारका	स्त्री	ద్వారక	निमित्तम्	न	కారణము
द्वीपः	पु	ద్వీపము	निशा	स्त्री	రాత్రి
द्वीपम्	न	,,	नृपतिः	पु	రాజు

పర్యాయ పదకోశము—

ఇప్పటికి మీకు పరిచయమైన శబ్దములకు పర్యాయ పదములను తెలుసుకొనండి

1. सुत = पुत्र, तनय, कुमारः, अपत्यम्, तनूज., नन्दनः वत्सः ।
2. सुता=पुत्री, तनया, कुमारी, अपत्यम्, तनूजा, नन्दना, वत्सा ।

3. तात =पिता, जनक:
4. गिरि=शैल:, अद्रि:, पर्वत:, नग: ।
5. बाल:=बालक:, कुमार:, शिशु: ।
6. बाला=बालिका, कुमारी, बाला, शिशु:, कन्या ।
7. वृक्ष:=पादप:, तरु:, द्रुम: ।
8. सूर्य:=अर्क:, भानु: रवि:, मित्र:, आदित्य: ।
9. स्नेहित =मित्रम् (सुहृत्) वयस्य: ।
12. देवा:=सुरा:, अमरा:, देवता: । (ఏకవచనములో స్త్రీ దేవత అని, బహువచనములో దేవతల సముదాయము అని)
11. नगरम्=पत्तनम्, पट्टणम्, पुरम् ।
12. आचार्य:=अध्यापक:, उपाध्याय:, गुरु:, उपदेशक, देशिक: ।
13 शिष्य:=छात्र: (अन्तेवासी) ।
14. कर्णम्=श्रवणम्, श्रोत्रम् ।
15. भ्राता=सोदर:, अग्रज:, अनुज: ।
16. मति:=बुद्धि:, धी, प्रज्ञा, मानसम् ।
17. माता=जननी, अम्बा ।
18. स्वसृ=सोदरी, अनुजा, अग्रजा ।
19. रमा=श्री:, लक्ष्मी:, कमला, इन्दिरा ।
20. स्त्री=नारी, ललना, तरुणी, युवति: ।

వాక్యనిర్మాణము—

श्रिय: पति: हरि: कामान् मे ददाति । = లక్ష్మీదేవి యొక్క భర్త విష్ణువు నాకు కోరికలను ఇచ్చుచున్నాడు.

नारी सदा पूज्या मानवस्य = మానవునకు స్త్రీ ఎల్లప్పుడు పూజ్యురాలు

तस्यै गौर्यै नमः । = ఆ గౌరికి (పార్వతికి) నమస్కారము.

वध्वा सीतया कुमारेण रामेण च दशरथः आगच्छति = కోడలైన సీతతో కుమారుడైన రామునితో దశరథుడు వచ్చుచున్నాడు.

तस्य जननी एतस्य अम्बया सह सम्भाषते । = అతనియొక్క తల్లి ఇతనియొక్క తల్లితో కలసి మాట్లాడుచున్నది.

అభ్యాసము – 1

పూరింపుడు —

सिंहः — विहरति ।
सोदरी अद्य पाकं —
तं पाकं माता सुष्ठु —
मूढं सुतम् तस्य माताऽपि —
प्रातः सायं चाहं देवान् —

అభ్యాసము – 2

ఉచిత పదమును లింగ భేదములతో పూరించుడు.

మాదిరి — माता — । पिता — । पूज्या, पूज्यः ।

1. पित्रोः आराधनात् तनयः —, तनया — जीवितम् — खलु ।
2. पत्न्याः पतिः, पत्युः पत्नी — तयोः अपत्य — ।
3. कृष्णा — , यमुना च — वन च — ।
4. सः धीमिया — । तस्य भार्यापि धिया — तयोः गृहं च सुखै — ।

—:०:—

పందొమ్మిదవ పాఠము

సర్వనామ శబ్దములు - స్త్రీలింగములు - నపుంసకలింగములు

పూర్వ పాఠములలో सः तौ ते మున్నగు కొన్ని సర్వనామ శబ్దముల పుంలింగ రూపములు తెలుసుకున్నారుగదా! వాని స్త్రీలింగ రూపములను ఇపుడు పరిశీలించండి.

प्र.	सा - ताः (ఆమె, వారు)	एतद्, इदम् (ఈ, ఈమె)	
द्वि.	ताम्-ताः	एषा/इयम्	एताः/इमाः
तृ.	तया-ताभिः	एतां/इमां	एता /इमाः
च.	तस्यै-ताभ्यः	एतया/अनया	एताभिः/आभिः
पं.	तस्याः-ताभ्यः	एतस्यै/अस्यै	एताभ्यः/आभ्यः
ष.	तस्याः-तासाम्	एतस्याः/अस्याः	एतासाम्/आसाम्
स.	तस्याम्-तासु	एतस्याम्/अस्याम्	एतासु/आसु

ఇట్లే एषा-एताः, सर्वा-सर्वाः, का काः అని ఇతరములైన శబ్దరూపములను గ్రహింపగలరు. వీటి ద్వివచనాలు ते, सर्वे, एते, के అను ప్రథమ, ద్వితీయాలలో మాత్రము గుర్తుంచు కొన్న చాలును ఇతర విభక్తుల ద్వివచనరూపములు పుంలింగరూపముల వలెనే ఉండును.

నపుంసకములు :— వీటి నపుంసకములలో ప్రథమైకవచన బహువచనాలలో గల మార్పును గుర్తుంచుకున్న చాలును.

प्र	ए व.	ब व.
	तत्	तानि
	एतत्	एतानि

सर्वम्   सर्वाणि

किम्   कानि అని యుండును.

ద్వివచనములు ते, एते, सर्वे, के అని పేర్కొన్న స్త్రీలింగములుగా ఉండును. నపుంసకలింగములలో ద్వితీయా విభక్తి ఎప్పుడూ ప్రథమ వలెనే ఉండునుగదా! ఇక తృతీయ మొదలుగాగల విభక్తులలో మాత్రము స్త్రీలింగ రూపముల వలె కాక పుంలింగ రూపములుండు నని గుర్తుంచుకొనవలెను.

तद् इदम्/एतद् किम् మొదలగు సర్వనామములు తెలుగు నందలి అ, ఈ, ఏ అను విశేషములుగాను వాడు, ఆమె, అది · అను రీతి విశేష్యములు గాను ప్రయోగింపబడునని మరువరాదు.

ఈ, ఈమె అర్థములనిచ్చు 'इदम्' అను శబ్దము పుంలింగ ములో अयम्, इमौ, इमे అని చూపి యున్నాము). స్త్రీలింగములో ఇట్లుండును. इयम् (प्र.ए) इमाम् (द्वि.ए) इमाः (द्वि.प्र.ब) अनया-आभिः (तृ) अस्यै · आभ्यः (च) अस्याः – आभ्य (पं) अस्याः – आसाम् (ष) अस्यां – आसु (स) ద్వివచనాలలో इमे (प्र.द्वि) आभ्याम् (तृ.च.पं) अनयोः (ष स)

•

వాక్యనిర్మాణము —

एतत् कार्यं सिद्धयति – ఈ పని నెరవేరును.

सा बालिका एतस्याः तनया । = ఆ బాలిక ఈమె కూతురు.

आसु एषा मे देशिकस्य कन्या = వీరిలో ఈమె నా గురువుగారి కుమార్తె

स पिता एतां तस्मै वराय ददाति, विवाहं करोति । = ఆ తండ్రి

ఈమెను ఆ వరునికి ఇచ్చుచున్నారు. వివాహము చేస్తున్నారు

सखि: त्वमपि अत्रैव तिष्ठसि किम्? = ఏరితో (ఈ స్త్రీలతో) నీవు కూడా ఇచటనే ఉందువా?

तत् पुस्तकम् एष आनयति । = ఆ పుస్తకమును ఇతడు తెచ్చుచున్నాడు.

तत् आभरणं स चोरोऽपहरति । = ఆ నగను ఆ దొంగ అపహరిస్తున్నాడు.

అభ్యాసము - 1

క్రింది వాక్యములను తెలుగులోనికి అనువదించండి --

1. तया किमर्थं सम्भाषसे ।
2. नदी जवेन प्रवहति ।
3. कां ताडयति स्वसा ।
4. नन्दनः पितरं सुखयति ।
5. युष्माक वत्साः नामधेयं किम् ?
6. तत्र के के सन्ति ?

అభ్యాసము - 2

సంస్కృతములోనికి మార్చండి —

1. నది ఎండిపోవుచున్నది.
2. చెట్ల వేర్లను దిలీపుడు అడుగుచున్నాడు.
3. నీవు ఈమెకు భయపడుచున్నావా
4. వానియందు నీయొక్క ప్రీతిని చెప్పుచున్నాను.
5. లోకముల నన్నింటిని ఎవరు మాత్రం చూడగలరు?
6. ఈ లతతో వనమంతా ప్రకాశించుచున్నది.

అభ్యాసము - 3

సరిదిద్దండి—

ఉదా :- तानि ग्रन्थानि (ఇచట గ్రంథ శబ్దము పుంలింగము కనుక విశేషణమైన తత్ శబ్దము కూడా పుంలింగములోనే ఉండవలెను. ते ग्रन्था: అని సరియైన రూపము.

1. तस्यै बालाय　　2. सर्वा लोकम्
3. एतस्या: पुरुषस्य　　4. द्वौ कन्ये
5. एक: अरण्यम्　　6. तस्मै सीतायै

ఇరువదవ పాఠము

ఈ పాఠములో కొన్ని సంధి కార్యములను తెలుసుకొని, ఇంత వరకు అయిన పాఠములను ఒక్కసారి పరామర్శ చేసికొనుట మంచిది.

1) गुणसन्धि: :- అకారమునకు (అ,ఆలకు) ఇ,ఉ,ఋ,ఌ (వాని దీర్ఘములుగాని) పరమైనపుడు గుణసంధి ప్రవర్తించును. ఏ,ఓ, అ అనే అక్షరాలకు గుణమని వ్యాకర్తలు పేరు పెట్టుకున్నారు. సంధి అంటే రెండు అక్షరములు కలియుట అనిగదా! ప్రస్తుతము అట్లు కలిసేటప్పుడు అకారము, ఇకారము కలిసిపోయి ఏకారమొక్కటే కన్పించును. అకార, ఉకారములు కలియునపుడు ఓకారము కన్పించును. అకార, ఋకారములు కలియునపుడు మాత్రము 'అర్' అని రేఫతో గూడిన గుణాక్షరము (అ) వచ్చును.

अ + इ = ए

अ + उ = ओ

अ + ऋ = अर्

उदाहरणम् —

तत्र + इव = तत्रेव (అక్కడ వలెనే)

तत्र (अ + इ) व > तत्र (ए) व = तत्रेव

तस्य + उपरि = तस्योपरि (దానిమీద)

इह + ऋषिः = इहर्षिः

మరికొన్ని గుణసంధులను పరిశీలించండి —

अग्रजा + इच्छति   कथ — इव

तनया + उत्तिष्ठति   रमा + उद्धरति

बालिका + इव

पाठशाला + इयम्

2) वृद्धिसन्धिः :—

ఆ, ఐ, ఔ - అను మూడక్షరములకు వృద్ధి అనిపేరు. ఈ మూడింటిలో ఏదో ఒక వర్ణము ఏకాదేశముగా వచ్చుటను వృద్ధిసంధి అందురు. అకారమునకు ఏ, ఐలు పరమైనచో రెండక్షరములకు ఐదులుగా ఐకారము, ఓ, ఔలు పరమైనచో ఔకారము వచ్చుచుండును. ఋకారము కలియునపుడు 'ఆర్' వచ్చునుగాని కొన్ని విశిష్ట సందర్భములలో తప్ప ఇట్టి ప్రయోగములు తక్కువ.

1) अ + ए | = ऐ   2) अ + ओ | = औ
   अ + ऐ | अ + औ |

तत्र + एव (तत्रैव) = అక్కడే
तत्र् + (अ + ए) व = तत्र् (ऐ) व - तत्रैव
तत्र + ओदनम् = तत्रौदनम् ।

3 यणादेशसन्धिः :—

ఇ, ఉ, ఋ వర్ణములకు ఇతరములైన అచ్చులు పరమైనచో [ఒక అచ్చుకు అదే అచ్చు పరము కారాదు] అనగా ఇకారమునకు ఇకారము తప్ప మిగిలిన ఏ అచ్చు పరమైనను, అట్లే ఉకారమునకు, ఋకారమునకు య్, వ్, ర్, అను హల్లులు ఆదేశముగా వచ్చును.

1) इ + अ = य् अ = य
2) उ + अ = व् अ = व
(ऋ + अ = र् अ = र

1) अपि + एषा = अप + य् + एषा = अप्येषा ।
2) साधु + अस्ति = साध् (उ) व् अस्ति = साध्वस्ति ।

पूर्वरूपसन्धि. :—

ए ओ లకు హ్రస్వమైన అకారము పరమైతే రెండును కలిపి పూర్వాక్షరమే మిగులుటను పూర్వరూప సంధి అంటారు.

ए + अ = ए
ओ + अ = ओ

ते + अत्र - तेऽत्र (నడుమనున్న ऽ చిహ్నము విడదీసినపుడు అకారమున్నదని సూచించుటలో సాయపడును. ఈ గుర్తు లేకుండా ... तेत्र అనికూడ వ్రాయవచ్చును.

विष्णो – अत्र = विष्णोऽत्र

विसर्गसन्धि: :—

సంస్కృతమున విసర్గలతో ముగిసే పదములలో జరుగు సంధి కార్యములు పలు విధములుగా ఉన్నవి ఈ భాషలో రేఫకు, సకార మునకు, విసర్గలకు ఎంతో సంబంధమున్నది.

पुनर् अन्तर् మొ॥ అవ్యయములు पुन:, अन्त. అని వాడబడుచున్నవి.

విసర్గ సంధులలో ముఖ్యమైన విషయములు

1. విసర్గలు లోపించుట, పూర్వమునకు దీర్ఘము వచ్చుట, కొన్ని సందర్భములలో పరమందున్న అచ్చు యకారముగా మారుట
2. శ, ష, స లుగా మారుట
3 రేఫగా మారుట
4. ఓకారముగా మారుట
5. మార్పు చెందకుండుట (ঽ) అనునవి.

1.A. अ आ లకు పరమైన విసర్గలు అచ్చులు పరమైనపుడు లోపించును. పరమందున్న ఆ అచ్చులను యకారముగా పలికినను పలుకవచ్చును.

राम: इह = राम इह/राम यिह

रामा: इह = रामा इह/रामा यिह (విసర్గలు లోపించిన పిదప గుణసంధుల వంటివి రావు)

राम: आगच्छति, मन: उल्लास: మొ॥ కొద్ది స్థలములలో కేవల రూపమే వచ్చును.

राम आगच्छति, मन उल्लास., देवा आगच्छन्ति

1.B. అకారము తర్వాత నున్న విసర్గలు - వర్గంలోని 3, 4, 5 అక్షరాలుగాని, య ర ల వ హ లు గాని పరమైనచో లోపించును.

देवा: गच्छन्ति

देवा: नित्यं पूज्या:

1.C. सः एष: అను రెండు పదములలోని విసర్గలకు ఏ హల్లు పరమైనా లోపమే వచ్చును.

स: करोति=स करोति

एष: गच्छति=एष गच्छति

एष: राम:=एष राम:

स: शिव:=स शिव:

1.D. అకార ఆకారములకు పరమైన విసర్గలు (రేఫ) రెండవ పదం మొదట్లో రేఫ ఉన్నచో లోపించును. పూర్వమందున్న అచ్చునకు దీర్ఘము వచ్చును.

हरि: रम्य: (हरि (:) रम्य: → हरी) हरी रम्य: ।
शम्भु: राजते (शम्भु (:) राजते=शम्भू)=शम्भूराजते ।
(पुन: राजते అను కొద్ది చోట్ల 'అ' కంటె పరమైన విసర్గలకు కూడా ఈ లోప దీర్ఘములు వచ్చును. पुना राजते । కాని ఇది సర్వత్ర జరుగదు - అది, ఒకటి రెండు చోట్ల మాత్రమే అని, మరువరాదు.)

2.A. ఉత్వము వచ్చుట —

రెండు హ్రస్వమైన అకారముల నడుమనున్న విసర్గలు (अ:अ) ఉకారముగా మారును

उदा —

दासः + अहम् (दास् अः अ हम्) – दास् ओ हम = दासोऽहम् (ऽ గుర్తు అకారముతో విడదీసుకోవలె ననుటకు గుర్తు)
सः + अहम्=सोऽहम्

B. 'య, ర, ల, వ, హ' అను వర్ణములుగాని, వర్గలలోని 3. 4. 5 వర్ణములుగాని పరమైనచో అకారము + విసర్గలు కలసి 'ఓ' అగును.

अः + ह=ओ ह, अः + य=ओ य
रामः + हसति=रामो हसति
रामः + रम्य =रामो रम्यः

(ఈ సంధి కార్యము కొన్ని వేల చోట్ల వచ్చును దీనికి 'కొద్ది వ్యతిరేక ఉదాహరణములు కలవు - వాటిని 1-D ఉండలీకరణ ములో పేర్కొన్నాము (पुन + राजते=पुना राजते)

3.A. విసర్గలకు శకారము చ ఛలు పరమైనచో ఆ విసర్గలు శ్ (శ్ కారము గాను)

B. విసర్గలకు షకారము ట, ఠ, లు పరమైనచో ఆ విసర్గలు ష్ (షకారము) గాను

C. విసర్గలకు సకారము త, థలు పరమైనచో సకారము (స్కారము) గాను విసర్గలు మారును.

a) हरिः + शेते=हरिश्शेते
हरेः + चक्रम्=हरेश्चक्रम्

b) बालः + तत्र = बालस्तत्र

बालः + स्मरति = बालस्स्मरति

4. ఇకారాద్యచ్చులు - విసర్గలు.వాటి ప్రక్కన ఏ అచ్చు ఉన్నను విసర్గలు రేఫ (र) గా మారును.

(వర్గలలోని 3, 4, 5 హల్లులు య,ల,వ,హ లున్నను).

हरिः + अत्र = हरिरत्र

गुरुः + इह = गुरुरिह

पितुः + आज्ञा = पितुराज्ञा

हरिः + वदति = हरिर्वदति

गुरुः + हसति = गुरुर्हसति !

5) విసర్గలకు क, ख, प, फ లు పరమైనచో కొద్దిపాటి ఉచ్చారణ మార్పు (ᳵ) తో విసర్గలే పలుకబడును, क्ष, त्स మొదలగు ఒకటి రెండు సంయుక్తములు పరమైనచో విసర్గలు ఏమార్పును పొందవు. అచటి విసర్గలను స్పష్టముగా నిలిపి ఉచ్చరించి తరువాత పదమును ఉచ్చరింపవలెను.

कः करोति = क ᳵ करोति

कः पचति = क ᳵ पचति

అభ్యాసము - 1

1. క్రింది పదములను కలపండి—

1. रामः + शृणोति 2. सिंहः + गजं हन्ति

3. अत्र + पाषाणः + अस्ति 4 पक्षिणः + उद्गच्छन्ति

5. बालः + देवान् प्रणमति 6. अग्निः + आगच्छति

7. कः + वर्तते + अत्र 8. केन + आगच्छति

9. वसामि + एवम् 10. एषः + अस्ति ।

II విడదీయండి —

1. तयोरन्तरम् 2. सोऽपि 3. पुष्पाण्याहरति

4. सोदर्यागच्छति 5. श्रीरियम् 6. फलमानयति

7. कश्चिन्नयति 8. स बालः 9. कुमारो वसति

10. तेऽत्र ।

III. అనువాదము —

(మాతృభాషలోనికి)

1. रम्यो रामोऽत्र वसति ।

2. गच्छत्यागच्छति पुनः पान्थः पश्यति पृच्छति ।

3. कोऽत्रागच्छति ।

4. स वस्त्रानयति ।

5. मृगाः सिंहा गजाश्च अरण्ये सञ्चरन्ति ।

—: o :—

ఇరువది యొకటవ పాఠము

1) వర్తమాన 2) భూత 3) భవిష్యత్ కాలములను సూచిస్తాయి ఈ కాలములనే కాక, విధ్యర్థకములను, ఆశీరాద్యర్థకములను తెలిపే క్రియలు కూడా కలవు. సంస్కృత భాషలో భూతకాలాన్ని తెల్పుటకు మూడు క్రియా రూపాల్ని ప్రయోగిస్తారు. వాటి స్వరూపాన్ని తెలుసుకొనుటకు ఒకటి రెండు ఉదాహరణలు చూడండి.

ఉండెను =	बभूव	अभवत्	अभूत्
వండెను =	पपाच	अपचत्	अपाक्षीत्
వినెను =	शुश्राव	अशृणोत्	अश्रौषीत्
కనెను చూచెను =	ददर्श	अपश्यत्	अद्राक्षीत्

ఇట్లు మూడేసి రూపాల్ని ఈస్వయంబోధినిలో తెల్పుకొనుట కుదరదు. కనుక వీటిలో ఒకరూపాన్ని ప్రయోగించుటకు సులభమైన దాన్ని తెలుసుకొనండి.

(వ్యాకరణపరంగా దాన్ని లఙ్ అనే లకారమంటారు.)

కొన్ని 'లఙ్' రూపాలు

ధాతువు	ప్రారంభ రూపము	ధాతువు	ప్రారంభ రూపము	ధాతువు	ప్రారంభ రూపము
भू	अभवत्	नी	अनयत्	कृष्	अकर्षत्
खाद्	अखादत्	पा	अपिबत्	दह्	अदहत्
जि	अजयत्	घ्रा	अजिघ्रत्	कित्	अचिकित्सत्
रक्ष्	अरक्षत्	स्था	अतिष्ठत्	पच्	अपचत्
		स्मृ	अस्मरत्	भज्	अभजत्
राज्	अराजत्	श्रु	अशृणोत्	शप	अशपत्
भ्रम्	अभ्रमत्	तॄ	अतरत्	यज्	अयजत्
भृ	अभरत्	गम्	अगच्छत्	वप्	अवपत्
हृ	अहरत्	दृश्	अपश्यत्	वह्	अवहत्
धृ	अधरत्	दंश्	अदशत्	वस्	अवसत्

ధాతువు	ప్రారంభ రూపము	ధాతువు	ప్రారంభ రూపము	ధాతువు	ప్రారంభ రూపము
सृ	असरत्	इष्	ऐच्छत्	चिन्त्	अचिन्तयत्
क्रीड्	अक्रीडत्	कॄ	अकिरत्	खण्ड्	अखण्डयत्
गा	अगायत्	प्रच्छ्	अपृच्छत्	चुद्	अचोदयत्
पत्	अपतत्	सृज्	असृजत्	घुष्	अघोषयत्
हस्	अहसत्	विश	अविशत्	भूष्	अभूषयत्
लप्	अलपत्	स्पृश्	अस्पृशत्	अर्च्	आर्चयत्
अद्	आदत्	मिल्	अमिलत	गर्ह्	अगर्हयत्
हन्	अहन्	मुच्	अमुञ्चत्	कथ	अकथयत्
अस्	आसीत्	कृन्त्	अकृन्तत्	गण्	अगणयत्
दा	अददात्	छिद्	अच्छिनत्	धाव्	अधावत्
नृत्	अनृत्यत्	कृ	अकरोत्	क्षिप्	अक्षिपत्
तुष्	अतुष्यत्	क्री	अक्रीणात्	लस्	अलसत्
शुष्	अशुष्यत्	ज्ञा	अजानात्	त्यज्	अत्यजत्
मुह्	अमुह्यत्	ग्रह्	अगृह्णात्	क्षाल	अक्षालयत्
शम्	अशाम्यत्	चुर्	अचोरयत्	वर्ण	अवर्णयत्
क्षुध्	अक्षुध्यत्	ताड्	अताडयत्	पठ्	अपठत्
लिख्	अलिखत्	वाद्	अवादयत्	चल	अचलत्
स्ना	अस्नात्	नद्	अनदत	निन्द्	अनिन्दत् ।

పదకోశము —

अतिथिः पुं ఇంటికివచ్చు వాడు   भगिनी स्त्री సందిసిదేవువు

अनन्तरम् अव्य తరువాత   नायकः पुं నాయకుడు

अपूप:	पुं	అప్పము
अभिमन्यु:	,,	అభిమన్యుడు
अभिलषणीय:	,,	కోరదగినవాడు /ది
अयोध्या	स्त्री	అయోధ్య
आचरणम्	न	ఆచరించుట
आश्रम:	न पुं	ఆశ్రమము
आश्रमम्		,,
इत: परम्	अव्य	ఇంతకంటె
कथनम्	न	చెప్పుట
कौरव:	पु	కౌరవుడు
कौसल्या	स्त्री	కౌసల్య
गतमास:	पु	గడచిన నెల
गतसंवत्सर:	,,	గడచిన సంవత్సరము
गतवर्ष:	,,	,,
गौरवम्	न	గౌరవము
चन्द्रशेखर:	पुं	శివుడు(చంద్రుడు తలపైగలవాడు)
दारु	न	కట్టె
दिलीप:	पुं	దిలీపుడు
धैर्यम्	न	ధైర్యము

पङ्कजम्	न	పద్మము
पूर्वेद्यु:	अव्य	నిన్న
प्रसूनम्	न	పువ్వు
पाण्डव:	पुं	పాండవుడు
महिष:	,,	దున్నపోతు
मारुति:	,,	ఆంజనేయుడు
यक्ष:	,,	యక్షుడు
याग:	,,	యజ్ఞము
रघु:	,,	రఘువు
रावण:	,,	రావణుడు
लङ्का	स्त्री	లంక
वचनम्	न	మాట
विभीषण:	पु	విభీషణుడు
विषय:	,,	విషయము
वृत्तान्त:	,	వార్త(జరిగిన విషయము)
शृण्वत्	न	వినుచున్నవాడు
शारिका	स्त्री	గోరువంక
ह्य:	अव्य	నిన్న

ఇందు ధాతువునకు ముందు తప్పనిసరిగా అకారము చేరును.

त् - ताम् - अन् ప్రథమపురుష

: - तम् - त మధ్యమపురుష

अम् - व - म ఉత్తమపురుష

ఈ ప్రత్యయములు పరస్మైపద ధాతువులపై చేరుచు, మరికొన్ని మార్పులను ఆ యా ధాతువుల స్వభావమును బట్టి పొందుచు ఈ భూతకాల క్రియలు ఏర్పడును.

उदा—1

भूधातु : భూతకాలరూపము

अभवत्	अभवतां	अभवन्
अभवः	अभवतम्	अभवत
अभवम्	अभवाव	अभवाम

उदा 2 जि धातुः —

अजयत्	अजयताम्	अजयन्
अजयः	अजयतम्	अजयत
अजयम्	अजयाव	अजयाम

ఇప్పటికి మీకు పరిచయమైన నూటికి పైగాగల ధాతువులలో పరస్మైపద ధాతువులకు పైన పేర్కొన్న రీతిగా భూతకాల రూపములు చెప్పుకొనవచ్చును. కొన్ని ధాతువులకు ప్రారంభ రూపములు ప్రక్క పేజీలో ఈయబడినవి.

1. తెలుగులోనికి అనువదింపుడు —

ह्यः बालः अपूपानखादत् ।

मारीचः रामं दूरमनयत् ।
मारुतिः रावणस्य पुरीं लङ्काम् अदहत् ।
रामः गङ्गामतरत् ।
गतमासे त्वं कुत्र अवसः ?
गतदिने ते माता नगरमगच्छत् किम् ?
पूर्वेद्युः स एव मामरक्षत् ।
अयं मम वचनं नाशृणोत् ।

II. సంస్కృతములోనికి అనువదింపుము—

పాండవులకు కౌరవులతో యుద్ధమయ్యెను.
స్త్రీలు అక్కడ అందముగా నర్తించిరి.
ఆ రెండు చెట్లు గిరిశిఖరమునుండి పడిపోయినవి.
నేను గంగా జలమును త్రాగినాను.
ఈ గ్రామములో దున్నలను చూచితిని.

వాక్యనిర్మాణము...

1. तत् कार्यं पूर्वेद्युः अभवत् । = ఆ పని నిన్న అయినది.
2. पिता तनयां पत्तनमनयत् । = తండ్రి కుమార్తెను పట్టణమునకు తీసికొని వెళ్ళెను.
3. ह्यः अग्निः तस्मिन् ग्रामे गृहाणि अदहत्= నిన్న ఆగ్రామములో ఇళ్ళను అగ్ని తగులబెట్టెను.
4. सा अन्नम् नापचत् = ఆమె అన్నమును వండలేదు.
5. ते गुरोः वचनम् अकुर्वन् । =వారు గురువు చెప్పిన మాటను పాటించిరి.

—:o:—

ఇరువది రెండవ పాఠము

ఈ పాఠములో కొన్ని హలంత శబ్దములను గూర్చి తెల్పు కొనండి. राम, वन,बाल.. మొదలగు శబ్దముల చివర 'అ' మొదలగు అచ్చులున్నవి కనుక వాటిని అజంత శబ్దములని అన్నారు. చ్, జ్, త్, ద్ మొ॥ హల్లులు శబ్దముల చివరనుండుటచే వాటిని హలంత శబ్దములని పిలిచెదరు ఏ శబ్దము నందు చివర హల్లు ఏదియో తెలిసి కొనుట కొంత జాగ్రత్త అవసరము. ప్రథమా విభక్తి ద్వివచనము నుండి ఆ శబ్దము చివర హల్లు కన్పించసాగును. అనగా ప్రథమైక వచనము చూచి చివరి హల్లు నిర్ధారించుట కష్టమని యర్థము.

उदा—

जलमुक् = (మేఘము) శబ్దము నిజమునకిది చకారము అంత మందు గలది.

प्र.ए	प्र.द्वि	प्र.ब
जलमुक्	जलमुचौ	जलमुचः

అను ప్రథమా విభక్తి రూపములలో ఏకవచనమున 'చ'కారము కన్పించుట లేదు.

'చ'కారము 'జ'కారము అంతమందుగల శబ్ద రూపములు.

जलमुचम् ~ మేఘమును
भिषजम् = వైద్యుని
ऋत्विजम् = యజ్ఞము చేయించువాడు

	ग्	च
प्र-	जलमुक्	जलमुचः

	भिषक्	भिषजः
द्वि—	जलमुचं	"
	भिषजं	"
तृ-	जलमुचा	जलमुग्भिः
	भिषजा	भिषग्भिः
च-	जलमुचे	जलमुग्भ्यः
	भिषजे	भिषग्भ्यः
पं	जलमुचः	जलमुग्भ्यः
	भिषजः	भिषग्भ्यः
ष-	"	जलमुचाम्
	"	भिषजाम्
स-	जलमुचि	जलमुक्षु
	भिषजि	भिषक्षु అను రీతిగా ఏని

విభక్తి రూపములుండును.

ద్వివచనములో जलमुचौ (प्र,द्वि) जलमुग्भ्याम् (तृ,च,पं) जलमुचोः (ष,स) అను విధముగా నుండును.

సూచన :—

హలంతస్త్రీలింగములలో ముఖ్యమైన वाक् (वाच्) మాట/పలుకు శబ్దరూపములు గూడ పై जलमुक् శబ్దరూపముల వలెనే ఉండును. वाक्, वाचः, वाचम् .... वाचा .... वाचि మొ॥

తకారము అంతమందుగల కొన్ని శబ్దములు గూడ కొ మార్పులతో పై రీతిగా చెప్పకొనవచ్చును.

ఉదా— मरुत्=గాలి	(प्र.ए.)	मरुतः	(प्र.ब)
मरुतम्	(द्वि ए)	,,	(द्वि.ब)
मरुता	(तृ.ए)	मरुद्भिः	(तृ ब)
मरुते	(च ए)	मरुद्भ्यः	(च.ब)
		,,	(पं.ब)
मरुतः	(पं. ष.ए)	मरुताम्	(ष ब)
मरुति	(स.ए)	मरुत्सु	(स.ब)

దకారాంతములైన दिविषद् = దేవత, सुहृद् = మిత్రుడు మొ॥ కూడా పై తకారాంతముల వలెనే కన్పించును ప్రథమైకవచనమున, సప్తమీ బహువచనమున వీనికి తకారము కన్పించును.

(प्र.ए) दिविषत् - सुहृत्

(स.ब) दिविषत्सु - सुहृत्सु

మిగిలిన రూపాలలో దకారముతో రూపము లుండును.

सुहृदम् (द्वि.ए)

सुहृदा (तृ.ए) మొ॥నవి.

తకార, దకారాంతములైన స్త్రీలింగములు కూడా ఈరీతిగానే ఉండును. 'जगत्' శబ్దము తకారాంతనపుంసకలింగము. ప్రథమా. ద్వితీయా విభక్తుల ఏకవచన, బహువచనములు जगत् - जगन्ति అని ఉండును. తృతీయా విభక్తినుండి मरुत् శబ్దము మాదిరి రూపములుండును.

పదకోశము—

अभिलाषः	पुं	కోరిక	मृदुः	पुं	మెత్తనివాడు
आधारः	,,	ఆధారము	मृद्वी	स्त्री	/వి

आपद्	स्त्री	ఆపద	मृदु	न	
कङ्कणम्	न	కడియము	विकारः	पुं	వికారము
चञ्चलः	पुं		विद्युत्	स्त्री	కరెంటు
चञ्चलम्	न	చంచలమైన	विपद्	स्त्री	ఆపద
चञ्चला	स्त्री	వాడు,ది	वैशाखः	पुं	వైశాఖమాసం
चैत्रः	पुं	చైత్రమాసము	शरद्	स्त्री	శరదృతువు/ సంవత్సరము
ज्वाला	स्त्री	మంట	सम्पद्	,,	సంపద
पात्रम्	न	గిన్నె	सर्वथा	अव्य	అన్ని విధముల
प्राणः	पुं	ప్రాణము	सर्वदा	,,	ఎల్లప్పుడు
बहुधा	अव्य	అనేక విధముల	सुवर्णम्	न	బంగారము
भूभृत्	पुं	రాజు,పర్వతము	हुतभुक्	पुं	అగ్ని
मृद्	स्त्री	మట్టి			

వాక్యపరిచయము—.

वाचि माधुर्यं सदा सर्वेषां गौरवं ददाति ।

शरदि पङ्कजानि विलसन्ति ।

आपत्सु धैर्यम् अभिलषणीयम् ।

विद्युत् अतीव चञ्चला खलु ।

संपत्सु सज्जनाः अहङ्कारं त्यजन्ति ।

कदा वा मे सुहृदं पश्यामि ।

कुम्भकारः कलशं मृदा करोति ।

ऋत्विजः हुतभुजि यागं कुर्वन्ति ।

तत्र मृदौ मृत् वर्तते ।
तत् कङ्कणं सुवर्णस्य विकार एव ।
अयं हि भिषक् मे प्राणान् रक्षति ।

అభ్యాసము

I. జతపరచండి —

स्वल्पया	पाणिः
मृदुः	वित्तम्
चञ्चलम्	सम्पदा
कठिने	सुहृदि
मृदौ	प्राणे
चञ्चले	भूभृति

II. సంస్కృతములోనికి అనువదించండి —

1. హుతభుజుని నుండి జ్వాలలు ప్రసరించును.
2. మృదువైన వాక్కులతో ఆమె లేఖ వ్రాసెను.
3. సంపద మరొక సంపదను, విపత్తు మరొక విపత్తును కలిగించును.
4. వారిద్దరు తెలిసికొనుట లేదు.
5. మేఘములోనే విద్యుత్తునూ వచ్చును గదా!

III. బ్రాకెట్లలోని ధాతువులతో వాక్యములను పూరించండి.

1. एष हुतभुक् — (शम्)
2. आश्वयुजात् शरत् — (प्रविश्)
3. इन्द्रः भूभृतां पक्षान् — (कृत्)

4. दिविषदः दानवैः सह युद्धं — (कृ)
5. एभिः स्त्रीभिः सह — (सं भाष्)

—: ० :—

ఇరువది మూడవ పాఠము

ఈ పాఠములో భూతకాలమును తెల్పెడి ఆత్మనేపదప్రత్యయములను, అవి చేరెడి ధాతువులను, వాని భూతకాలరూపములను గమనించండి.

ముద్ = (సంతోషించు) మొ॥ ధాతువులపై ఆత్మనేపదములైన—

प्र.पु	त	इताम्	अन्त
म.पु	थास् (:)	इथाम्	ध्वम्
उ.पु	इ	वहि	महि

ఈ ప్రత్యయములు చేరును. [అవి చేరునపుడు ధాతువులలోను, కలయికలోను కొన్ని మార్పులు కలుగునని మరువరాదు] ధాతువునకు ముందు 'अ' చేరునని గుర్తుంచుకొనవలెను.

अमोदत	अमोदेताम्	अमोदन्त
अमोदथाः	अमोदेथाम्	अमोदध्वम्
अमोदे	अमोदावहि	अमोदामहि

మరికొన్ని ధాతువులు – వాని భూతకాలరూపములు తెల్పుకొనండి. [ధాతువు పరస్మైపదమో - ఆత్మనేపదమో చూచుకొని ఆ యా ప్రత్యయాలను కలుపుకొనవలెను.

	ధాతువు	ప్రారంభరూపము
आ.प	दक्ष्	अदक्षत
	वन्द्	अवन्दत
	वेप्	अवेपत
	भाष्	अभाषत
	द्युत्	अद्योतत
	वृत्	अवर्तत
	वृध्	अवर्धत
अ.प	त्वर्	अत्वरत
उ.प	राज्	अराजत
	सह्	असहत
अ.प	डी	अडयत
उ.प	पच्	अपचत
,,	भज्	अभजत
,,	यज्	अयजत
आ.प	जन्	अजायत
आ.प	विद्	अविद्यत
प.प	मुच्	अमुञ्चत्
,,	मिल्	अमिलत्
आ.प	कृ	अकुरुत

తొగడ కొన్ని విశిష్టధాతువులు యివ్వబడినవి. వాటి భూతకాల రూపములను సంపూర్ణముగా తెల్సుకొనండి.

श्रु—	अशृणोत् -	अशृणुताम् -	अशृण्वन्
	अशृणोः -	अशृणुतम् -	अशृणुत
	अशृणुवम् -	अशृण्व	अशृण्म
अस्—	आसीत् -	आस्ताम् -	आसन्
	आसीः -	आस्तम् -	आस्त
	आसम् -	आस्व -	आस्म
हन्—	अहन् -	अहताम् -	अघ्नन्
	,, -	अहतम् -	अहत
	अहनम् -	अहन्व -	अहन्म
स्ना—	अस्नात् -	अस्नाताम् -	अस्नुः
	अस्नाः -	अस्नातम् -	अस्नात
	अस्नाम् -	अस्नाव -	अस्नाम
दा—	अददात् -	अदत्ताम् -	अददुः
	अददाः -	अदत्तम् -	अदत्त
	अददाम् -	अदद्व -	अदद्म

परस्मैपदी—

कृ—	अकरोत् -	अकुरुताम् -	अकुर्वन्
	अकरोः -	अकुरुतम् -	अकुरुत
	अकरवम् -	अकुर्व -	अकुर्म

आत्मनेपदि—

अकुरुत -	अकुर्वाताम् -	अकुर्वत
अकुरुथाः -	अकुर्वाथाम् -	अकुरुध्वम्
अकुर्वि -	अकुर्वहि -	अकुर्महि

పదకోశము—

अयोध्या	स्त्री	అయోధ్య	प्रदेयः	पुं	
चित्रपटः	पु	బొమ్మ	प्रदेया	स्त्री	ఇవ్వదగినది
त्वदर्थम्	अव्य	నీ కొఱకు	प्रदेयम्	न	
त्वरा	स्त्री	తొందర	मदर्थम्	अव्य	నా కొఱకు
धनभस्त्रिका	पु	మనీ పర్సు	मधुकरः	पुं	తుమ్మెద
धनभाण्डम्	न	డబ్బులపెట్టె	मुक्ता	स्त्री	విడువబడినది
नामधेयम्	न	పేరు	विमुक्तिः	स्त्री	విడుదల
पायसम्	न	పాయసము	वृद्धिः	स्त्री	అభివృద్ధి, వడ్డీ
पौराः	पुं	పౌరులు	सहनम्	न	ఓర్పు

मे = నాకు, నాకొఱకు　　　नः = మాకు, మాకొఱకు

ते = నీకు, నీకొఱకు　　　वः = మీకు, మీకొఱకు

అను సర్వనామములను

मम, मह्यम्, अस्माकम्, अस्मभ्यम्, तव, तुभ्यम्, युष्माकम् युष्मभ्यम् అనుటకు బదులు వాడుకొనవచ్చును.

వాక్యపరిచయము—

रघुः यागे सर्वस्य धनस्य दानमकरोत् । = రఘు మహారాజు యజ్ఞములో అంతయు దానమొనర్చెను

बालिका इव लताः पथिके पुष्पाण्यवाकिरन् । = ఆడపిల్లలవలె తీగలు పథికునిపై పూలను చల్లినవి

अत्र वैद्यालये भिषजः नावर्तन्त । = ఈ హాస్పిటల్లో డాక్టర్లు లేరు.

बालाः मधुकरान् लोष्टैः समताडयन् । =పిల్లలు తేనె టీగలను రాళ్ళతో కొట్టిరి.

ते अतिथिभ्यः आतिथ्यमददुः । =వారు అతిథులకు ఆతిథ్యమును ఇచ్చిరి

तत्र जना एवमकथयन् । =అక్కడి ప్రజలు ఇట్లు చెప్పిరి.

सभायामहं तान् अनिन्दम् । =నేను సభలో వారిని తిట్టాను.

విశిష్ట సూచన...

భూతకాల క్రియలలో ధాతువునకు ముందు 'अ' చేరును గదా! ధాతువుకు ముందు ఉపసర్గలు చేర్చవలసి వచ్చినచో వాటిని చేర్చి పిమ్మట अ కారము, ఆ తరువాత ధాతువు - అను రీతిలో కూర్చవలెను.

ఉదా:—

सम् + अ + वर्तत = समवर्तत

वि + अ + राजत = व्यराजत (वि + अ = व्य యణాదేశసంధి)

निर् + अ + गच्छत् = निरगच्छत्

अनु + अ + गच्छत् = अन्वगच्छत् (अनु + अ = अन्व) యణాదేశసంధి

అభ్యాసము - 1

భూతకాల క్రియలతో అనువదించండి—

1. శత్రువులు నీ భయముతో వణికిరి.
2. అతడు పాఠమునకై త్వరపడెను.

3. మా నాన్న నన్ను మరల మరల అడిగెను.
4. వారు నిన్న అన్నమును వండలేదు.
5. వైద్యుల సమూహము వెళ్ళినది.
6. ఈ మేఘములు వర్షము నిచ్చినవి.

అభ్యాసము - 2

క్రింది సంధులను విడదీసి సంధికార్యములను గ్రహించండి —

1.	पालकोऽभवत्	2	नावतंसत
3.	बालिका इव	4.	राक्षसैस्ते
5.	प्रसूनान्यवाकिरन्	6.	वंशाक्षयः
7.	तेऽतिथिभ्यः	8.	कपयो राक्षसैः

అభ్యాసము - 3

ఈ క్రింది ప్రసిద్ధనామవాచకములు ఏ అంతములో గ్రహించి వాటిని ఆ యా విభక్తులలోనికి సంస్కృతీకరించండి.

1.	ప్రతాపరుద్రునియొక్క	2.	చంద్రమౌళిచేత
3.	దమయంతివలన	4.	రుక్మిణి కొరకు

5. శ్రీనాథుడు కవిసార్వభౌముడు.
6. కౌత్సుడు వరతంతునియొక్క శిష్యుడు.

అభ్యాసము - 4

అనువదించండి —

1. भारावनतादित्य इव ।
2. पूर्वेद्युः वयं रामस्य कथामशृण्म ।

3. पौराः सुखेन युक्ताः नासन् किम् ?

4. सीता लक्ष्मणश्च कमन्वगच्छताम् ?

—: o :—

ఇరువది నాల్గవ పాఠము

మరికొన్ని హలంతశబ్దములను ఈ పాఠములో తెలుసుకొనండి. వీటితో పాటుగా వర్తమానార్థకములైన కొన్ని కృదంత రూపములను కూడా ఇందు పరిశీలించండి.

తకారాంతములు

I పరస్మైపద ధాతువులపై 'अत्' (शतृ) అను ప్రత్యయము చేరి తకారాంతశబ్దముగా ఏర్పడును. వీటిని శతృప్రత్యయాంతము లందురు. पच् ధాతువునకు ఈ ప్రత్యయం చేయగా पच् + अत् → पचत् (వంటవాడు. వండుచున్నవాడు) అను తకారాంతశబ్దము తయారగును. వీటిపై ప్రథమాదివిభక్తిప్రత్యయములు చేరును.

पचन् - पचन्तौ - पचन्तः

पचन्तम् - पचन्तौ - पचतः - అను ప్రథమా, ద్వితీయా రూపములు ముఖ్యముగా గుర్తుంచుకొన తగినవి. తృతీయ మొదలుకొని అన్ని విభక్తులలో లోగడ పరిచయమైన మరుత్ శబ్దరూపముల వంటివే ఇచటకూడా ఉండును.

II श्रीमत्, बुद्धिमत्, धनवत् మొదలగు తకారాంతశబ్దములు మరియొకవర్గమునకు చెందినవి. 'కలవాడు' అను అర్థము నిచ్చు मत्/वत् అను తద్ధితప్రత్యయము చేరి ఈ శబ్దములు తయారగుచున్నవి

धीमान् धीमन्तौ धीमन्तः
धीमन्तम् धीमन्तौ धीमतः ।

ప్రథమా ఏకవచనమునందు మాత్రమే శతృ ప్రత్యయములకూ, ఈ మతుబర్థకములకూ భేదం ఉన్నదని గ్రహించండి.

(11) महत् = గొప్పవాడు, అను తకారాంతశబ్దము. పై శబ్దముల కంటె కొద్ది మార్పుతో కన్పించును.

महान् महान्तौ महान्तः
महान्तम् महान्तौ महतः ।

అనునవి దీని ప్రథమా, ద్వితీయలు, ఈ తకారాంతశబ్దములన్నీ తృతీయనుండి ఒకేవిధంగా ఉండునని మరువరాదు.

కొన్ని శతృ ప్రత్యయాంతములు

खाद्	खादत्	भू	भवत्	जि	जयत्
याच्	याचत्	भ्रम्	भ्रमत्	भृ	भरत्
धृ	धरत्	नी	नयत्	पा	पिबत्
स्था	तिष्ठत्	स्मृ	स्मरत्	तॄ	तरत्
दृश्	पश्यत्	दह्	दहत्	भज्	भजत्
वद्	वदत्	गाय्	गायत्	क्री	क्रीणत्
नम्	नमत्	विलप्	विलपत्	अस्	सत्
कुप्	कुप्यत्	लिख	लिखत्	कृ	कुर्वत्
कथ	कथयत्	सृ	सरत्	पठ	पठत्
रक्ष्	रक्षत्	हृ	हरत्	घ्रा	जिघ्रत्

गम्	गच्छत्	विश्	विशत्	पत्	पतत्
नृत्	नृत्यत्	प्रच्छ्	पृच्छत्	ग्रह्	गृह्णत्

'पचत्' అను శబ్దము

पचन् पचन्तौ पचन्तः అని ప్రారంభించి చెప్పినట్లు వీటికన్నిం టికి రూపములు చెప్పుకొనవచ్చును.
అదేవిధంగా మిగిలిన పరస్మైపదధాతువులకు కూడా 'శతృ' ప్రత్య యాంతరూపములను గ్రహింపగలరు. ఇవన్నియు స్త్రీలింగములందు- कथयन्ती, भ्रमन्ती, गच्छन्ती – అనురీతి ఈకారాంతములై గౌరీ శబ్దము వంటి రూపములను పొందును.

श्रीमत्, गुणवत्, रूपवत्, ज्ञानवत् మొ॥ నవి. మరికొన్ని మతుబంతములు. ఇవికూడా श्रीमती, गुणवती అనురీతిగా ఈకా రాంత గౌరీశబ్దము వంటివగును.

ఆత్మనేపద ధాతువులకు ఈ శత్రర్థమున శతృకు బదులుగా आन/मान అను ప్రత్యయరూపము చేరుచుండును.

वर्तमानः, वर्धमानः, मोदमानः, स्मरमाणः, सहमानः, ददानः, लभमानः మొ॥ ఈ రూపము లన్నియు అకారాంతములైన బాల మొద లగు శబ్దములవలె పుంలింగములోను, స్త్రీలింగములో स्मरमाणा అని ఆకారాంతములైన 'रमा' అనురీతిగాను గ్రహింపవలెను.

వాక్యనిర్మాణము—

मृगाणां नेत्रयोः सादृश्यं पश्यन्तौ तौ आश्रमम् अगच्छताम् ।
मार्गे तरूणां नामधेयानि पृच्छन्तौ तौ आश्रमम् अगच्छताम् ।

अत्र तिष्ठन्तः बालकाः इदानीं पठन्ति । एतैः धावद्भिः कथमहं गच्छामि । विलपन्तं बालकं मे अग्रजः अपनयति । कथां शृण्वन्तं मां सर्वे निन्दन्ति । विषयं जानतां सर्वेषां मध्ये अय मूढ ।

అధ్యాసము - 1

సంస్కృతములోనికి మార్చండి

1. ఈ మాట్లాడుచున్న వానికి ధనము నిచ్చితిని.
2. గుణవంతుడైన వరునికొరకు కన్యను ఇచ్చుచున్నాడు.

సూచన— (విశేషణము, విశేష్యము ఒకే విభక్తిలో నుండవలెను.)

3. దేవుని పూజించుచున్న వారందరు ధన్యులు గదా!
4. పరీక్షలు వ్రాయుచున్న ఈ విద్యార్థులందరూ బుద్ధిమంతులేనా?
5. ఈ శ్రీమంతుడు నీకు ఏమి ఇచ్చెను?

అధ్యాసము - 2

ఈ క్రింది తకారాంత శబ్దరూపములకు అర్థం వ్రాయుము.

1. महद्भ्य 2. भजताम् 3. दहतः अग्नेः
4. भ्रमन्तः 5. भ्रमराः 6. प्रहरन्तौ
7. जानतोः 8. पृच्छता 9. धावतः
10 धीमते ।

అధ్యాసము - 3

సూచించిన శబ్దములకు తగిన విభక్తులతో పూరించుము.

1. मेघेषु — विलसन्ति (विद्युत्)

2. — मेघान् दूरं नयन्ति (महत्)
3. धनभाण्डं — चोरं गृह्णामि (अपहरत्)
4. सदा — प्रियं सुतं पिता अनुमोदते (पठत्)
5. लतां बाल: मुहु: परिरक्षति (पतन्ती)

అభ్యాసము - 4

యక్షుడు ప్రియురాలినిగూర్చి చెప్పిన ఈ క్రింది వాక్యములలో తకారాంతములు స్త్రీలింగములో ఈకారాంతములగుట గమనించండి.

वने विहरन्तीं, सखीभि सलपन्तीं, मधुरं गायन्तीं, मध्ये हसन्तीं, मयूरे. क्रीडन्तीं, प्रियस्य कथां शारिकां पृच्छन्तीं, मम चित्र लिखन्तीं. तदेव पश्यन्तीं, किमपि पूर्वं वृत्तान्तं स्मरन्तीं इतस्तत: चरन्तीं. मध्यं देवान् नमन्तीं, गुणवती मम भार्यां त्वं तत्र पश्यसि इति यक्ष. जलमुच प्रत्यकथयत् ।

— : o :—

ఇరువది ఐదవ పాఠము

మరికొన్ని హలంతశబ్దములు

నకారాంతములు —

నకారము చివరగల హలంతశబ్దములలో राजन् మొ॥నవి ఒక వర్గముగాను, आत्मन्, शर्मन् మొ॥వి రెండవ సముదాయముగాను गुणिन्, धनिन् మొ॥వి మూడవ వర్గముగాను చెప్పవచ్చును.

	ए.व	ब.व
प्र. वि	राजा	राजान:
द्वि. वि	राजान्	राज्ञ:
तृ. वि	राज्ञा	राजभि:
च. वि	राज्ञे	राजभ्य:
पं वि	राज्ञ:	,,
ष. वि	राज्ञ:	राज्ञाम्
स. वि	राज्ञि/राजनि	राजसु
सं. प्र	हे राजन्	हे राजान:

ఏటి ద్వివచనాలు ఇలా ఉంటాయి—

राजानौ (प्र.स.प्र.द्वि)
राजभ्याम् (तृ.च.प)
राज्ञो: (ष.स)

సూచన—

1) आत्मन् శబ్దము ప్రథమా, సంబోధన ప్రథమా, ద్వితీయైక వచన ద్వివచనాలలో राजन् శబ్దము వలెనే ఉండును.

2) తృతీయా, చతుర్థీ, పంచమీ, షష్ఠీ ఏకవచనాలలో आत्मना आत्मने, आत्मन: (पं, ष) అని యుండును.

3) సప్తమిలో राजनि వలె आत्मनि అను ఒక్క రూపమే ఉండుట.

4) ద్వితీయా బహువచనములో आत्मन:, షష్ఠీ బహువచనములో आत्मनां అని, షష్ఠి సప్తమి ద్వివచనాలలో आत्मनो: అను

మార్పులను గుర్తుంచుకొని మిగిలిన రూపములు **राजन्** శబ్దము వలె చెప్పుకొనవచ్చును.

ब्रह्मन् (బ్రహ్మ) శబ్దము గూడా **आत्मन्** శబ్దము వంటిదే.

ఇక **गुणिन्**, **करिन्**, **चक्रिन्** మొ॥గు నకారాంతములు గుణములు కలవాడు కరము (తొండము) కలది, చక్రము కలవాడు, అను అర్థముల నిచ్చు మత్వర్థకములు.

गुणी गुणिनौ गुणिनः

गुणिनम् गुणिनौ गुणिनः అని ప్రథమ, ద్వితీయలలో రూపములుండును. తృతీయ మొ॥ ఇతర విభక్తులలో ఆత్మన్ శబ్దము మాదిరిగా రూపములు ఉండును.

नकारान्तनपुंसकम् —

नामन् (=పేరు) శబ్దము పైన పేర్కొన్న రాజన్ శబ్దము వలెనే ఉండును గాని, ప్రథమా, ద్వితీయలలో **नाम नाम्नी/नामनी नामानि** అని ఉండుట విశేషము. '**जन्मन्**' శబ్దము గూడా ఇట్టిదే కాని ద్వివచనములందు పై వలె రెండు రూపము లుండక **जन्मनी** అని ఒక రూపమే ఉండును.

నపుంసకలింగములో **दधि** శబ్దము ఇకారము చివర గలదైనా,

दधि दधिनी दधीनि (వారి శబ్దమువలె) అని ప్రథమ, ద్వితీయలలో ఉండి, తృతీయ మొ॥గు ఇతరవిభక్తు లన్నింటిలో నకారాంతమైన **नामन्** శబ్దమువలె ఉండును.

तथा—

नाम्ना नामभ्याम् नामभिः
दध्ना दधिभ्याम् दधिभिः

अक्षि = కన్ను, अस्थि = ఎముక మొ॥గు మరికొన్ని శబ్దములు కూడ दधि శబ్దము వంటివే.

సకారాంతములలో वेधस्, विद्वस् శబ్దములు ముఖ్యమైనవి.

	ए.व	ब.व		एव.	ब.व
प्र.वि	वेधाः	वेधसः	द्वि.वि	वेधसम्	वेधसः
तृ.वि	वेधसा	वेधोभिः	च.वि	वेधसे	वेधोभ्यः
पं.वि	वेधसः	वेधोभ्यः	ष.वि	वेधसः	वेधसाम्
स.वि	वेधसि	वेधस्सु			

ఈ శబ్దము ద్వివచనాలలో—

वेधसौ (प्र.द्वि) वेधोभ्यां (तृ.च.प)
वेधसोः (ष.स) అనియు ఉండును.

ఇక विद्वस శబ్దము విలక్షణముగా ఉండును.

विद्वान् विद्वांसः
हे विद्वन् हे „
विद्वांसम् विदुषः
विदुषा विद्वद्भिः
विदुषः विद्वद्भ्यः

,, विदुषाम्

विदुषि विद्वत्सु

ఏని ద్వివచనాలు—

विद्वांसौ (प्र-द्वि)

विद्वद्भ्याम् (तृ-च-प)

विदुषो. (ष-स)

श्रेयान् (గొప్పవాడు) శబ్దముగూడా विद्वस् శబ్దము వంటిదే.

నపుంసక శబ్దములైన मनस्, सरस् మొ॥గు శబ్దములు తృతీయ మొదలు సప్తమి వరకుగల విభక్తులలో श्रेयस् శబ్దమువలెనే ఉంటాయి. ప్రథమా ద్వితీయలలో మాత్రము

मनः मनसी मनांसि

सरः सरसी सरांसि అను రూపము లుండును.

స్త్రీలింగములు—

పైన పేర్కొన్న పెక్కు హలంత శబ్దములు స్త్రీలింగములలో ఈకారాంతములై 'గౌరీ' శబ్దము వంటి రూపములను పొందును.

विद्वस् శబ్దము विदुषी అని మార్పునొందును.

गुणिन्, करिन् మొ॥గు శబ్దములు गुणिनी = గుణములుకల స్త్రీ करिणी = ఆడ ఏనుగు అని ఈకారాంతములై మారును.

राजन् శబ్దములో నడుమ అకారము లోపించి ఈకారము చివర చేరి राज्ञी = (రాణి) అను శబ్దమగును.

స్త్రీలింగములో 'दिक्' శబ్దము శకారము చివరగలది.

दिश्	ए	ब	
	दिक्	दिशः	प्र
	दिशम्	दिशः	द्वि
	दिशा	दिग्भिः	तृ
	दिशे	दिग्भ्यः	च
	दिशः	दिग्भ्यः	पं
	,,	दिशाम्	ष
	दिशि	दिक्षु	स అను రూపములతో పాటు

दिशौ (प्र.द्वि) दिग्भ्याम् (तृ.च.पं) दिशोः (ष.स) అను ద్వివచనాలు ఓని రూపాలు.

సూచన—

దిక్కు అను అర్థము వచ్చు 'दिशा' అను శబ్దమును ఆకారాంత స్త్రీలింగముగా కూడా వాడుకోవచ్చును.

పదకోశము—

अवाची	स्त्री	దక్షిణము	प्रतीची	स्त्री	పడమర
इच्छा	,,	కోరిక	प्राची	,,	తూర్పుదిక్కు
उचितम्	न	యోగ్యము/ తగినది	प्रायः	अव्य	తరచుగా
उज्जयिनी	स्त्री	ఉజ్జయిని నగరము	यशः	न	కీర్తి, మంచి పేరు

उदीची	,,	ఉత్తరము	काङ्क्षा	स्त्री	కోరిక
उद्धतः	पुं	పొగరుబోతు	वारं वारम्	न	మాటిమాటికి
तावत्पर्यन्तम्	न	అంతవరకు/ఇప్పటివరకు	शूद्रकः	पुं	శూద్రకుడనుకవిరాజు
यावत्पर्यन्तम्	न	అంతవరకు/అప్పటివరకు	सद्म	न	భవనము
द्विवारम्	न	రెండుమార్లు	सन्	पुं	మంచివాడు

వాక్యపరిచయము—

राज्ञः पुरुषः इदमकथयत् ।

विदुषामागमनम् सतामानन्दं ददाति खलु ।

राजानः सर्वदा नूतनं वस्तु अभिलषन्ति ।

माता मे गुणिनी । पिता च गुणवान् ।

तस्य बान्धवास्तु श्रीमन्तः ।

आत्मनः अधिको नास्तीति पुरुषो भ्रमति भावयति ।

ब्रह्मणः मुखेभ्यः वेदाः निस्सरन्ति ।

सः दध्ना अन्नं सुष्ठु खादति ।

वेधाः वाचां पतिः ।

वेधसा विहरत्येषा सरस्वती ।

पूर्वं बहवः राजानः तान् तान् देशान् अपालयन् ।

ते राजर्षिः सह विद्वांसः सदा कालमनयन् ।

అభ్యాసము - 1

ఈ క్రింది వాక్యములను సంస్కృతములోనికి మార్చండి.

[పరిచయము కాని క్రొత్త పదములను కొన్నింటిని ఇందు ఇచ్చినాము. వాటిని మీరు ఏ అంతములైనదీ గమనించి ఆ యా విభక్తులలోనికి మార్చవలెను.]

1. అవన్తీ నగరమందు శూద్రకుడు పూర్వము పాలించెను.
2. దేవతల పూజతో మానవుల కోర్కెలు ఫలించును.
3. దృఢమైన ప్రయత్నముతో అన్ని కోర్కెలు సిద్ధించును.
4. నీరు ఉన్నదని నదీ స్నానమునకై వెళ్ళినాము.

అభ్యాసము - 2

సంస్కృతములో సమాధానము లివ్వండి —

1. राज्ञः जनकस्य जामाता कः ?
2. तव नाम किम् ?
3. किंनामधेया इयं विदुषी ?
4. त्वं एतावत्पर्यन्तं किं करोषि ?
5. ते पितरौ कुत्रागच्छताम् !
6. प्रतीच्यां दिशायां कस्समुद्रः वर्तते ?

అభ్యాసము - 3

అనువదించండి—

उदीच्यां दिशि हिमालयो वर्तते । मेना तस्य पत्नी ।

तयोः सुता पार्वती। सा शिवं सेवते सर्वदा। तमेव आत्मनः उचितं नाथं अजानात्। तदर्थं तीव्रं तपः अकरोत्। शिवः तस्यास्तपसा अतुष्यत्। शुभे मुहूर्ते तयोः विवाहः समभवत्।

సంధివిశేషములు

1) तान् + तान् (देशान्) మొదలగు చోట్ల తొలిపదము చివరి నకారము స్థానమున బిందువుతో కూడి సకారము (స్, చవర్గాక్షరములు పరమైనచో బిందు శకారములును వచ్చును.

ता(न्) तान् = तांस्तान् देशान् = ఆ యా దేశములను

2) शिवः किञ्चित् किञ्चित् + हसति - ఇటువంటి చోట్ల వర్గాక్షరములు ఆ వర్గలోని మూడవ అక్షరము గాను, ప్రక్కనున్న హకారము అదే వర్గములోని నాల్గవ అక్షరముగాను మార్పునొందును.

तस्मात् + हसामि = तस्माद्धसामि మొ॥వి

3) बान्धवाः तु = बान्धवास्तु - విసర్గలు సకారముగా మారెను.

—: o :—

ఇరువది యారవ పాఠము

అసమాపక క్రియలు—

భూతకాలక్రియలను గూర్చి తెల్సుకున్నారు గదా! భూతకాలమును చెప్పే అసమాపకక్రియలు వాక్యనిర్మాణములో ... ఎక్కువ ఉపయోగిస్తాయి. '(क्त्वा) त्वा' అను ప్రత్యయము ధాతువుపై చేరి

యీరూపములు ఏర్పడును. ఆ ధాతువులకు ముందు ఉపసర్గలున్నచో 'క్త్వ' ప్రత్యయమునకు బదులు 'ल्य, అను ప్రత్యయము చేరును ఈ त्वा, ल्य ప్రత్యయాలు చేరినపుడు ధాతువులలో కొన్ని మార్పులు కన్పించును.

తెలుగులో 1) వెళ్లి, 2) ఉండి, అయి. 3) కూర్చొని 4) చదివి 5) వ్రాసి మొ॥ రూపములకు–

1. गम् - गत्वा 2. भू - भूत्वा
3. स्था – स्थित्वा 4. पठ - पठित्वा
5. लिख लिखित्वा అను రూపములు సంస్కృతమున వాడబడును. వీటికే ఉపసర్గలు ముందుంచినపుడు 1) आगत्य (వచ్చి) 2) सम्भूय (కలసి) 3) उत्थाय (లేచి) 4) प्रपठ्य (బాగా చదివి) 5) विलिख्य (వ్రాసి) మొదలగు రీతిగా రూపములు మారును.

సూచన 1—

त्वा ప్రత్యయము చేసినను, 'ल्य' ప్రత్యయము చేసినను, ఈ పదములన్నియు అవ్యయములే అగును లింగభేదము లేదు.

సూచన 2—

వాక్యములో ప్రధానమైనది సమాపకక్రియగదా! ఆ క్రియ జరిగే సమయానికి ముందు జరిగిపోయిన క్రియలకు పై ప్రత్యయములు చేరును. అనగా సమాపకక్రియ వర్తమానకాలమందున్నను పూర్వక్రియలకు 'त्वा' 'ल्य' ప్రత్యయరూపములా ప్రయోగింపవచ్చును.

మరికొన్ని పై ప్రత్యయాలు చేరిన పదాలు—

पा-पीत्वा (త్రాగి) निपीय

तॄ तीर्त्वा (దాటి) सन्तीर्य, उत्तीर्य

प्रच्छ-पृष्ट्वा (అడిగి)

हन-हत्वा, निहत्य (చంపి)

अद्-जग्ध्वा, खाद्-खादित्वा, भक्ष्-भक्षयित्वा (తిని)

मुच्-मुक्त्वा, विमुच्य (విడిచి)

शम्-शमित्वा (శమించి, అణగి) निशम्य-విని

कृ-कृत्वा-చేసి, नमस्कृत्य, अङ्गीकृत्य, तिरस्कृत्य

-నమస్కరించి, అంగీకరించి, తిరస్కరించి

नी-नीत्वा (తీసికొనివెళ్ళి), आनीय-తెచ్చి, अपनीय-తొలగించి

स्तु-स्तुत्वा-प्रस्तुत्य (స్తుతించి

ग्रह्-गृहीत्वा, निगृह्य, सङ्गृह्य (గ్రహించి,పట్టుకొని, సంగ్రహించి)

क्री-क्रीत्वा विक्रीय (కొని, అమ్మి)

పదకోశము—

अमात्यः	पुं	మంత్రి	न्यायवादी	पु	న్యాయవాది
आसनम्	न	కూర్చుండు చోటు, పీటమొ॥	पत्रिका	स्त्री	పత్రిక
तक्षकः	पुं	చెక్కపనివాడు (వడ్రంగి)	पाकः	पु	వంట
दिनपत्रम्	न	దినపత్రిక	पुरोहितः	पु	పురోహితుడు
दूतः	पुं	దూత	प्रकाशनम्	न	వెలువరించుట/ ఆవిష్కరించుట

प्रारम्भः	पुं	ఆరంభము	लेखनम्	न	వ్రాయుట
भोजनम्	न	భోజనము	शिल्पी	पुं	శిల్పము చెక్కువాడు
मुद्रणम्	न	ముద్రించుట	श्रमम्	न	పరిశ్రమము
मुद्रापकः	पुं	అచ్చువేయు వాడు	सम्पादकः	पुं	సంపాదకుడు
रजकः	,,	చాకలి	सर्वकारः	,,	గవర్నమెంటు
लेखकः	,,	వ్రాయువాడు (గుమాస్తా)			

వాక్యనిర్మాణము—

अयं भोजनं कृत्वा गच्छति । = ఇతడు భోజనము చేసి వెళ్తున్నాడు.

राघवो गङ्गामुत्तीर्य चित्रकूटमगच्छत् । = రాముడు గంగను దాటి చిత్రకూటపర్వతమునకు వెళ్ళెను.

पुस्तकानि आपणे क्रीत्वा तुभ्यं ददामि – పుస్తకములను షాపులో కొని నీకు (కొరకు) ఇస్తాను

तस्य वृत्तान्तं निशम्य (श्रुत्वा) बाधा मे जायते । = అతని విషయమును విని నాకు బాధ కలుగుచున్నది.

अहं देवं नत्वा सुखी भवामि । = నేను దేవునికి నమస్కరించి సుఖంగా ఉంటాను.

लेखकः पत्राणि लिखित्वा वेतनं स्वीकरोति । = ఆ గుమాస్తా కాయితాలు వ్రాసి జీతము తీసుకుంటున్నారు.

అభ్యాసము - 1

क्त्वा, य ప్రత్యయాంతములతో పూరించండి —

बालः फलं — निर्गच्छति (ग्रह्)

बाला जलं — सन्तुष्यति (पा)

स चोरः धनम् — निरगच्छत् (अपहृ)

त्वं तत्कार्यं — पुनरागच्छसि किम् ? (कृ)

गुरुं — , नदीं-नगरं प्रविशामि (नमस्कृ, तॄ)

शत्रुं — अतुष्यत् राजा (जि)

అభ్యాసము - 2

సంస్కృతములోనికి అనువదించండి —

1. అక్కడకు వెళ్ళి బాలుని తెస్తున్నారు.
2. వేదమును చదువుకొని, శాస్త్రమును ప్రారంభించెను.
3. వారు ధనము నిచ్చి ఇంటికి వెళ్లుచున్నారు.
4. వీడు దుష్టుడై ఆమెను బాధించెను.
5. నిన్ను అడిగి, అడిగి వారు నిందించెను గదా!

విశిష్టాభ్యాసము

'कृ' ధాతువుతో పెక్కు వాక్యముల కల్పనము —

अयं नायकः सभायाः प्रारम्भं करोति ।

मुद्रापकः पुस्तकस्य मुद्रणं करोति ।

(स्वर्णकारः सुवर्णेन आभरणान्यकरोत् ।)

कार्यालये लेखकः पत्राणां लेखनं करोति ।

रजकः वस्त्राणि शुभ्राणि करोति ।

सम्पादकः दिनपत्रस्य प्रकाशनं करोति ।

तक्षकः दारुणा आसनानि करोति ।

अहं भोजनं करोमि ।

त्वं पाकं करोषि ।

न्यायवादी दृढं वादं करोति ।

शिल्पी शिलासु शिल्पानि करोति ।

अमात्यः दूतैस्सम्भाषणं करोति ।

ఈ విధముగా कृ ధాతువును ప్రయోగించుటలో నేర్పు సంపాదించినచో వాక్యనిర్మాణంలో ఎక్కువ ప్రయోజనమును సాధింప వచ్చును.

ఇరువది ఏడవ పాఠము

ఈ పాఠములో కొన్ని భవిష్యత్ కాల క్రియలను గూర్చి తెలుసుకొనండి. भवति, पठति మొ॥ వర్తమానార్థక ధాతువులను లోగడ తెలుసుకొంటిరి గదా! ఆ ధాతువులపై ధాతువునకు - ప్రత్యయములకు మధ్య स्य, ष्य అనిగాని इष्य అనిగాని చేరుట భవిష్యత్ క్రియలలో ముఖ్యమైన మార్పుగా గుర్తుంచుకొనవలెను. అప్పుడు

भविष्यति = ఉండగలడు, కాగలదు/డు

पठिष्यति = చదువగలడు, చదువగలదు

మొదలగు రూపములగును.

ఈ భవిష్యత్ కాలములో చేరు ప్రత్యయము లిట్లుండును.

स्यति	स्यतः	स्यन्ति
स्यसि	स्यथः	स्यथ
स्यामि	स्यावः	स्यामः
भविष्यति	भविष्यतः	भविष्यन्ति
भविष्यसि	भविष्यथः	भविष्यथ
भविष्यामि	भविष्यावः	भविष्यामः

'अस' ధాతువునకు కూడా భవిష్యత్కాలములో 'భూ' ధాతువు యొక్క పై రూపములే వాడబడును.

కొన్ని ధాతువులు ధాతువు	భవిష్యత్కాలరూపములు ప్రారంభరూపం
खाद्	खादिष्यति
जि	जेष्यति
रक्ष्	रक्षिष्यति
भ्रम्	भ्रमिष्यति
पा	पास्यति

घ्रा	घ्रास्यति	स्था	स्थास्यति
वस्	वत्स्यति	स्मृ	स्मरिष्यति
श्रु	श्रोष्यति	तृ	तरिष्यति
गम्	गमिष्यति	दृश्	द्रक्ष्यति

वत्स्यति అను రూపములో 'वस्' ధాతువులోని సకారము తకారముగా మారినది.

दह् ధాతువు వర్తమానకాలములో दहति అని భూతకాలములో अदहत अని యుండునుగదా! ఈ భవిష్యత్ కాలములో రూపములలో చాల మార్పు వచ్చినన్న మాట.

दह्	धक्ष्यति	वि लप्	विलपिष्यति
कित्	चिकित्सिष्यति	अद्	अत्स्यति
शप्	शप्स्यति	हन्	हनिष्यति
वद्	वदिष्यति	नृत्	नर्तिष्यति
सृ	सरिष्यति	कथ्	कथयिष्यति
पत्	पतिष्यति	गण्	गणयिष्यति
गा	गास्यति	ज्ञा	ज्ञास्यति
हस्	हसिष्यति	ग्रह्	ग्रहीष्यति
चल्	चलिष्यति	नन्द्	नन्दिष्यति
निन्द्	निन्दिष्यति	प्रच्छ्	प्रक्ष्यति
	लिख्	लेखिष्यति	

పదకోశము —

आगमनम्	न	వచ్చుట	गेहिनी	स्त्री	ఇల్లాలు
आधारः	पुं	ఆధారము	ग्रहणम्	न	గ్రహణము/ పట్టుకొనుట
गमनम्	न	వెళ్ళుట	ज्वरः	पुं	జ్వరము
डिम्भः	पुं	పిల్లవాడు	मृत्युः	,,	మరణము
तटाकम्	न	చెరువు	वेङ्कटेश्वरः	,,	వెంకటేశ్వరుడు

पङ्कजम्	न	పద్మము	श्रीनिवासः	,	శ్రీనివాసుడు
परेद्युः	अव्य	మరునాడు	श्वः	अव्य	రేపు
भविष्यत्	पुं	రాబోవు కాలము	सुप्रभातम्	न	మంచి ఉదయము/ నిద్ర మేల్కొలుపు స్తోత్రము

వాక్యనిర్మాణము

एतां कथाम् अनन्तरं कथयिष्यामि = ఈ కథను తర్వాత చెప్పెదను.

भविष्यतिकाले वयं कथं वा वत्स्यामः ? = రాబోవు కాలములో మనమెట్లు ఉండెదమో?

इतः परं स प्रियं वदिष्यति । = ఇటు తరువాత అతడు ప్రియమైన విషయమును చెప్పగలడు.

अस्मिन् सदनि सर्वे विद्वांस एव । = ఈ ఇంటిలో అందరూ పండితులే

प्रभाते पङ्कजम् विकसिष्यति । = ఉదయమునందు పద్మము వికసించును

तवाद्य ज्वरो नास्ति । श्वः स्नास्यसि, अत्स्यसि च । = నీకీ రోజు జ్వరము లేదు. రేపు స్నానము చేయవచ్చు, అన్నము తినవచ్చు.

त्वं मम वृत्तान्तं श्रोष्यसि वा=నీవు నా వృత్తాంతమును వినగలవా?

అభ్యాసము - 1

భవిష్యత్ కాలములో సంస్కృతీకరింపుడు—

1. మేము రేపు తిరుపతి (విగూర్చి) వెళ్ళెదము. అక్కడ భగవం

తుని చూచెదము. శ్రీనివాసుని భక్తితో పూజించెదను. పాప నాశనమందు స్నానము చేసెదము. ఉదయము పూజలో (యందు) సుప్రభాతము పఠించెదము. నేను అక్కడ పాటలు పాడెదను. ఈమె నాట్యము చేయగలదు తిరుపతి యందే ఎప్పుడూ ఉండిపోదాము అని అనుకొన్నాము.

అభ్యాసము - 2

ఈ క్రింది శ్లోకభాగములకు తెలుగులో భావములు వ్రాయండి —

1) तेषां वधूस्त्वमसि नन्दिनि । पार्थिवानाम् ।
पादपानां भयं वातात् । साधूनां दुर्जनात् भयम् ।
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
संसारोऽयमतीव विचित्रः ।
रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातम् ।

అభ్యాసము - 3

ఈ క్రింది లృట్ రూపములు వ్రాయండి —

1. हस् - म.पु.द्वि 2. भू - उ.पु. ए.व
3. पत् - प्र.पु.ब 4. गम् - म.पु. ए.व
5. भ्रम् - उ पु.ब

అభ్యాసము - 4

ఈ క్రింది క్రియలకు కర్తలను పూరింపుడు—

1) —न रक्षः । 2. — त्वां रक्षिष्यामि ।

3. — राक्षसान् हनन् । 4. — वत्स्यामः ।
5. — शत्रुं जेष्यति ।

ఇరువది ఎనిమిదవ పాఠము

ఈ పాఠములో ఆత్మనేపది ధాతువులకు కొన్ని ఉభయపదులకు భవిష్యత్కాలరూపములను పరిశీలించండి. ఆత్మనేపద ప్రత్యయము లిట్లుండును.

स्यते	स्येते	स्यन्ते
स्यसे	स्येथे	स्यध्वे
स्ये	स्यावहे	स्यामहे

ఇచట గూడా కొన్ని ధాతువులలో ఈ 'स्य' కు ముందు इ కారము చేరును. అప్పుడు स्य - ष्य గా (इष्यते) మారును. మరి కొన్ని ధాతువులందు కూడా స్య - ష్య గా మారును
ఈ ప్రత్యయాలు చేరినపుడు ధాతువు ఇట్లా ఉంటుంది.

मोदिष्यते	मोदिष्येते	मोदिष्यन्ते
मोदिष्यसे	मोदिष्येथे	मोदिष्यध्वे
मोदिष्ये	मोदिष्यावहे	मोदिष्यामहे

कृ, दा, पच् ధాతువులకు పూర్వపాఠములలో పరస్మైపద (రెండు విధముల) ప్రత్యయాలు చేరుతాయని చెప్పుకొన్నాము. వాటి భవిష్యత్కాలరూపములు కూడా అట్లే అని గమనించండి.

కొన్ని ధాతువులు		ఆత్మనేపద ప్రారంభరూపము	పరస్మైపద ప్రారంభరూపము
दध्		दधिष्यते	–
वन्द्		वन्दिष्यते	–
वेप्		वेपिष्यते	–
भाष्		भाषिष्यते	–
द्युत्		द्योतिष्यते	–
वृत्		वर्तिष्यते	वर्त्स्यति
वृध्	वर्धिष्यते	वर्त्स्यति	
त्वर्	त्वरिष्यते		
राज्	राजिष्यते	राजिष्यति	
सह्	सहिष्यते		
भृ	भरिष्यते	भरिष्यति	
हृ	हरिष्यते	हरिष्यति	
नी	नेष्यते	नेष्यति	
डी	डयिष्यते	—	
पच्	पक्ष्यते	पक्ष्यति	
यज्	यक्ष्यते	यक्ष्यति	
भज्	भक्ष्यते	भक्ष्यति	
वप्	वप्स्यते	वप्स्यति	
शप्	शप्स्यते	शप्स्यति	
वह्	वक्ष्यते	वक्ष्यति	
दा	दास्यते	दास्यति	

भी	भेष्यते	भेष्यति
जन्	जनिष्यते	—
विद्	वेत्स्यते	—
मिल्	मिलिष्यते	मिलिष्यति
मुच्	मोक्ष्यते	मोक्ष्यति
कृ	करिष्यते	करिष्यति
क्री	क्रेष्यते	क्रेष्यति
लभ्	लप्स्यते	
कथ	—	कथयिष्यति
ताड्	—	ताडयिष्यति

పదకోశము —

अनुगृहीतम्	न	అనుగ్రహింపబడినది	पिकः	पुं	కోకిల
			पुण्यम्	न	పుణ్యము
अल्पः	पुं	అల్పుడు, కొద్ది, కొంచెము	प्रतिबिम्ब	पुं	ప్రతిబింబము
आगच्छन्	,,	వచ్చుచున్నవాడు	प्रसिद्धः	,,	ప్రసిద్ధుడైనది
आघ्राय	अव्य	వాసనచూచి			
आनीतः	पुं	తీసుకొనిరాబడినది, నాడు.	प्रादुर्भूतः	,,	అవతరించినవాడు పుట్టినవాడు
उपलभ्य	अव्य	పొంది			
उपायः	पुं	ఉపాయము	बली	,,	బలవంతుడు
कर्कोटकः	,,	కర్కోటకమను సర్పరాజు	बहु	अव्य	చాల
			भर्ता	पुं	భరించువాడు మగడు
कार्यम्	न	పని, చేయదగినది			

कूप:	पुं	బావి
केसरी	,,	సింహము
क्षेत्रम्	न	పొలము, ప్రదేశము
गर्जनम्	न	గర్జించుట
ग्रामः	पुं	ఊరు
पञ्चाननः	,,	సింహము
पराक्रमः	,,	పరాక్రమము, ధైర్యము
पापम्	न	పాపము
वैरम्	पुं	వైరము శత్రుత్వము
व्यसनम्	न	అలవాటు, కష్టము
व्याधः	पुं	బోయవాడు
शत्रुः	,,	శత్రువు
शय्या	स्त्री	ప్రక్క/శయనము
शशः	पुं	కుందేలు
शासनम्	न	శాసనము, ఆజ్ఞ

भोगः	पुं	భోగము పాముపడగ
मानवः	,,	మానవుడు
मालिन्यम्	न	మురికి
वञ्चयित्वा	अव्य	మోసగించి
वाङ्माधुर्यम्	न	మాటలలోని తియ్యదనం
वाराणसी	स्त्री	కాశి
विक्रमः	पुं	పరాక్రమము విక్రముడను రాజు
वित्तम्	न	ధనము
वैकुण्ठम्	न	వైకుంఠము విష్ణువు నివాసస్థానము
श्रोता	पुं	వినేవాడు
सन्तुष्टः	,,	సంతోషించినవాడు
सम्प्राप्तः	,,	వచ్చినవాడు/ది పొందినవాడు/ది

सस्यम्	न	పంట
हनुमान्	पुं	హనుమంతుడు

వాక్యనిర్మాణము—

श्वः सभायां किं भाषिष्यसे ? = రేపు సభలో ఏమి మాట్లాడెదవు?
तवागमनेन मोदिष्ये = నీ రాకతో సంతోషింపగలను.
स आत्मनः भार्यां श्वः नेष्यति = అతడు తన భార్యను రేపు తీసికొని వెళ్తాడు.
हनुमान् समुद्रं तरिष्यतीति श्रुत्वा वानराः अनन्दन् । = హనుమంతుడు సముద్రమును దాటబోతున్నాడని విని వానరులు ఆనందించిరి.
अद्य सायं तण्डुलान् क्रेष्यामि = ఈ రోజు సాయంత్రం బియ్యం తెస్తాను.
कदा वाराणस्यां निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् । = కాశీలో రోజుల్ని నిమిషాలుగా ఎప్పుడు గడుపుతానో!
किं करिष्यसि तस्मिन् ग्रामे ? = ఆ ఊళ్ళో ఏం చేస్తావు?
किं मां ताडयिष्यतः । = నన్ను వీరిద్దరు కొట్టగలరా!

అభ్యాసము — 1

ఈ కథను తెలుగులోనికి అనువదించండి—

एकदा कश्चन शशः सिंहस्य समीपं गच्छन् एवम् अचिन्तयत् । अहं केन प्रकारेण एनं सिंहं वञ्चयिष्यामि ? कथं वा मम प्राणान् रक्षिष्यामि ? एनं पञ्चाननं हत्वा कथं वनस्यास्य बाधां अपनेष्यामि ? इति चिन्तयन् कञ्चन उपायं उपलभ्य

सिंहस्य समीपम् अगच्छत् । आलस्येन आगच्छन्तं शशं दृष्ट्वा सिंहः अकुप्यत् । शशः तं वञ्चयित्वा अन्यः सिंहः अस्तीति कथयित्वा तं कूपस्य समीपम् अनयत् । तत्र जले प्रतिबिम्ब दृष्ट्वा क्रुद्धः सिंहः उच्चैः गर्जनं कृत्वा तम् अन्यं सिंहं हनिष्यामीति कूपे अपतत् । प्राणान् अत्यजच्च । एवम् उपायेन बलिनं शत्रुम् अल्पः शशः अजयत् ।

అధ్యాయము - 2

సంస్కృతంలోనికి అనువదించండి—

1. వారిద్దరు వనికి పోగలరు.
2. మీరు త్వరపడగలరు.
3. నీవు వానిని అడగగలవు.
4. నేను తినగలను.
5. మన మందరము రేపు కలుసుకొనగలము.
6. వ్రాయగలవా?
7. తెలుసుకొనగలవు.
8. అపహరింపగలడు.
9. పిల్లి ఎలుకలను చంపబోవుచున్నది
10. ఈ నాయకుడు ఇకముందు చక్కగా పాలింపగలడు.

అధ్యాయము - 3

వర్తమాన భూత భవిష్యత్ రూపములలో ఇచ్చిన రూపమునకు మిగిలిన కాలములలో రూపములనివ్వండి

	व	भू	भवि
1.	जयामि	—	—

	व	भू	भवि
2.	—	—	हसिष्याम:
3	—	अनयत्	—
4.	असि	—	—
5.	गच्छथ	—	—
6.	—	अकुर्वन्	—
7.	—	—	ताडयिष्यथ:
8.	पचन्ति	—	—
9.	—	असृजताम	—
10.	—	अकरवम	—

ఇరువది తొమ్మిదవ పాఠము

నిష్ఠాప్రత్యయ క్త - క్తవత్ ప్రత్యయములు (త తవత్)

ధాతువుపై కొన్ని ప్రత్యయములు చేరుటచే క్రొత్త శబ్దము లేర్పడును. ఈ శబ్దములు కొన్ని అవ్యయములు కావచ్చును. మరి కొన్ని 'రామ' మొదలగు శబ్దములుగా రూపొందును. పూర్వ పాఠములలో వచ్చిన వానిలో పఠిత్వా, पठित्वा (త్వా) భూత్వా भूत्वा శ్రుత్వా, श्रुत्वा ఆఘ్రాయ, आघ्राय నిపీయ निपीय (య) మొ॥గు ప్రత్యయాంతములు అవ్యయములు-వీటికి లింగభేదములు లేవు.

శతృ (అత్), అన-మొదలగు ప్రత్యయాలు చివర చేరిన पचत्, पश्यत् మొదలగు శబ్దములు తకారాంత శబ్దములుగా ఉండుటను చూచినాము.

అట్లే क्त, क्तवतु అను రెండు ప్రత్యయాలు ధాతువులపై చేరి కొన్ని వేల శబ్దములను తయారుచేయుచున్నవి. ఇందు 'క్త' ప్రత్యయము కర్మార్థకమును ఇచ్చుటకు ఎక్కువ ఉపయోగపడును. కొన్ని చోట్ల కర్త్రర్థమును కూడా ఇచ్చును

కర్మార్థకము :— కర్మార్థకమనగా కర్మణి ప్రయోగములో వచ్చేటి అర్థము.

ఉదా:— బాలుడు పండును తినెను (కర్తరి ప్రయోగము)

పండు బాలునిచే తినబడెను (కర్మణి ప్రయోగము)

[తెలుగువారికి కర్తరి ప్రయోగాలే ఎక్కువ అలవాటు కాని సంస్కృత భాషలో కర్మణి ప్రయోగాలు అధికంగా కన్పించును. ఆ వాక్యాలను యథాతథంగా అనువదిస్తే ఎబ్బెట్టుగా కన్పించును. కావున వీటిని జాగ్రత్తగా మార్చుకొని పరిశీలించుకోవాలి]

[ఇటువంటి కర్మార్థకములైన సమాపక క్రియలు ఈ స్వబోధిని రెండవ భాగములో ఇవ్వబడును]

ప్రస్తుతము 'క్త' ప్రత్యయంలో తయారయ్యే శబ్దాలలో సమాపక క్రియలకు బదులుగా కర్మార్థకము వచ్చినట్లు వాడవచ్చును.

खादितम् = తినబడినది.

गतम् = వెళ్ళబడినది.

दत्तम् = ఇవ్వబడినది. మొ॥వి.

వీనిని వాక్యములలో కూర్చినచో "तेन अन्नं खादितम् । वने फलं खादितम् । मया ग्रामो गतः । त्वया तत्र गतं किम् ? त्वया धनं बहु दत्तम् । बालेन पुस्तकम् दत्तम् మొదలగునవి.

1 A. ఇట్లు ఈ నిష్ఠా ప్రత్యయాలను క్రియాపదములకు మారుగా ప్రయోగించవచ్చును ఇంతేకాక

B. అట్టి వాక్యాలలో भू-अस् అను సాధారణ క్రియలనుకూడా ప్రయోగించుకున్నా అర్థాంతరముండదు.

2. లేక వీటిని విశేషణములుగా (మూడు లింగములలో) ప్రయోగింప వచ్చును.

1. A. ఉదా:— तेन फल भक्षितम् = అతనిచే పండు తినబడెను.

1. B. बलराम: अतीव क्रुद्धोऽभवत् = బలరాముడు మిక్కిలి కోపగించిన వాడయ్యెను.

2. A. आगता: पुरुषा: एते एव = వచ్చిన మగవారు వీరే.

B. सा गता नारी पुनरागता = ఆ వెళ్ళిన స్త్రీ మరలవచ్చినది.

C. तेन भाषितं वचनं शुक: अनुवदति = అతనిచే పలుకబడిన మాటను చిలుక మరల పలుకుచున్నది.

పదకోశము

ఇప్పుడు ఈ స్వబోధినిలో పరిచయము చేయబడిన ధాతువులపై నిష్ఠా (क्त, क्तवत्) ప్రత్యయాలు చేరిన కొన్ని రూపములను పరిశీలించండి. ఈ ప్రత్యయాలు చేరునపుడు ధాతువులో గాని ఈ ప్రత్యయాలకు గాని మార్పులు చేర్పులు కల్గుచుండునని మరువరాదు ఇందు కొన్ని కర్మార్థకములు. కొన్ని ఇతరార్థములను ఇచ్చును.

गत: गतम्=వెళ్ళినాడు, వెళ్ళినది.

नमित.=నమస్కరింపబడినవాడు/నది. विजितम्=జయింపబడినది.

वर्धित = పెంచబడినాడు/ది.
पूजित = పూజించబడినాడు/ది.
वर्तित = ఉంచబడినాడు/ది.
उषित = నివసించువాడు/ది
भिन्न = పగులగొట్టబడినాడు/ది.
भिन्नम् - పగులగొట్టబడినది
तुष्ट = సంతోషించినాడు/ది.
स्पृष्ट = తాకినాడు/తాకబడినది.
हतः/हतम् చంపబడినాడు/ది.
खादित./खादितम् - తినబడినది/నాడు.
त्वरितम् = తొందర పెట్టబడినది.
पीतम् = త్రాగబడినది.
नीतम् = తీసికొనిపోబడినది.
श्रुतम् = వినబడినది.
स्थितम् = ఉండినది,
स्मृतम् - స్మరించబడినది.
आघ्रातम् = వాసన చూడబడినది.
हृतम् = దొంగిలించబడినది
धृतम् = ధరించబడినది.
जितम् = జయించబడినది.
लिखित /तम् = వ్రాయబడినది.
कृत /तम् = నరకబడినది.

क्रीतम् = కొనబడినది
ज्ञातम् - తెలిసికొనబడినది.
जातम् = పుట్టినది/అయినది.
स्नातम् - స్నానముచేయబడినది
राजितम् - ప్రకాశించబడినది
तोषितः = సంతోషపెట్టబడినది.
नष्टः = నశించినది.
मुक्तः = విడువబడినాడు.
गृहीत = తీసికొనబడినది.
कथित = చెప్పబడినది.
खण्डित = ఖండించబడినది
ताडित = కొట్టబడినది.
चर्वित = చర్వించబడినది.
विभूषित = అలంకరింపబడినది.
पतितम् = పడినది.
द्योतितम् - ప్రకాశించబడినది
पक्वम् - పండినది, పండబడిన
दग्धम् = కాల్చబడినది.
दत्तम् = ఇవ్వబడినది.
क्रुद्धः - కోపగించబడినాడు.

कीर्णः /र्णम् = వెదజల్లబడినది.
विकीर्णः /र्णम् = ,,
त्यक्तः/त्यक्तम् = విడువబడినది.
उप्तः / उप्तम् = నాటబడినది.
शयितः/शयितम् = పరుండి యున్నవారు/ది
गर्हितम् = నిందింపబడినది.
गणितम् = లెక్కింపబడినది.
मिलितम् = కలుపబడినది.
निक्षिप्तम् = ఉంచబడినది/దాచబడినది.
धावितम् = పరుగెత్తబడినది.
विलसितम् = ఒప్పినది.
व्यापादितम् = చంపబడినది.

कुपितः = కోపగించబడినారు.
वञ्चितम् = మోసగింపబడినది.
अभिलषितम् = కోరబడినది.
गालितम् = కరుగబడినది
निन्दितम् = నిందించబడినది.

సంస్కృతమునగల రెండువేల ధాతువులలో మనచే స్వబోధినిలో పరిచయమైనవి సుమారు 100 ధాతువులు. మిగిలిన ధాతువులపై నిష్ఠా ప్రత్యయాలు చేరినపుడు కూడా ఎన్నో ప్రసిద్ధ రూపములు ఏర్పడుచున్నవి, వాడబడుచున్నవి. వాటిలో కొన్ని రూపములను ఇచట చూడండి.

क्लिष्टः/ष्टम् = కష్టమైనది
मृतः = మరణించినాడు.
भुक्तम् = తినబడినది.
वृतम् = వరించబడినది ఎంచుకొనబడినది.
उक्तः = చెప్పబడినది.

विभक्तम् = విరగొట్టబడినది.
संयुक्तम् = కలసియున్నది.
वियुक्तम् = విడిబడినది.
पुष्पितम् = పుష్పించినది.
प्राप्तम् = పొందినది/పొందబడినది.

जीर्णः - జీర్ణమైనది
सुप्तम् = నిద్రించబడినది.
తవతి —

పై రూపములలో त కు మారుగా तवत् ప్రత్యయమును చేర్చి भुक्तवान् - తినెను, తిన్నవాడు, गतवान् - వెళ్ళెను/వెళ్ళినవాడు दत्तवान् = ఇచ్చెను, ఇచ్చినవాడు, అనురీతిలో అన్ని ధాతువులకు చెప్పుకొనవచ్చును. వీనికి కర్మార్థకము ఉండదు. ఇవన్నియు भुक्तवान्, गतवान्, दत्तवत् మొ॥ తకారాంతశబ్దములై పిమ్మట धीमत् శబ్దము +

+ धीमान् - धीमन्तौ - धीमन्तः అని అయినట్లు भुक्तवान् ... అను రీతి రూపములుగా మారును.

స్త్రీలింగములో ఇవి गतवती మొ॥ ఈకారాంతములగును. నపుంసకలింగములో ప్రయోగించవలసి వస్తే भुक्तवत्, गतव (जगत् శబ్దమువలె) అను విధముగా ఉండును.

వాక్యపరిచయము —

रामस्य पराक्रमेण जनकः तुष्टः. = రాముని పరాక్రమముతో(వలన) జనకుడు సంతోషించెను.

पित्रा सम्यगुक्तम् । न मया श्रुतम् । = నాన్నచేత చక్కగా చెప్పబడినది నా చేత వినబడలేదు.

सा शकुन्तला सखीभिरेवं पृष्टा । = ఆ శకుంతల చెలికత్తెలచే ఇట్లు అడుగబడెను.

तेन बहूनि काव्यानि पठितानि । = అతనిచే పెక్కు కావ్యములు చదువబడినవి.

तया तस्यां शय्यायां शयितम् । = ఆమె ఆపక్కమీద పడుకొన్నది

चोरः गृहीत इति अस्माभिः संभावितम् । = దొంగపట్టు బడినాడని
మాచే ఊహింపబడినది

अत्र सर्वे तं दृष्टवन्त एव = ఇచట అందరూ అతనిని చూచినవారే.

युद्धेऽयं जितवान् किल । = యుద్ధమునందు ఇతడు జయించినా
(న వాడు) గదా!

అభ్యాసము

తెలుగులోనికి అనువదించండి—

क्षेत्रे बीजान्युप्तानि । जलप्रवाहः तत्र आनीतः । सस्यानि सम्यक् सिक्तानि । अङ्कुराः प्रादुर्भूताः । पल्लवाः सञ्जाताः । यदा ऋतुः वसन्तः आगतः । तेन चैतानि सस्यानि अनुगृहीतानि । सर्वं क्षेत्रं पुष्पितमभवत् । कैश्चित् पुष्पैः देवाः पूजिताः । कतिचित् पुष्पाणि भूमौ वायुना कीर्णानि अभवन् । पुष्पेषु स्थितं मधु भ्रमरैः पीतम् । क्रमशः कानिचित् पुष्पाण्येव फलानि सञ्जातानि । कृतस्य फलं प्राप्य मानवः नितरां सन्तुष्टः भविष्यति खलु ।

II. పూరింపుడు— ('త' ప్రత్యయరూపాలతో)

कर्कोटकेन सर्पेण नलः — ।

रामेण रावणः — ।

तत्र मालिन्यं जनैः — ।

तत् — फलं मया ।

जनैः चोरः — ।

शशेन नीतः सिंहः कूपे — ।

राजा छात्रः — ।

मया — पुस्तकं

त्वया — किम् ?

III. పదములను విడదీసి అర్థములను భావములను వ్రాయండి—

1. दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
2. मूर्खस्येवास्ति मे गतिः
3. पत्नी सुदक्षिणेत्यासीत् ।
4. वसन्तकाले सम्प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ।

—: ० :—

ముప్పదవ పాఠము

వర్తమాన భూత భవిష్యత్ కాల క్రియారూపాలు తెలుసుకున్నారు. ఇవికాక అన్ని క్రియలపై విధించుట ప్రశ్నించుట, ప్రార్థించుట మొ॥ అర్థాలలో (లోట్ అను లకారము) మరొక ధాతురూపము ఈ భాషలో వాడబడును. ఈరూపాలుకూడా పరస్మైపదులకు వేరుగా, ఆత్మనేపదులకు వేరుగాను ఉండును.

పరస్మైపదప్రత్యయాలు ధాతురూపము

तु	ताम्-अन्तु	वसतु	वसताम् वसन्तु
तात्		वसतात्	
हि	तम् -त	वस	वसतम् वसत
तात्		वसतात्	
आनि - आव - आम		वसानि	वसाव वसाम

हि అను ప్రత్యయము పెక్కు రూపములలో లోపించును పెక్కు పరస్మైపది దాతువులకు ఇచట పేర్కొన్న ప్రారంభరూపములను బట్టి ఈ వసదాతురూపములను ఆదారముగా చెప్పుకొనవచ్చును. మద్యమ పురుష రూపములు గూడా ప్రచుర ప్రయోగములో నుండుటచే ఈయబడుచున్నవి.

దాతువు	ప్రారంభ రూపము	మద్యమ పురుష ఏ వ	దాతువు	ప్రారంభ రూపము	మద్యమ పురుష ఏ వ
खाद्	खादतु	खाद	जि	जयतु	जय
रक्ष	रक्षतु	रक्ष	पा	पिबतु	पिब
घ्रा	जिघ्रतु	जिघ्र	ष्ठा	तिष्ठतु	तिष्ठ
स्मृ	स्मरतु	स्मर	तॄ	तरतु	तर
गम्	गच्छतु	गच्छ	दृश्	पश्यतु	पश्य
दंश्	दशतु	दश	कृष्	कर्षतु	कर्ष
दह्	दहतु	दह	कित्	चिकित्सतु	चिकित्स
वद्	वदतु	वद	गै	गायतु	गाय
नम्	नमतु	नम	पत्	पततु	पत
हस्	हसतु	हस	विलप्	विलपतु	विलप
नृत्	नृत्यतु	नृत्य	तुष्	तुष्यतु	तुष्य
शुष्	शुष्यतु	शुष्य	मुह्	मुह्यतु	मुह्य
क्रुध्	क्रुध्यतु	क्रुध्य	कुप्	कुप्यतु	कुप्य
शम्	शाम्यतु	शाम्य	लिख्	लिखतु	लिख

इष	इच्छतु	इच्छ	कॄ	किरतु	किर
प्रच्छ	पृच्छतु	पृच्छ	स्पृश	स्पृशतु	स्पृश

కొన్ని విశేషధాతువులకు (8 వ పాఠంలో వలె) - లోట్ రూపములను గమనించండి

1) श्रु -

शृणोतु, शृणुतात्	शृणुताम्	शृण्वन्तु
शृणु, शृणुतात्	शृणुतम्	शृणुत
शृणवानि	शृणवाव	शृणवाम

2) अद् -

अत्तु, अत्तात्	अत्ताम्	अदन्तु
अद्धि, अत्तात्	अत्तम्	अत्त
अदानि	अदाव	अदाम

3) हन् -

हन्तु, हतात्	हताम्	घ्नन्तु
जहि, हतात्	हतम्	हत
हनानि	हनाव	हनाम

4) अस् -

अस्तु, स्तात्	स्ताम्	सन्तु
एधि, स्तात्	स्तम्	स्त
असानि	असाव	असाम

5) स्ना -

स्नातु, स्नातात्	स्नाताम्	स्नान्तु
स्नाहि, स्नातात्	स्नातम्	स्नात
स्नानि	स्नाव	स्नाम

6) इण -

एतु, इतात्	इताम्	यन्तु
इहि, इतात्	इतम्	इत
अयानि	अयाव	अयाम

इण ధాతువు आ అను ఉపసర్గతో కలిసినపుడు మధ్యమ పురుష ఏకవచనము आ + इहि = एहि = (आगच्छतु)=రమ్ము అని అగును. పెక్కు ప్రయోగములలో ఈ రూపము కన్పించును.

పదకోశము —

अन्तकः	पुं	యముడు	लग्नः	पुं	తగిలి యున్నాడు
आपन्नः	,,	వచ్చిపడినది	लग्ना	स्त्री	తగిలి
गोविन्दः	,,	గోవిందుడు	लग्नम्	न	యున్నది.
ताटका	स्त्री	తాటక యను రాక్షసి	लुण्ठः	पुं	దోచి, అరి పెట్టబడినవారు
द्विषन्, त्	पुं	శత్రువు	विपन्नः	पुं	ఆపదలో నున్నవాడు
धूर्तः	पुं	దూర్తుడు పొగరుబోతు	विश्वामित्रः	पुं	విశ్వామిత్రుడు

निहितः	पुं	ఉంచబడినాడు	विहितः	पुं	విధించబడినది
निहिता	स्त्री	ఉంచబడినది	विहिता	स्त्री	నిర్ణయించ
निहितम्	न	"	विहितम्	न	బడిన
फुल्लम्	न	వికసించినది	सङ्गतम्	न	స్నేహము/ కలయిక
भग्नः	पुं	విరిగినది/ వాడు	समाप्तः	पुं	ముగిసినది
			समाप्ता	स्त्री	
मग्नः	पुं	చిక్కుకొని పోయినది/వాడు	समाप्तम्	न	
			साङ्गत्यम्	न	కలసియుండుట
मुग्धः | मुग्धा	पुं | स्त्री	అమాయకుడు/ " రాలు	समृद्ध	पुं	నెరవేరినది, సంపదలు కల వాడు
रे	अव्य	అరే	सुखिन् खी	पुं	సుఖముగా నున్న వాడు

జశ్త్వసంధి — 1) उत् + एतु = उदेतु

తొలిపదము చివరనున్న (క,చ,ట,త,ప అనే వర్గలలోని) ప్రథమాక్షరాలు అచ్చులు పరమైనా, వర్గతృతీయాక్షరములు (గ,జ,డ,ద,బలు పరమైనా తృతీయాక్షరములుగా మారుట జశ్త్వసంధి ఉద్దేశ్యము.

మరొక ఉదాహరణ :—

रामात् + विभेति = रामाद्विभेति - ఇచ్చట व కారము వర్గతృతీయాక్షరము కనుక తొలిపదముచివర 'त' కారము దకారముగా మారినది.

2. अप+इहि=अपेहि (తొలగిపొమ్ము) (గుణసంధి)
3. अप+इत=अपेत (తొలగిపొండి) (గుణసంధి)
4. उप+एतु=उपैतु (పొందుగాక) వృద్ధిసంధి వచ్చును.

వాక్యనిర్మాణము —

त्वं गच्छसि चेत् गच्छ = వెళ్ళేటట్లయితే వెళ్ళుము.

एतां ताटकां जहि - इति विश्वामित्रः राममुक्तवान् = తాటకను చంపుము అని విశ్వామిత్రుడు రామునితో పల్కెను.

लोकाः समस्ताः सुखिनो भवन्तु ! = లోకములన్నియు సుఖము కలవిగా ఉండుగాక!

तिष्ठ रे ! तिष्ठ ! धूर्त ! = ఓరి దూర్తుడా! నిలుము నిలుము.

विजयोऽस्तु ते । शुभमस्तु नित्यम् ! = నీకు విజయమగుగాక, ఎప్పుడుసూ శుభమగుగాక.

स्मर वार वार, स्मर नन्दस्य कुमारम् । = మాటిమాటికి స్మరింపుము. నందుని కుమారుడైన కృష్ణుని స్మరింపుము.

यूयं शृणुत मद्वाक्यम् । = మీరు నామాట వినండి.

वय हनाम द्विषत. । = మనము శత్రువులను చంపుదాము.

मा कुप्य । तात ! अपेत धूर्ताः अपेत = నాయనా! కోపగించుకోవద్దు! తొలగుడు దూర్తులారా తొలగిపొండి.

देवो दहतु मे पापम् । =భగవంతుడు నా పాపములను (తగులబెట్టు) నశింపజేయుగాక

అభ్యాసము - 1

తెలుగులోనికి అనువదించండి —

1. जगतामन्तकस्यान्तकोऽहम् ।

2. वनं गतौ कुमारौ श्रुत्वा दशरथः अतीव दुःखितः ।

3. उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविन्द ।

4. अस्तमेतु सूर्यः । किं करोम्यहम् ।

5. त्वं त्वरया स्नाहि । अपि चागत्य अश्नमद्धि ।

అధ్యాయము - 2

సంస్కృతములోనికి మార్చండి —

పక్షులు ఎగురనీ, పూలు వికసించనీ, చంద్రుడు కాంతులను వెదజల్లనీ, నవ్వేవాళ్ళు నవ్వనీ, ఏడ్చేవాళ్ళు ఏడువనీ, నెమలి నాట్యమాడనీ, కోకిల పాడనిమ్ము, నీవు చూస్తే చూడు, నేను మాత్రం అక్కడకు రాను.

అధ్యాయము - 3

ఈ క్రింది ధాతువులకు రూపముల నివ్వండి—

1) कृ - भविष्यत् लृट् म.पु.ए
2) अस् - भूत लङ् प्र.पु.ब
3) गण - लङ् उ.पु.ब
4) गम् - विध्यादिषु लोट् म.पु.ब
5) भू - वर्तमाने लट् उ.पु.द्वि
6) भू - विध्या लोट् उ.पु.ए
7) स्मृ - लुट् प्र.पु.द्वि
8) पा - लङ् म.पु.ए
9) हन् - लट् प्र.पु ब
10) उत्पत् - लोट् प्र.पु.ब

—:०:—

ముప్పది ఒకటవ పాఠము

సంబంధ వాచకములు

సంస్కృతభాషలో यत् - तत् అను శబ్దరూపములు, వాటిపై ఏర్పడు అవ్యయాలు పరస్పరసంబంధం గల్గి ఉంటాయి. తత్ శబ్ద రూపాలను మూడు లింగములలో (सः, सा, तत्) ఆయా విభక్తులలో ఎట్లుండునో లోగడ పాఠాలలో తెల్సుకున్నారు. అట్లే ఆ శబ్దముపై ఏర్పడు అవ్యయాలను కూడా. వాటినన్నింటిని వేరుగా స్వేచ్ఛగా వాడుకొనవచ్చును.

కాని 'यत्' శబ్దరూపాలను, అవ్యయాలను ప్రయోగించినచో వెంటనే తప్పక 'तत्' శబ్దరూపాలను ఆ వాక్యములలో వాడవలెను

'यत्' శబ్దరూపాలు పూర్తిగా 'तत्' శబ్దరూపముల వలెనే ఉండును.

उदा—

ए.व		ब.व		
सः	यः	ते	ये,	प्र.वि
तम्	यम्	तान्	यान्,	द्वि.वि
तेन	येन	तैः	यैः	तृ.वि
तस्मै	यस्मै	तेभ्यः	येभ्यः	च.वि
तस्मात्	यस्मात्	,,	,,	पं.वि
तस्य	यस्य	तेषाम्,	येषाम्	ष.वि
तस्मिन्	यस्मिन्	तेषु,	येषु	स.वि

ఇట్లే స్త్రీలింగములో, నపుంసకలింగములో

सा	या	तस्याः	यस्याः
तत्	यत्	तानि	यानि

వీటికి చెందిన అవ్యయాలు

तदा=అపుడు	यदा=ఎప్పుడైతే
तथा=అట్లు	यथा=ఎట్లైతే
तत्र=అక్కడ	यत्र=ఎక్కడైతే
ततः=అందువలన/అటునుండి	यतः=ఎందువల్లనైతే, ఎటునుండైతే
तर्हि=అట్లయితే	यदि=ఒకవేళ
तावत्=అంత	यावत्=ఎంతైతే
यं कमपि=ఎవరినో ఒకరిని	यस्य कस्यापि=ఎవరికో ఒకరికి
यः कोऽपि=ఎవరో ఒకరు	यथाकथञ्चित्=ఎలాగోలా/ ఏదోవిధముగా మొ॥

పదకోశము—

अङ्गार/रम्	पुं	బొగ్గు	इन्धनम्	न	కట్టె, బొగ్గు మొ॥
अभिप्रायः	पुं	అభిప్రాయము	एकैकः	पुं	ఒక్కొక్కడు
अलम्	अव्य	చాలు	कीर्तनम्	न	కీర్తించుట
अष्टाध्यायी	स्त्री	పాణినిచే వ్రాయబడిన అష్టాధ్యాయి వ్యాకరణ గ్రంథము	ग्लानिः	स्त्री	అలసట

आदिकाव्यम्	न	మొదటి కావ్యము	चापः	पुं	ధనుస్సు
आदित्यः	पुं	సూర్యుడు	दुराशा	स्त्री	దురాశ
आराधनम्	न	పూజ	द्रोणः	पुं	ద్రోణుడు
आहृत्य	अव्य	కలిపి, కలిసి	निर्माणम्	न	నిర్మాణము, కట్టుట
पठनीयम्	न	చదువదగినది	मासः	पुं	నెల
पतञ्जलिः	पुं	పతంజలి	रक्षकः	पुं	రక్షకుడు
परिशीलितवान्	पुं	పరిశీలించినాడు	रुद्रः	पुं	రుద్రుడు
पूजास्थानम्	न	పూజించుటకు తగినచోటు	वक्त्रम्	न	ముఖము
प्रार्थनम्	न	ప్రార్థించుట	शल्यः	पुं	శల్యుడు
प्रार्थितः	पुं	ప్రార్థించబడినాడు	शल्यम्	न	ముల్లు
बहुविधम्	न	నానారకము	श्रेष्ठः	पुं	శ్రేష్ఠుడు
भीष्मः	पुं	భీష్ముడు	संस्कृतम्	न	సంస్కృతము
मारुतिः	पुं	హనుమంతుడు			
मांसम्	न	మాంసము			

వర్గీకృత పదకోశము

సూచన :—

ఈ వ్యతోదినిలో ఇప్పటికి పరిచయమైన పశుపక్ష్యాదివాచకములతో పాటు మరికొన్ని ఇచట వర్గీకరించి ఇచ్చుచున్నాము.

अज:/अजा	पुं स्त्री	మేక	कपोत:	पु	పావురము
अवि:	पुं स्त्री	గొఱ్ఱె	भेक:	,,	కప్ప
महिष:	पुं	దున్న	कच्छप: / कूर्म:	,,	తాబేలు
महिषी	स्त्री	గేదె	शलभ:	पुं	మిడత
गौ:/धेनु:	पुं स्त्री	ఎద్దు, ఆవు	कीट./कीटक.	पुं	పురుగు
अश्व:	पुं	గుఱ్ఱము	लूता	स्त्री	సాలెపురుగు
गर्दभ:	,,	గాడిద	कर्कट:	पु	ఎండ్రి
क्रमेलक:	,,	ఒంటె	कुल्या	स्त्री	కాలువ
बिडाल: / मार्जार:	,,	పిల్లి	झरी	स्त्री	ప్రవాహము/ వాగు
शुनक:	,,	కుక్క	तटाक:	पुं	చెరువు
वराह:	,,	పంది	कासार: / सर:	,, / न	సరస్సు / ,,
खग:/पक्षी / विहग:	,,	పక్షి	मीन: / मत्स्य:	,,	చేప
मयूर:	,,	నెమలి	ग्राह:	,,	మొసలి
काक:	,,	కాకి	कुक्कुट:	,,	కోడి
बक:	,,	కొంగ	अण्ड:	,,	గ్రుడ్డు
हंस:	,,	హంస	नीड:	,,	గూడు
सारस:	,,	బెగ్గురుపక్షి కొంగలాంటిది	कोटर:	,,	తొఱ్ఱ
शुक:	पुं स्त्री	చిలుక	मक्षिक/का	पु स्त्री	ఈగ
शारिका	स्त्री	గోరువంక	मधुमक्षिका	स्त्री	తేనెటీగ

चटक.का	पुं स्त्री	పిచ్చుక			
मशक:	पुं	దోమ	मृग: |	पुं	లేడి
पिपीलिका	स्त्री	చీమ	हरिण |		
गृहगोधिका	स्त्री	బల్లి	मृगी |	स्त्री	ఆడ
मत्कुण:	पुं	నల్లి	हरिणी |		లేడి
कृकलास:	,,	తొండ	ऋक्ष:	पुं	ఎలుగుబంటు
मूषक: |		ఎలుక	जम्बुक:	,,	నక్క
आखु: |					
वृश्चिक:	,,	తేలు			
सर्प:		పాము	गज: |	,,	ఏనుగు
अहि:			नाग: |		
भुजग:			करी |		
नकुल:	,,	ముంగిస	चित्रक:	,,	చిరుతపులి
गरुड:	,,	గరుత్మంతుడు	व्याघ्र:	,,	పెద్దపులి
श्येन: |	,,	డేగ			
गृध्र: |	,,				
वानर: |	,,	కోతి	केसरी |	पुं	సింహము
मर्कट: |		,,	सिंह: |		
कपि: |		,,			

వాక్యనిర్మాణము :—

यत् त्वया प्रार्थितं तत् करोमि=ఏది నీచే కోరబడినదో అది చేయుదును.

यो मे वरं ददाति तमेव सदा पूजयामि=ఎవరు నాకు వరము నిచ్చునో అతనినే ఎల్లప్పుడు పూజింతును.

यस्य इदं धनं तस्य ददामि = ఈ ధనము ఎవరిదో అతనికి ఇత్తును.

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति तदात्मानं सृजाम्यहम्=ఎప్పు
డెపుడు ధర్మమునకు హాని కలుగునో అపుడు నన్ను సృష్టించు
కొందును.

यत्र त्वं गच्छसि तत्र अहम् आगच्छामि=నీవెక్కడకు వెళతావో
నేనక్కడకు వస్తాను.

यदि सः साधूनि कार्याणि करोति तर्हि तमहं साधुं भावयामि ।–
వాడు మంచిపనులు చేసినట్లయితే వానిని నేను మంచివానిగా భావిస్తాను.

यस्मै जनकः सीतां दत्तवान् स रामः मे रक्षकः भवतु । – జన
కుడు తన కుమార్తె సీత నెవరి కిచ్చెనో ఆ రాముడు నాకు రక్షకు
డగుగాక!

स जातो येन जातेन वंशः प्रसिद्धिं गच्छति । –వాడేజన్మనెత్తినవాడు
ఎవరు పుట్టుటచే వంశము పేరు పొందునో,

సూచన (1)— ఈ 'యత్ తత్' శబ్దప్రయోగాలలో 'యత్' శబ్దమును
వాడినచో, తత్ శబ్దరూపాలను వాడకున్నను, అర్థములను బట్టి అవి
ఉన్నట్లే భావించి అర్థము చెప్పుకొనవచ్చును.

సూచన (2)— ఈ విధమైన వాక్యనిర్మాణము తెలుగుభాషకు
కృత్రిమంగా కన్పిస్తుంది. కాని సంస్కృతములో ఈ వాక్యములు
ఎక్కువ.

సూచన (3)— यत्, कित् శబ్దములకు, వాటినుండి వచ్చు అవ్య
యాలకు గూడా భేదమును గమనించి గుర్తుంచుకొనవలెను.

उदा—

कः=ఎవడు   कस्य=ఎవరికి

यः=ఎవరైతే यस्य=ఎవరికైతే
कुत्र=ఎక్కడ
यत्र=ఎక్కడైతే మొదలగునవి.

ఉదాహరణ వాక్యాలు—

कोऽत्र वसति = ఇక్కడ ఎవ్వరున్నారు?
(ఇంతటితో ప్రశ్నవాక్యము పూర్తియైనది)

కాని—

योऽत्र वसति = ఇక్కడెవరుంటున్నారో-
అన్న వాక్యము పూర్తికాక, తరువాత భాగమునకై ఎదురుచూచుచున్నది

योऽत्र वसति स इदानीं नास्ति = ఇక్కడెవరుంటున్నారో వాడిప్పుడు ఇక్కడ లేడు.

-ఇపుడు వాక్యం పూర్తి అయింది.

అనువాదము - 1

తెలుగులోనికి అనువదించండి—

1. यस्यां यक्षाः विहरन्ति सैव पुरी अलका ।
2. योऽस्य पिता, तं जानेऽहम् ।
3. यो मम धनमहरत्, तं सर्वे गृहीत्वा दण्डैरताडयन् ।
4. यत्र यत्र रामस्य कीर्तनं तत्र तत्र मारुतिः वर्तते एव ।
5. यत्राय वृक्षः तत्रेमां नदीं तरन्ति जनाः ।
6. यदि सन्ति गुणाः मानवानां तर्हि ते एव विकसन्ति ।

అభ్యాసము - 2

సంధులను కలిపి ఏ సంధులో తెల్పుము—

1. तत् + अपनय
2. तदा + इव
3. सीतया + एव
4. तस्मात् + गणितम्
5. बाला + आगच्छति

అభ్యాసము - 3

క్రింది వాక్యములలో యద్, తద్ శబ్దముల స్వభావము గుర్తించి రిక్త స్థానములను పూరించండి.

1. यत्र स मुनिः तपः करोति — एव आश्रममिति सारथिः अवदत् ।
2. यं चोरं दृष्ट्वा रात्रौ सर्वे भीताः — अद्य प्रातः गृहीतः बन्दितश्च ।
3. अमृतस्य सम्पादने इन्द्रस्य — मङ्गलमभवत् तत् ते भवतु मङ्गलम् ।
4. यस्य विक्रमेण राक्षसाः निहताः — देवं सदा नमामि ।
5. — अहमागतवान् तत एव सोऽपि आगच्छति ।
6. — राजा तथा प्रजाः ।

—:o:—

ముప్పది రెండవ పాఠము

పూర్వ పాఠములలో एक, द्वि, त्रि అను సంఖ్యా వాచకములను తెలుసుకొనటం జరిగింది. ఈ మూడు సర్వనామ శబ్దముల రూపములను పొందును అందు 'एक' శబ్దము ఎప్పుడూ ఏకవచనములో, 'द्वि' శబ్దము ద్వివచనములో, 'त्रि' శబ్దము బహువచనములోను ఉండును. అన్ని విభక్తులు మాత్రముండును గాని, మిగిలిన వచనములు చెప్పరాదని దీని అర్థము.

एक – पुं एकः (प्र) एकम् (द्वि) एकेन (तृ) एकस्मै (च)
एकस्मात् (प) एकस्य (ष) एकस्मिन् (स)

द्वि – पुं द्वौ, द्वौ, द्वाभ्याम् (तृ,च,पं) द्वयोः (ष,स)

त्रि – पु त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः त्रिभ्यः त्रयाणाम्
त्रिषु (स)

వీటికి ఇతర లింగ రూపములు –

స్త్రీలింగములో—

1. 'एका' అని ప్రారంభమై बाला, रमा శబ్దముల ఏకవచన రూపములవలె చెప్పుకొనవలెను.

నపుంసకలింగములో—

एकम् (प्र.द्वि) అను రూపమొక్కటి మార్పునొంది మిగిలిన దంతయు పుంలింగమువలె రూపములు కల్గియుండును.

2. द्वि శబ్దము స్త్రీ నపుంసకలింగములలో द्वे, द्वे అని ప్రథమ

ద్వితీయా ద్వివచనములో ఉండును. మిగిలిన రూపములు పుంలింగములో వలెనే ఉండును.

3. 'त्रि' శబ్దము స్త్రీలింగములలో 'तिस्रः' (प्र.द्वि) तिसृभिः (तृ) तिसृभ्यः (च.प) तिसृणाम् (ष) तिसृषु (स)

నపుంసకలింగములో 'त्रीणि' అను రూపము ప్రథమ ద్వితీయలలో ఉండును. మిగిలిన విభక్తులలో పుంలింగ రూపములే.

4. 'चतुर्' (నాలుగు) శబ్దము రేఫ అంతమందుగలది బహువచనములో మాత్రమే ఉండును.

पुं - चत्वारः (प्र) चतुरः (द्वि) चतुर्भिः (तृ) चतुर्भ्यः (च) चतुर्भ्यः (प) चतुर्णाम् (ष) चतुर्षु ।

न - चत्वारि, चत्वारि, चतुर्भिः, चतुर्भ्यः, चतुर्भ्यः, चतुर्णाम् चतुर्षु ।

स्त्री - चतस्रः, चतस्रः, चतसृभिः, चतसृभ्यः, चतसृभ्यः चतसृणाम्, चतसृषु

5. पञ्च (न्) 5, षट् 6, सप्त (न्) 7, अष्ट (न्) 8, नव (न्) 9, दश (न्) 10

అను సంఖ్యావాచకాలు మూడు లింగములలో ఒకే రూపంతో ఉండును. ప్రథమా, ద్వితీయా బహువచనాలలో పై రూపాలే (అష్టన్ శబ్దమునకు अष्टौ అను రూపము అధికము) ఉండును.

पञ्चभिः	षड्भिः
पञ्चभ्यः	षड्भ्यः
पञ्चभ्य	षड्भ्यः
पञ्चानाम्	षण्णाम्
पञ्चसु	षट्सु

ఇట్లే మిగిలినవి కూడా చెప్పుకొనవచ్చును.

सप्तभिः........	नवभिः........
अष्टाभिः |	दशभिः మొ॥
अष्टभिः |	

एकादश (न्) = 11	पञ्चदश (न्) = 15
द्वादश (न्) = 12	षोडश (न्) = 16
त्रयोदश (न्) = 13	सप्तदश (न्) = 17
चतुर्दश (न्) = 14	अष्टादश (न्) = 18
	एकोनविंशतिः (इ) = 19
	विंशतिः (इ) = 20

ఇందు 'దశ' శబ్ద మంతమందుండుటచే అన్నియు నకారాంతములే. చివర రెండును 'ఇ'కారాంతములు. వీటి అన్నింటి లింగములను అచటి విశేష్యములను బట్టి నిర్ధారించుకొనదగును.

त्रिंशत् = 30	सप्तति = 70
चत्वारिंशत् = 40	अशीतिः = 80
पञ्चाशत् = 50	नवतिः = 90
षष्टिः = 60	शतम् = 100

सहस्रम् - 1000

[సంఖ్యా వాచకములు పూర్తిగా అనుబంధములో చూడదగును]

వాక్యనిర్మాణము—

1. एते एकादश रुद्राः = ఈ పదకొండుగురు రుద్రులు
2. ते द्वादश आदित्याः = ఆ పన్నెండు మంది ఆదిత్యులు
3. तानि पंच शिवस्य शिरांसि = ఆ అయిదు శివుని శిరస్సులు
4. अस्माकं द्वौ बाहू । विष्णोः चत्वारि बाहवः । = మనకు రెండు చేతులు, విష్ణువునకు నాల్గు చేతులు
5. एकोऽयम् ते द्वे आहृत्य त्रयः । = ఏరు ఒక్కరు, వారిద్దరు కలిపి/సి ముగ్గురు
6. द्रोणः अर्जुनं सप्ततिभिः बाणैः अताडयत् ।= ద్రోణుడర్జునుని డెబ్బది బాణాలతో కొట్టెను
7. रावणस्य हस्ताः विंशतिः । = రావణునికి చేతులు ఇరవై
8. त्रयोदश पुरुषाः निर्गताः । = పదమూడుమంది బయటకు వెళ్ళిరి

అభ్యాసము - 1

సంస్కృతీకరించండి—

1. దశరథునకు ముగ్గురు భార్యలు.
2. గంగకు ఎనిమిదిమంది కుమారులు కలరు. అందు ఏడుగురు మృతిని పొందిరి. ఒక్కడే మిగ్గిలెను. అతడే భీష్ముడు.

3. పాండవులకు కౌరవులకు యుద్ధము 18 రోజులు జరిగెను. భీష్ముడు 10 రోజులు(ను), ద్రోణుడు 5 రోజులు(ను) యుద్ధము చేసిరి. [ఇటువంటి కాలవాచకాలను ద్వితీయా విభక్తిలో చెప్పవలెను]

4. మిగిలిన 3 రోజులందు కర్ణుడు, శల్యుడు, దుర్యోధనుడును నాయకులై యుద్ధము చేసిరి.

అభ్యాసము – 2

అనువాదము —

एकदा कश्चन जम्बुकः अरण्ये सञ्चरन्, बहुविधमाहारं दृष्ट्वा इत्थमचिन्तयत्। अस्य मृगस्य मांसं एकस्मिन् मासे खादिष्यामि। अयं वराह द्वौ मासौ मम भोजनाय अलं भविष्यति। एष पुरुषश्च एकस्मिन् मासे भोजनाय अलं भविष्यति। अद्य तु चापस्य गुणेन सन्तोषं लभे--इति जम्बुकः चिन्तयित्वा चापस्य प्रहारेण हतः।

"दुराशा सर्वेषां जीवितं हरति खलु"।

అభ్యాసము – 3

—సంధులు—

1. द्वौ + आगच्छतः = द्वावागच्छतः। దీనిని 'అయవాయావ సంధి' అంటారు. అనగా ए, ओ, ऐ, औ అనే అక్షరాలకు అచ్చులు పరమైతే ఆ నాల్గు అచ్చులు వరుసగా — अय्, अव्, आय्, आव् అను రూపములుగా మారును.

ప్రస్తుతము 'द्वौ' అన్నపుడు 'औ' కారమునకు (द् व् औ) + 'आ' పరమైనది కనుక 'औ' అనునది आव् గా మారును.

"द्व् आव् आगच्छत: = द्वावागच्छत:" అని అగును.

2. मोदन्ते एते = मोदन्तयेते/मोदन्त एते ఇచట కూడా 'ए' కారమునకు 'ए' కారము (అచ్చు) పరమైనది. మొదటి పదము చివరనున్న 'ए' అనునది 'अय्' గా మారి मोदन्तय् एत = **मोदन्तयते** అనిగాని ఉండును. (ఇట్టి చోట్ల వృద్ధిసంధి చేయరాదు.)

3. एक + एक: = एकैक: [ఒక్కొక్కడే/ఒక్కడే] వృద్ధిసంధి.

4. एक + अयम् = एकोऽयम् విసర్గసంధి

—:o:—

ముప్పది మూడవ పాఠము

కొన్ని తద్ధిత ప్రత్యయములు

శబ్దములపై ఆ యా ప్రత్యయములు చేరి క్రొత్త శబ్దములు తయారగును. ఆ ప్రత్యయములను 'తద్ధితములు' అందురు.

1) A. **निपुण, समर्थ, दुर्बल, सुजन, दुर्जन, मृदु, मधुर** .... మొదలగు శబ్దములపై ఆ యా వ్యక్తులయొక్క, వస్తువులయొక్క

గుణములయొక్క విశిష్ట లక్షణమును చెప్పటను 'భావార్థము' అందురు. 'त्व' అనిగాని 'ता' అనిగాని ప్రత్యయాలు ఈ భావార్థమును చెప్పటకు చేర్చబడును.

['त्व' ప్రత్యయము చేరిన రూపాలు నపుంసకలింగములు కాగా 'ता' ప్రత్యయము చేరినవి స్త్రీలింగములగును = त्वम्, ता]

దుర్బలుని యొక్క లక్షణము 'दुर्बलत्वम्'/ता అట్లే నిపుణ (నేర్పరు)డైన వాని యొక్క లక్షణము निपुणत्वम्/निपुणता ।

1.8 ఈ రూపాలతోపాటు 'य' అను ప్రత్యయము చేరి, తొలి యక్షరము आ, ऐ, औ లుగా వృద్ధిని పొంది 'दौर्बल्यम्' 'नैपुण्यम्' వంటి రూపములు కూడా కావచ్చును.

समर्थत्वम्/समर्थता/सामर्थ्यम्

दुर्जनत्वम्/दुर्जनता/दौर्जन्यम्

मधुरत्वम्/मधुरता/माधुर्यम्

मृदुत्वम्/मृदुता/मार्दवम् - ఇది విశేషము

ఇట్లు మీకు పరిచయమైన 'बाला' మొదలగు శబ్దములకు (దాని లక్షణము) तस्य लक्षणम्, तस्य भावः, అను అర్థములలో 'భావార్థక' ప్రత్యయములు చేసికొనవచ్చును.

2) मत्/वत् అను తద్ధిత ప్రత్యయాలు కలది/కలవాడు అను అర్థములలో శబ్దములపై చేరి धनवत्, गुणवत्, बुद्धिमत्, श्रीमत् మొ॥ తకారాంత శబ్దములగును. వాని శబ్దరూపములను, లోగడ పాఠములలో తెలుసుకున్నారు. ఇవి స్త్రీలింగములలో ఈకారాంతములయి, श्रीमती మొ॥ రూపములగును. ఇదే

అర్థములో गुणिन् (గుణములు కలవాడు...) మొదలగు 'इन्' చివరగల శబ్దాలు తయారగును.

पुं स्त्री
गुणी गुणिनी
करी करिणी

ఈ పై శబ్దములన్నియు మూడు లింగములలో కూడా ఉండ వచ్చును.]

3) పోలికను చెప్పునపుడు 'इव' అను అర్థములో ఏ శబ్దము పైనైనా 'वत्' అను ప్రత్యయమును చేరును. ఈ రూపాలు అవ్యయాలు మాత్రమే.

मुखं चन्द्रवत् वर्तते । = ముఖము చంద్రునివలె ఉన్నది.
तद्वत् = దానివలె.వానివలె त्वद्वत् = నీవలె
पितृवत् - తండ్రివలె मित्रवत् = మిత్రుని వలె
మొ॥నవి.

పై వన్నియు అవ్యయాలు అగును.

4) धा - సంఖ్యావాచకముల (बहु శబ్దము కూడా) పై ఈ ప్రత్యయము చేరును.
एकधा = ఒకవిధముగా/ఒకటిగా
द्विधा = రెండుగా/రెండువిధములుగా
(ఇట్లే మిగిలిన సంఖ్యావాచకములు కూడా)
त्रिधा, चतुर्धा, पञ्चधा, षोढा .... बहुधा మొ॥వి.
ఇవన్నియునూ అవ్యయములే అగును.

5) పూరణార్థకములు

మొదటివాడు, రెండవవాడు, మొదటిది, రెండవది - ఇట్లు చెప్పవలసి వచ్చినపుడు ఈ పూరణార్థకరూపములు వాడబడును.

प्रथम = మొదటివాడు	षष्ठः = ఆరవవాడు
द्वितीय = రెండవవాడు	सप्तमः = ఏడవవాడు
तृतीयः = మూడవవాడు	अष्टमः = ఎనిమిదవవాడు
चतुर्थ = నాల్గవవాడు	नवमः = తొమ్మిదవవాడు
पंचमः = అయిదవవాడు	दशमः = పదవవాడు

ఇవి మూడు లింగములలోను ఉండును.

पुं	स्त्री	नपुं
(మొదటివాడు)	(మొదటిది)	(మొదటిది)
द्वितीयः	द्वितीया	द्वितीयम् మొ॥వి.

వర్గీకృత పదకోశము—

[ఈ పదకోశమున పూర్వము వచ్చినవి, మరికొన్ని క్రొత్త శబ్దములు ఈయబడుచున్నవి.]

బంధువాచకములు—

माता	स्त्री		स्यालः	पुं	బావమరది
जननी	,,	తల్లి	स्यालिका	स्त्री	మరదలు
अम्बा	,,		आवुत्तः / भामः	पुं	బావ
तातः / जनकः / पिता		తండ్రి	श्वशुरः	पुं	మామ (భర్త/భార్య తండ్రి)

अनुजः पुं తమ్ముడు
अनुजा स्त्री చెల్లెలు
अग्रजः पुं అన్న
अग्रजा स्त्री అక్క
पुत्रः पुं కుమారుడు
पुत्री स्त्री కుమార్తె
भागिनेयः पुं మేనల్లుడు
पितामहः ,, తాతయ్య (తండ్రి తండ్రి)
पितामही स्त्री నాయనమ్మ
मातामहः पुं తాతయ్య (తల్లి తండ్రి)
मातामही स्त्री అమ్మమ్మ
मातुलः पुं మేనమామ
मातुली | मातुलानी | स्त्री మేనమామ భార్య మేనత్త
पौत्रः पुं మనుమడు (కొడుకు కొడుకు)
पौत्री स्त्री మనుమరాలు (కొడుకు కుమార్తె)
दौहित्रः पुं మనుమడు (కూతురు కొడుకు)
दौहित्री स्त्री మనుమరాలు (కూతురు కూతురు)

श्वश्रूः स्त्री అత్త (భర్త/భార్య తల్లి)
वधूः स्त्री కోడలు
ननान्दा ,, ఆడపడుచు
याता ,, తోటికోడలు
वधूनिका | प्रजावती | स्त्री ,, వదిన
मातृष्वसा (सृ) स्त्री పిన్ని
मातृष्वस्रीयः पुं పిన్ని కొడుకు
मातृष्वस्रीया स्त्री పిన్ని కూతురు
पितृष्वसा ,, మేనత్త నాన్న సోదరి
पितृष्वस्रीयः पुं మేనత్త కొడుకు
पितृष्वस्रीया स्त्री మేనత్త కూతురు
अपत्यम् नपुं సంతానము

వృత్తివాచకములు మొ॥వి

आपणिक: / वणिक:	पुं	వ్యాపారస్తుడు
वैश्य:	,,	కోమటి
ब्राह्मण: / विप्र	,,	బ్రాహ్మణుడు
क्षत्रिय:	,,	పాలించువాడు/ రక్షించువాడు (రాజు)
शूद्र:	,,	శూద్రుడు
वैद्य: / भिषक्	,,	వైద్యుడు
नाविक:	,,	పడవ నడుపువాడు
धीवर:	,,	చేపలుపట్టువాడు
रजक: / धावक:	,,	చాకలి
नापित:	,,	మంగలి
मालिक:	,,	పూలదండలల్లువాడు
कुम्भकार: / कुलाल:	,,	కుమ్మరి
लोहकार:	,,	కమ్మరి
स्वर्णकार:	,,	కంసాలి

लेखक: / कायस्थ:	पुं	రైటర్ గుమాస్తా
अधिकारी	,,	ఆఫీసర్
गायक:	,,	పాడువాడు
नट:	,,	నటుడు
नर्तक:	,,	నృత్యము చేయువాడు
ग्रामीण:	,,	పల్లెటూరివాడు
नागरिक:	,,	పట్టణవాసి
पुरोहित:	,,	పూజాదులు చేయించు (హితము కల్గించు) వాడు
दैवज्ञ:	पुं	పంచాంగజ్ఞానం కలవాడు
अर्चक:	,,	పూజారి
वैयाकरण:	,,	వ్యాకరణవేత్త
तार्किक:	,,	తార్కికుడు
वेदान्ती	,,	జ్ఞాని
न्यायाधिपति: / न्यायाधिप:	पुं	జడ్జి

तन्तुवाय:	,,	పద్మసాలె	कर्षक: / हालिक	,,	రైతు
तक्षक:	,,	వడ్రంగి			

चित्रकार: ,, బొమ్మలు వేయువాడు

शिल्पी ,, బొమ్మలు చెక్కువాడు

शिल्पी ,, తనపనిలో నైపుణ్యం కలవాడు

शाकटिक: ,, బండితోలువాడు

వాక్యనిర్మాణము—

तक्षक: कश्चन शकटं कृतवान् । तस्य शकटस्य चक्र अयस्कार: निर्मितवान् । अथ कुलाल: शकटेन कुम्भान् ग्रामं नयति । तत्र आपणिक: कश्चन तान् कुम्भान् क्रीत्वा कुलालस्य धनमदात् ।

వడ్రంగి ఒకానొక బండిని చేసినాడు. ఆ బండియొక్క చక్రములను కమ్మరి తయారుచేసినాడు. ఈ కుమ్మరి బండితో కుండలను గ్రామమునకు తీసుకొనిపోవును అక్కడ ఒకానొక వ్యాపారి ఆ కుండలను కొని కుమ్మరికి ధనము నిచ్చెను.

అభ్యాసము - 1

అనువదించండి—

स. ग्रीष्म: । आतप: तीव्रो वर्तते । तटाकेषु जलानि शुष्काण्यभवन् । एकस्मिन् दिने त्रय: मत्स्या: एवम् अचिन्तयन् । तत्र प्रथम: अवदत्....अत्र स्वल्पमेव जलमस्ति । धीवराणाम् आगमनात् प्रागेव अन्यं रक्षितं प्रदेशं गच्छाम इति ।

द्वितीयोऽवदत्-कुतो वा त्वरा । यदा ते आगच्छन्ति तत्र गच्छामः' इति । तृतीयः अतीव अलसः । स एवमवदत् - "सर्वत्र दैवमेव प्रधानम् । अन्यत्र गमनम् कुत ? यद् भवति तद् भवतु" इति । प्रथमः प्रागेव अन्यत्र गतः । द्वितीयः धीवरेभ्यः आत्मानम् उपायेनारक्षत् । तृतीयस्तु अलसः धीवरैः गृहीतः, व्यापादितश्च ।

అభ్యాసము - 2

పై కథలో గల సంధులను విడదీసి ఏ సంధులో పేర్కొనండి—

1) एकोऽवदत् 2) कुतो वा 3) प्रागेव
4) तृतीयस्तु 5) व्यापादितश्च 6) स एवम्

అభ్యాసము - 3

సంస్కృతీకరించండి —

మా మామయ్యకు ఇద్దరు కొడుకులు. నేను ఎప్పుడూ ఆడుకొనే వాడిని. మా అత్తయ్య మమ్మల్ని చూసి నవ్వేది. మా బావ నన్ను కొట్టేవాడు. వాడు మా పిన్ని కొడుకు కంటె పెద్దవాడు. చదువులలో వాడి సామర్థ్యం గొప్పది.

—: o :—

ముప్పది నాల్గవ పాఠము

"విధి మొదలగు అర్థముల నిచ్చు ధాతురూపములు"

'విధి' మొదలగు అర్థములను ఇచ్చు 'లోట్' రూపములను మిగిలిన ధాతువులకు గమనించండి.

ఆత్మనేపదులకు 'లోట్' ప్రత్యయము లిట్లుండును.

ए	द्वि	ब
ताम्	इताम्	अन्ताम्
स्व	इथाम्	ध्वम्
	आवहै	आमहै
ोदताम्	मोदेताम्	मोदन्ताम्
मोदस्व	मोदेथाम्	मोदध्वम्
मोदै	मोदावहै	मोदामहै

ఈ క్రింది ధాతువులలో ఆత్మనేపదములను పై రూపములను బట్టి పరస్మైపదములను లోగడ రూపములను బట్టి ఉభయపదులకు పరస్మైపద, ఆత్మనేపద, రూపములను రెండిని చెప్పుకొనగలరు.

ధాతువు	ఆత్మనేపద ప్రారంభరూపము	పరస్మైపద ప్రారంభరూపము
दध्	दधताम्	
वन्द्	वन्दताम्	
वेप्	वेपताम्	
बाध्	बाधताम्	
द्युत्	द्योतताम्	
वृत्	वर्तताम्	
वृध्	वर्धताम्	
त्वर्	त्वरताम्	
राज्	राजताम्	राजतु

सह्	सहताम्	
भृ	भरताम्	भरतु
हृ	हरताम्	हरतु
भी	भयताम	भयतु
डी	डयताम्	...
पच्	पचताम्	पचतु
यज	यजताम्	यजतु
भज्	भजताम	भजतु
वपं	वपताम्	वपतु
शप्	शपताम्	शपतु
वह्	वहताम्	वहतु
जन्	जायताम्	-
विद्	विद्यताम्	-
मिल्	मिलताम्	मिलतु
मुष्	मोषताम्	मोषतु
लष्	लषताम्	लषतु
चुर	-	चोरयतु
कथ	-	कथयतु
गण	-	गणयतु
तड्	-	ताडयतु

మరికొన్ని ముఖ్య ధాతువులు

दा = (ఇచ్చుట)

	ए.व	द्वि.व	ब.व
प्र.पु	ददातु, दत्तात्	दत्ताम्	ददतु
म.पु	देहि, दत्तात्	दत्तम्	दत्त
उ.पु	ददानि	ददाव	ददाम

भी–

	बिभेतु, बिभितात्	बिभिताम्, बिभीताम्	बिभ्यतु
	बिभिहि, बिभितात्	बिभितम्, बिभीतम्	बिभित, बिभीत
	बिभयानि	बिभयाव	बिभयाम

कृ–

	करोतु, कुरुतात्	कुरुताम्	कुर्वन्तु
	कुरु, कुरुतात्	कुरुतम्	कुरुत
	करवाणि	करवाव	करवाम
2	कुरुताम्	कुर्वाताम्	कुर्वताम्
	कुरुष्व	कुर्वाथाम्	कुरुध्वम्
	करवै	करवावहै	करवामहै

शी - (आ.प)

शेताम्	शयाताम्	शेरताम्
शेष्व	शयाथाम्	शेध्वम्
शयै	शयावहै	शयामहै

क्री - (परस्मैपद)

क्रीणातु, क्रीणीतात्	क्रीणीताम्	क्रीणन्तु
क्रीणीहि, क्रीणीतात्	क्रीणीतम्	क्रीणीत
क्रीणानि	क्रीणाव	क्रीणाम

क्री - आत्मनेपद

क्रीणीताम्	क्रीणाताम्	क्रीणताम्
क्रीणीष्व	क्रीणाथाम्	क्रीणीध्वम्
क्रीणै	क्रीणावहै	क्रीणामहै

(ज्ञा' ఇదేవిధంగా)

ग्रह्	गृह्णातु, गृह्णीतात्	गृह्णीताम्	गृह्णन्तु
	गृहाण, गृह्णीतात्	गृह्णीतम्	गृह्णीत
	गृह्णानि	गृह्णाव	गृह्णाम

విశిష్టాంశము—

సతిసప్తమి 1

సంస్కృతమున సప్తమ్యంతపదముల ప్రయోగమునందు ఒక విలక్షణమైన అర్థము వచ్చును. దీనిని 'సతిసప్తమి' అంటారు. ఒక నామవాచకము ఒక ధాతువునుండి తయారైన శబ్దము ఈ రెండును సప్తమీవిభక్తిలో వాడబడును. కాని అచట అర్థము "అందు — న సప్తమీ విభక్తి" అను రీతిలో ఉండదు.

యథా—

रामे गच्छति (सति) = రాముడు వెళ్ళుచుండగా

बाले क्रीडति (सति) = పిల్లవాడు ఆడుకొనుచుండగా

अभिमन्यौ हते (सति) – అభిమన్యుడు చనిపోగా

ఈ సప్తమ్యంతములకు సహాయముగా 'सति' అని పుంనపుంసక లింగములలో सत्याम् అని స్త్రీలింగంలో చేర్చుటచే దీనికి సతిసప్తమి అని పేరువచ్చెను.

కావున సప్తమీ విభక్తి రూపములు వచ్చినపుడు....జాగ్రత్తగా ఆలోచించుకొని ఎక్కడ సతిసప్తమి చెప్పవలెనో, ఎక్కడ 'అందు' అను విభక్త్యర్థమును చెప్పవలెనో నిర్ణయించుకొనవలెను.

విశిష్టాంశము ॥

సర్వనామశబ్దములకే చెందిన स्व శబ్దము 'తాను' అను అర్థాన్నిస్తుంది. स्व శబ్దమునకే చెందిన 'स्वयम्' = తానుగా (అవ్యయము) स्वीय (3 లింగములలోను)=తనది అను పదములు కూడా ప్రసిద్ధములు

దీని స్త్రీలింగరూపము 'स्वा' అని ఉండును. ఈ శబ్దరూపముల లోను, దీనికి సంబంధించిన సమాసాదులను, కూర్చబడిన ఈ క్రింది పట్టికలో గమనించండి.

स्वस्य विनयम्=తన వినయమును

स्वां वृत्तिम्=తన వ్యాపారమును/పనిని

स्वं रूपम्=తన రూపము/ను

स्वानि भाग्यानि=తన అదృష్టములను భాగ్యములను

स्वयं सम्पाद्य=తానుగా సంపాదించుకొని

स्वयं विरच्य–తానుగా తయారుచేసి రచించి

स्वदेश =తన దేశము   स्वभवनम्=తన భవనము

स्वीकृत्य=(అవ్య) తీసికొని.

स्वीकार/स्वीकृति/स्वीकृता/स्वीकृतः/स्वीकृतम् ।

= తీసికొనుట/బడినది.

పదకోశము—

अपकारः	पुं	అపకారము	प्रमाणम्	न	కొలత, ఆధారము
अल्पशः	अव्य	కొద్దిగా			
आम्रः	पुं	మామిడిచెట్టు	प्रसिद्धः	पुं	ప్రసిద్ధమైనది
आम्रम्	न	మామిడిపండు	प्रहरणम्	न	దెబ్బ
आशा	स्त्री	ఆశ (దిక్కు-కూడ)	बहुशः	अव्य	తరచుగా
			योगी	पुं	యోగి
आसीनः	पु	కూర్చున్నవాడు	रसः	,,	రసము, నీరు
उपकारः	पु	ఉపకారము	लक्षणम्	न	విధము, గుర్తు
कर्णः	,,	చెవి, కర్ణుడు	वित्तम्	न	ధనము
कौशलम्	न	నేర్పు	विशुद्धिः	स्त्री	పరిశుద్ధత
खण्डशः	अव्य	ముక్కలు ముక్కలుగా	विश्वासः	पु	నమ్మకము
			शशी (न्)	न	చంద్రుడు
दिनम्	न	రోజు, పగలు	श्यामिका	स्त्री	నల్లదనము
नीरम्	न	నీరు	सेतुः	पु	ఆనకట్ట
पाण्डवः	पु	పాండురాజు కుమారుడు	स्वर्गः	पु	స్వర్గము
			स्वामी	पुं	స్వామి, ప్రభువు
प्रकारः	पु	విధము	हेम (मन्)	न	బంగారము

వాక్యనిర్మాణము—

भज गोविन्दम् । = గోవిందుని సేవింపుము.

धनमस्तीति गर्वं मा कुरु । = డబ్బున్నదని గర్వము వద్దు (చూపవద్దు)

यजतां पाण्डवः । = ధర్మరాజు యాగము చేయుగాక!

मोदस्व वत्स । = నాయనా! బిడ్డా! సంతోషింపుము.

एषा केयं स्थिता ते शिरसि ? चन्द्रस्य कला । = నీ శిరసుపై నున్న దమ్మ యెవరు? చంద్రుని కళ.

कथयतु विजया, न प्रमाणं यदि मे वचनम् । =నా మాటపై విశ్వాసములేనిచో, విజయ చెప్పుగాక!

येन केन वा प्रकारेण प्रसिद्धिं लभते सः । =ఏదో ఒక పద్ధతిలో వాడు ప్రసిద్ధి పొందును.

అభ్యాసము - 1

సంస్కృతీకరించండి —

నీవు అన్నమును వండుము. ఈ పిల్లవాడు కూరను ముక్కలు చేయుగాక! అమ్మా నీవు పెరుగు తెమ్ము. అన్నయ్యకు పెరుగులేదు. మీరు అందరు ఈ రసములను వ్రాగండి. ఇక్కడే కూర్చోండి. లేవ వద్దు. నీవు అన్నమును తిని పండుకొనుము. వారు లోనికి రావలెను.

అభ్యాసము - 2

ఈ శ్లోకమునకు భావమును వ్రాయండి —

हते भीष्मे, हते द्रोणे, हते कर्णे च पाण्डवैः ।
आशा बलवती राजन् ! शल्यो जेष्यति पाण्डवान् ॥

అభ్యాసము - 3

అనువదించండి —

1. यस्यास्ति वित्तं स नरो हि पण्डितः स एव सुन्दरः ।
2. कर्षकः बीजानि वपतु क्षेत्रे ।
3. मा मोचयतम् एनं दुर्जनम् ।
4. वन्दत यूयं गुरून् ।
5. तत् पुस्तकम् एषु छात्रेषु यस्मै कस्मै वा देहि ।
6. उपकारः मित्रस्य लक्षणम् ।
7. इह हेम धातु वर्तते ।
8. अयं पाचकः ओदनम् अल्पशः प्रददाति ।
9. आम्रस्य रसः, अतीव मधुरः वर्तताम् । किन्तु न मे प्रीतिः उदेति ।
10. निर्मले नीरे सेतुमेषा करोति हि ।

అభ్యాసము - 4

ప్రశ్నలకు సంస్కృతములో సమాధానము ఇవ్వండి—

1. अयं योगी कुतः आगच्छति ?
2. क एष स्वामी विलोक्यते ?
3. क्षमोः लक्षणं वद ?
4. राज्ञि विश्वासः अस्माकं कथं वर्तते ?
5. वयमेनं स्वामिनं कदा पूजयिष्यामः ?

—: ● :—

ముప్పది అయిదవ పాఠము

ఇప్పటికయిన పాఠములను పదకోశములను ఆధారముగా పునర్విమర్శ చేసుకొనుచు ఇందలి అభ్యాసములను పూరించండి. ముందుగా ఈ వర్గీకృత పదకోశమును గమనించండి.

ఆహారపదార్థములు మొ॥నవి

अन्नम्	न	అన్నము	अपूप: +	पुं	
तण्डुल:,म्	पुं न	బియ్యము	पर्पट: +	,,	అప్పడము
शाक:	पु	కూర	वटक	पु	వడియము
सूप:	,	పప్పు	मोदक:	पुं	లడ్డు
चोष्यम	न	పులుసు	पृथुकं |	न	అటుకులు
लेह्यम्	न	పచ్చడి	धाना: |	पु	అటుకులు
पानकम्	न	పానకరసము	शर्करा	स्त्री	పంచదార
पाकशाला	स्त्री	వంటిల్లు	गुडम्	न	బెల్లము
महानस	पुं	వంటిల్లు	तक्रम्	न	మజ్జిగ
कवल:	पु	ముద్ద	दधि	न	పెరుగు
पिष्ट:	,,	పిండి	नवनीतम्	न	వెన్న
पिष्टकम्	न	పిండివంట	आज्यम् |	न	నెయ్యి
भक्ष्यम्	न	,,	घृतम् |	न	,,
लवणम्	न	ఉప్పు	क्षीरिका	स्त्री	పాలకూర
कटु /क्षारम्	पुं/न	కారము	शाकिनी	स्त्री	తోటకూర
तिक्त:	,,	చేదు	इन्धनम्	न	కట్టె, బొగ్గు
मधुर:	,,	తీపి	अङ्गाराणि	न	బొగ్గులు

आम्ल:		పులుపు	काष्ठानि	न	కట్టెలు
तेमनम्	न	మజ్జిగపులుసు	रामठम्	न	ఇంగువ
पायसम्	न	పరమాన్నము	उपदंश:	पुं	నంజుకొను వస్తువు
कुस्तुम्बरी	स्त्री	కొత్తిమీరాకు			
मेन्थी	स्त्री	మెంతి	हरिद्रा	स्त्री	పసుపు
माषवटकम्	न	గారె	क्रमुक:	पुं	వక్క
अपूप:	पु	బూరె	मद्यम्	न	మద్యము
तैलम्	न	నూనె	सुरा	स्त्री	(కల్లు మొ॥వి)
क्षीरम्	न	పాలు			
पय	,,	,,	मत्स्य:	पु	చేప
मस्तु	न	మీగడ	मीन:		
ताम्बूलम्	न	తాంబూలము			

కొన్ని అవ్యయములు—

अचिरेण	వెంటనే/ఈమధ్యనే	चिराय	చాలాకాలమునుండి/
अत:	అందువలన/దీనివలన అందువలన	चिरेण	ఎప్పటినుండో
		तत:	అందువలన/ తరువాత/దానినుండి
अन्यच्च	మరియును/ఇంకను		
अपि	కూడ	तत:	అటుతరువాత
अपि च	మరియును/ఇంకను	तदनन्तरम्	,,
अलम्	చాలు	तदनु	,,
इत	ఇక్కడినుండి, ఇటు	तदुपरि	అటుపైన, దానిపైన
उपरि	పైన	तु	అయితే/అయిన
किन्तु	కాని	क्रमश:	తరచుగా
किञ्च	మరియును/ఇంకను	बलात्	హఠాత్తుగా

कुतः	ఎట్లు/ఎందువలన ఎక్కడినుండి/దేనిగుండా	विना	లేకుండా
		वृथा	వ్యర్థముగా
च	కూడ	सकृत्	ఒక్క / ఒక్కసారి
चिरम्	చాలాకాలమునుండి	हठात्	హఠాత్తుగా
चिरस्य	ఎప్పటినుండో/		
चिरात्	చాలాకాలమునకు		

సూచన :—

कुतः, ततः, अतः అనువాటితోపాటు అన్ని శబ్దాలపై तः(तस्) అను ప్రత్యయము చేత పంచమీ విభక్తి అర్థము నిచ్చును.

उदा —

रामतः = రామునినుండి, गौरीतः = గౌరినుండి

ఇట్లు तः చేర్చుట ఏ లింగము, ఏకవచనమునకైనా కుదురును.

సంధులు—

1. 'श' కారము గాని 'च' వర్గాక్షరములు గాని కలిసేటప్పుడు 'स' కార 'त' వర్గలు తాముకూడా 'श' కార 'च' వర్గలుగా మారుతాయి. దీనిని శ్చుత్వసంధి అంటారు.

   उदा—

   तस्मात् + चक्रात् = तस्माच्चक्रात्

   जलात् + च = जलाच्च ।

2. दण्डात् + शुनकः बिभेति = కఱ్ఱవలన కుక్క భయపడుచున్నది.

ఇట్టి సందర్భములలో ముందు 'త' కారము శ్చుత్వ సంధిచే 'చ' కారమైనచో 'శ' కారము 'छ' వర్ణముగా మారి 'वराहाच्छशक.' అని యగును. దీనిని 'ఛత్వసంధి' అంటారు.

ఇట్టి మరికొన్ని ఉదాహరణలు —

तस्मात् + शयनात् = तस्माच्छयनात् ।

देशात् + शुभम् = देशाच्छुभम्

అభ్యాసము - 1

ఈ క్రింది అపరిచిత విషయమును చదివి క్రింది ప్రశ్నలకు సమాధానము లివ్వండి—

अतिप्राचीने एव काले अस्माकं भारते देशे वैदिकं विज्ञानं सम्पूर्णं व्यद्योतत । भगवता वाल्मीकिना आदिकाव्यं निर्मितमासीत् । तदनु व्यासः महाभारतं रचितवान् । 'यदिहास्ति तदन्यत्र' इति तेन शपथः कृतः । अपि च अष्टादश पुराणानि स एव अस्माकं प्रदत्तवान् । भरतेन विरचितं नाट्यशास्त्रं कालिदासेन विरचितानि काव्यानि, नाटकानि च संस्कृते अवश्य-पठनीयानि ।

अष्टाध्यायीति नाम्ना पाणिनिना विरचितं व्याकरणं वररुचिः सम्यक् परिशीलितवान् । पतञ्जलिः तस्य व्याकरणस्य महाभाष्यं निर्मितवान् । 'महाभाष्यं वा पठनीयं, महाराज्यं वा पालनीयं' इति भारतीयानां प्राचीनानाम् अभिप्रायः ।

జతపరచండి

नाट्यशास्त्रम्	वाल्मीकिना विरचितम्
पाणिनिना	भरतेन निर्मितम्
रामायणम्	अष्टाध्यायी विरचिता:
महाभाष्यम्	भाष्यकर्ता
पतञ्जलि:	पठनीयम्

ప్రశ్నలు

1. पुराणानि कति?
2. पाणिनिव्याकरणे कति अध्यायाः ?
3. महाभाष्यपठनं केन तुल्यम् ?
4. आदिकाव्यस्य नाम किम् ?
5. भारते विज्ञानं कदा प्रभृति अवर्तत ?

అధ్యాయము - 2

ఈ క్రింది శబ్ద విభక్తులకు మిగిలిన వచనములు పేర్కొనండి—

ए.	द्वि.	ब.
सर्वस्मै	—	—
—	तयोः	—
—	—	वयम्
पत्युः	—	—
—	—	पत्नीनाम्
मरुतः	—	—
—	—	मरुतः
—	—	नामानि

—	नेत्रे	—
दिशा	—	—
--	-	राज्ञ:
दातारम्	-	-
-	द्वाभ्याम्	-
-	गोर्वा	-

అభ్యాసము - 3

ఈ క్రియలతో వాక్యములను పూరించండి —

1. आसीते	2. अददात्	3. भवतु
4. कल्पसे	5. तुष्यन्तु	6. लिखाव:
7. गमिष्याम:	8. अकथयन्	9. पास्यथ
10. अतिष्ठत्	11. मोदध्वम्	12. घ्नन्ति

అభ్యాసము - 4

తెలుగు వాక్యములు వ్రాయండి—

1. धर्मोऽयं इव सम्पूर्णो ह्यर्थो धर्मं इव त्वयि ।
2. अलं गर्वेण ते वक्त्र ! कान्त्या चन्द्रोऽपि त्वादृश: ।
3. यद्यदाचरति श्रेष्ठ. तत्तदेवेतरो जन: ।
4. आराधनाय लोकस्य मुञ्चतो नास्ति मे व्यथा ।
5. गुणा: पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वय: ।

అభ్యాసము - 5

సంస్కృతీకరింతండి—

1. వారందరు ఆ మఱ్ఱిచెట్టు క్రింద కూర్చున్నారు
2. నేను రఘువంశము కావ్యమును పాఠము చెప్పగలను.
3. దుష్టునకు దూరముగా ఉండవలెను.
4. ఈ కిటికీ నుండి గాలి బాగా వచ్చుచున్నది.
5. ఈ దిక్కునందు మా నగరము కలదు

—: o :—

ముప్పది యారవ పాఠము

సంస్కృత భాషా సౌందర్యమునకు. నూతనంగా పెక్కు శబ్దములను కల్పించుకొనే సౌలభ్యమునకు ఈ భాషయందుగల సమాసాలు ఎంతో తోడ్పడుచున్నవి.

కొన్ని పదముల అర్థాలు ఒక దానితో ఒకటి కలిసి పోవునపుడు, ఆ శబ్దములు కూడా అన్యోన్యము కలిసిపోయి క్రొత్త శబ్దాలు తయారగుటయే సమాసము.

అంతకు ముందు ఆ యా శబ్దాలతో గల విభక్తులు .... మొ॥వి. లోపించి, క్రొత్తగా ఏర్పడిన మొత్తం శబ్దముపై అనుకూలమైన విభక్తులు చేరును.

సూచన —

మీ రింతకు ముందు కొన్ని సంధులను గూర్చి తెలుసుకున్నారు. సమాసమును పొందుచున్న పదాలలో సంధికార్యములను తప్పక చేసి తీరవలెను.

संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः ।
नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते ॥

అనుకారిక ఈ అంశాన్ని బలపరుస్తుంది.

అనగా, ఒకే పదములోను, ఉపసర్గ ధాతువు కలియునపుడు, కొన్ని పదములు కలిసి ఒకే సమాసముగా మారునప్పుడు, అక్షరములను కలిపి ఉచ్చరించాలి. ఆగి ఆగి పలుకరాదని అర్థము. అట్లు కలిపి ఉచ్చరించేటప్పుడు సంధులు తప్పక ఏర్పడతాయని గ్రహించాలి. వాక్యములో ఉండే వేరు వేరు పదముల మధ్య, ఇట్లు సంహిత (కలిపి దగ్గరగా ఉచ్చరించుట) అను నియమము లేదు.

ఈ స్వబోధినిలో కొన్ని ముఖ్యములైన సమాసములను పరిచయం చేసుకొనండి —

అవ్యయీభావము, తత్పురుష, కర్మధారయము, ద్విగువు, బహువ్రీహి, ద్వంద్వము అనేవి సమాసములలో ప్రధాన విభాగములు. ప్ర, అతి, సు, నిర్, వి మొ॥ అవ్యయాలు (ధాతువులకు ముందున్నప్పుడు వీటినే ఉపసర్గలందురు) అర్థ విశేషములను సూచిస్తూ శబ్దాలతో సమాసమును పొందినచో అవ్యయీభావమందురు.

यथा —

यथाशक्ति = శక్తిని మించకుండ
आस तु आ [ऋ]क्रि = చేతనైనంత వరకు
आबालगोपालम् = పిల్లలు మొదలు, గోపాలుర వరకు

సూచన 1 —

సమాస పదము అర్థమును వివరించుటకు చెప్పు వివరణను విగ్రహ వాక్య మందురు.

సూచన 2 —

సంస్కృత వ్యాకరణములో అవ్యయీభావ సమాసమను పరిధిలో చెప్పబడిన సమాసములన్నీ అవ్యయాలే అగును

గ్రామ గ్రామమునకు — ग्रामं ग्रामं प्रति=प्रतिग्रामम् प्रतिदेशम्
మొ॥

వనము యొక్క సమీపము — वनस्य समीपम्=उपवनम्
రూపమునకు తగినట్లు — रूपस्य योग्यम्=अनुरूपम्
కనులకు ఎదురుగా — अक्षणोः प्रति – प्रत्यक्षम्
,, = समक्षम्
కనులకు దూరముగా — अक्षणोः परम=परोक्षम्
మొ॥ అవ్యయీభావములు.

సూచన 3 —

వీటిలో చాలావరకు మొదటి పదముగా కన్పించు అవ్యయము యొక్క అర్థానికే ప్రాధాన్యం ఉంటుంది.

సూచన 4 —

ఈ సమాన పరిధిలో కాకుండా వేరుగా కూడా అవ్యయాలకు సమాసాలు రావచ్చును. కాని వానిని అవ్యయీభావము లనరు.

'తత్పురుష'లో చాలా భేదము లున్నాయి. ద్వితీయ, తృతీయ ...మొ॥ విభక్తుల పదములు తొలి పదముగా ఉండి, వాటితో అన్వ యించే పదములు రెండు పదములుగానుండి చేయు సమాసాలను ఆ యా విభక్తుల పేర్లతో తత్పురుష లంటారు.

విగ్రహ వాక్యము	సమాసము	తెలుగు వివరణ	
दुःखम् अतीतः	दुःखातीतः	దుఃఖమును అతిక్రమించినవాడు	ద్వి.త
मासेन आवरः	मासावरः	నెలచే చిన్నవాడు	తృ.త
वाग्भिः कलहः	वाक्कलहः	మాటలతో పోరు (పోట్లాట)	,,
बाणैः युद्धम्	बाणयुद्धम्	బాణములతో యుద్ధము	,,
पित्रा समानः	पितृसमानः	తండ్రితో సమానుడు (తండ్రివంటివాడు)	,,
प्रजाभ्यः हितम्	प्रजाहितम्	ప్రజలకొరకు హితము	చ.త
मह्यम् / अस्मभ्यम् | अर्थः	मदर्थम्/ मदर्थं/र्था अस्मदर्थम्	నాకొరకు,మాకొరకు	,,
ఇట్లే	त्वदर्थम्	నీ కొరకు	,,
	तदर्थम् మొ॥	వానికొరకు, దానికొరకు	,,
चोरात् भयम्	चोरभयम्	దొంగ వలన భయము	పం.త
राज्ञः कुमारः	राजकुमारः	రాజు యొక్క కొడుకు	ష.త
	ఇట్లే		
राज्ञः आज्ञा	राजाज्ञा	రాజుయొక్క ఆజ్ఞ	,,
देशे प्रजाः	देशप्रजाः	దేశము నందలి ప్రజలు	స.త

दाने वीरः	दानवीरः	దానమునందు వీరుడు ,,	
उत्तरः रामायणस्य	उत्तररामायणम्	రామాయణముయొక్క ఉత్తరభాగము	ప్ర వి

एकदेशि

न అను అవ్యయములతో చేయు సమాసాలను నఞ్ తత్పురుష లంటారు. ఇవి వ్యతిరేకార్థమును ఇస్తూ భాషలో బాగా వాడబడును. A) 'न' లో 'अ' కారము మిగులును. B) కాని అచ్చులు పరమైతే 'अन्' అని మారును.

न ज्ञानम्	अज्ञानम्	జ్ఞానము కానిది	A
न सत्यम्	असत्यम्	సత్యమునకు భిన్నమైనది	A
न धर्मः	अधर्मः	ధర్మమునకు వ్యతిరేకమైనది	A
न आरोग्यम्	अनारोग्यम्	ఆరోగ్యము కానిది	B
न अर्थः	अनर्थः	అనర్థము	B

ఈ సమాసాలలో తొలిపదము 'न' అవ్యయమైనను దీనిని తత్పురుష గానే పేర్కొందురు.

ఈ విధముగా ఆ యా విభక్తులను చేర్చి తత్పురుష సమాసాలను గుర్తించవచ్చును.

సమాసంలోని పదములు విశేషణవిశేష్యములైనా, పోలికను తెల్పేదివి అయినా, సంఖ్యా వాచకములతో కూడుకున్నవైనా అయి

నవో ఆ సమాసములను 'कर्मधारय:' (కర్మధారయము) అని అంటారు. సంఖ్యా వాచకాలు తొలి పదమైతే द्विगु (ద్విగు) అనే పేరుతో పేర్కొంటారు.

यथा —

नीलं च तदुत्पलं च = नीलोत्पलम्, నల్లనికలువ (కర్మధారయము)

सन् च पुरुषश्च = सत्पुरुष:, మంచివాడైన మనిషి

साधुश्चासौ जन: = सुजन: మంచి మనిషి,

दुष्टश्चासौ जन: = दुर्जन: దుష్టుడైన మనిషి,

सन् चासौ जन: = सज्जन: మంచిమనిషి,

[सु, दुर् అనునవి అవ్యయాలైననూ కర్మధారయాలే]

पुरुष: व्याघ्र इव = पुरुषव्याघ्र: వ్యాఘ్రము వంటి పురుషుడు (శ్రేష్ఠుడైన)

कवि: चन्द्र इव = कविचन्द्र: చంద్రునివంటి కవి (శ్రేష్ఠుడైన)

आम्र इति वृक्ष: = आम्रवृक्ष:, మామిడి (అనెడి) చెట్టు

भारत इति देश: = भारतदेश:, భారత మనెడి దేశము

त्रयाणां भुवनानां समाहार: = त्रिभुवनम्, మూడు భువనముల సముదాయము (ద్విగు)

अन्यो ग्राम: = ग्रामान्तरम्, మరొక గ్రామము (ప్రత్యేకముగా

अन्यो देश: = देशान्तरम्, మరొక దేశము కన్పించు కర్మధారయము)

ఈ క్రింద ఇవ్వ కథను అర్థము చేసుకొని అందు కామాలలో వున్న పదములు ఏ సమాసములో తెలుసుకొనండి —

"दिलीपपत्नी" भर्त्रा सह "वसिष्ठाश्रममगच्छत्" । "वशिष्ठाश्रम गोसेवन" करोमीति दिलीप: प्रतिज्ञातवान् । "तत्पत्नी" "कामधेनु·

दूर "नन्दिनीधेनुम्" अन्वगच्छत् । दयावान् राजा तां निवर्त्य धेनोः "रक्षणार्थं" एक एव गतः । "बाललताः" "पौरकन्या" इव तं प्रसूनैः अवाकिरन् । "समाराधनतत्परः" राजा छायेव गोरत्नं नन्दिनीं अनुसृतवान् । दिशः "सन्ध्यारपूताः" कृत्वा सा धेनुः आश्रमं प्रस्थिता । एवं "दिनान्तरे"च"गोसेवा" कृता । "प्रतिदिनम्" एवं दिलीपे कुर्वति सति एकदा सा गौः तस्य "परीक्षार्थम्" एव-मकरोत् । केनचित् सिंहेन हठात् आकृष्टां नन्दिनीम् "आत्म-देहस्य" समर्पणेन यथाशक्ति रक्षिष्यामि इति दिलीपो भाषित-वान् । "तत्कृतेन" "देहत्यागेन"नन्दिनी आत्मनः क्षीरं पिबेति सस्नेहं दिलीपम् अवदत् । "गुर्वाज्ञां"विना स्वीकरणम् "अनुचितम् अयुक्त-मिति" अभाषत । ततः गृहमागत्य, वशिष्ठानुज्ञातः गोक्षीरं पीत्वा "अयोध्यां" प्राप्तवान् । "सुदक्षिणासहितः" दिलीपः । "नवमासं" गर्भं धृत्वा सा देवी सुतं रघुम् अधिगता । रघोः पालने अक्षमंभवः नासीत् । सर्वे सन्तुष्टाः आसन् ।

1. అనునాసిక సంధి—

వర్గలలోని తొలి నాల్గు అక్షరములకు ఆ వర్గ పంచమాక్షరము (ఙ,ఞ,ణ,న,మ) వచ్చుట అనునాసిక సంధి అనబడును ఇట్లు మారుటకు రెండవ పదము మొదటి అక్షరముగూడా ఏదో ఒక వర్గ పంచమాక్షరమై యుండవలెను

उदा -

जगत् + माता = जगन्माता

(जगतः माता అని విగ్రహము)

ఇచట మొదటి పదము చివరి 'క' కారమునకు ఆ వర్గ పంచమాక్షరమైన 'ఙ' వచ్చినది. ఈ పంచమాక్షరములకు అనునాసికము లను పేరు కలదని మొదటి పాఠమున తెలుపబడినది. కావున ఈ సంధికి 'అనునాసికసంధి' అను పేరు సార్థకమైనది.

वाक् + माधुर्यम्=वाङ माधुर्यम्

2. 'न' కార ద్విత్వసంధి—

'న' కారాంతమైన పదములకు అచ్చు పరమైనపుడు మరియొక 'న' కారము అధికముగా వచ్చును.

ఉదా-

राजन् + इति=राजन्निति

कुर्वन् + आगत = कुर्वन्नागतः

ముప్పది ఏడవ పాఠము

కొన్ని కృదంతములు (శతృ, శానచ)

ఈ పాఠములో ధాతువులపై కొన్ని ప్రత్యయాలు చేర్చి క్రొత్త శబ్దములు తయారగుటనుగూర్చి తెలుసుకొనండి. ల్రోగడ పాఠములలో गत्वा, आगत्य ...., कुर्वन्, कुर्वता మొ॥ రూపాలు ఇట్లు ఏర్పడినవే అని చెప్పుకొన్నారు.

1. शतृ—

తెలుగులో వండు మొ॥గు ధాతువులపై 'వండుటకు' అను మొ॥గు పదములను తయారుచేసి ఎట్లు వాడుతామో ఆ సందర్భము

కర్మార్థక వాక్యాలే సంస్కృతమునకు సహజము. (ఈ ప్రత్యయానికి ముందుకూడా కొన్ని యెడల 'इ' కారముచేరుట, కొన్నిచోట్ల ధాతువు మార్పుల నొందుట గమనింపగలరు) ఈ రూపాలు మూడువిభక్తులలోను ఉండవచ్చును.

स्थातव्यम् = ఉండవలసినది,
गन्तव्यम् = వెళ్ళబడ వలసినది,
कर्तव्यम् = చేయబడవలసినది,
हर्तव्या, = దంపదగినది.
ज्ञातव्यः = తెలుసుకొనవలసినవాడు/ది. మొ॥వి.

3. य, अनीय—

'తవ్య' ప్రత్యయం చేరే సందర్భాంలో 'य, अनीय' ప్రత్యయాలు కూడ ధాతువులపై చేరవచ్చును.

कृ - कार्या/कार्य./कार्यम्
पा - पेयम्   कृ - करणीयम्
ज्ञा - ज्ञेयम्   पठ् - पठनीयम्
कथ- कथनीयम् మొ॥వి.

4 A. పూర్వభాగము సప్తమ్యర్థమున్నచో పైన 'स्थ.' అని 'స్థా' ధాతు రూపమును చేర్చినచో అచటనున్నవాడు అను రీతి అర్థము వచ్చును.

तत्रस्थः = అక్కడ ఉన్నవాడు,
अत्रस्थः, = ఇక్కడున్నవాడు,
कुत्रस्थः, = ఎక్కడున్నవాడు,
गृहस्थः, = ఇంటిలో ఉన్నవాడు, ఇంటియజమాని.

కర్మార్థక వాక్యాలే సంస్కృతమునకు సహజము. (ఈ ప్రత్యయానికి ముందుకూడా కొన్ని యెడల 'इ' కారముచేరుట, కొన్నిచోట్ల ధాతువు మార్పుల నొందుట గమనింపగలరు)ఈ రూపాలు మూడువిభక్తులలోను ఉండవచ్చును.

स्थापितव्यम् = ఉంచవలసినది,

गन्तव्यम् = వెళ్ళ(బడ వలసినది,

कर्तव्यम् = చేయబడవలసినది,

हन्तव्या, = చంపదగినది

ज्ञातव्यः = తెలుసుకొనవలసినవాడు/ది. మొ॥వి.

3. य, अनीय—

'తవ్య' ప్రత్యయం చేరే సందర్భాలలో 'य, अनीय' ప్రత్యయాలు కూడ ధాతువులపై చేరవచ్చును.

कृ - कार्या/कार्यः/कार्यम्

पा - पेयम् कृ - करणीयम्

ज्ञा - ज्ञेयम् पठ् - पठनीयम्

कथ - कथनीयम् మొ॥వి.

4 A. తొలిభాగము సప్తమ్యర్థమున్నచో పైన 'स्थ.' అని 'స్థా' ధాతు రూపమును చేర్చినచో అచటనున్నవాడు అను రీతి అర్థము వచ్చును.

तत्रस्थः = అక్కడ ఉన్నవాడు,

अत्रस्थः, = ఇక్కడున్నవాడు,

कुत्रस्थः, = ఎక్కడున్నవాడు,

गृहस्थः, = ఇంటిలో ఉన్నవాడు, ఇంటియజమాని

नगरस्थः = పట్నమందున్నవాడు,

वनस्थः - వనమందున్నవాడు

B. తొలిభాగము ద్వితీయాంతమై నైన 'दः' అను దాధాతు రూపమును చేర్చినచో "దానినిచ్చువాడు" అనురీతి అర్థము వచ్చును.

जलदः, वारिदः = (మేఘం నీరు నిచ్చునది)

कामदः = (కోర్కెలనిచ్చువాడు)

वरदः = (వరముల నిచ్చువాడు)

C. घ्नः అను हन् ధాతురూపము చేర్చినచో - చంపువాడు అను అర్థము వచ్చును

ఉదా :—

कृतघ्न = కృతమును (చేసిన మేలును) చంపువాడు (మరచువాడు)

दोषघ्नः = దోషములను పారద్రోలినవాడు.

పదకోశము— ।

अकृत्यम्	न	చేయరానిది	मन्दहासः	पु	చిరునవ్వు
अङ्गीकारः	पु	అంగీకరించుట	यात्रा	स्त्री	ప్రయాణము
अङ्गीकृति		,,	यात्रिकः	पुं	ప్రయాణికుడు తీర్థయాత్రికుడు
अपराधः	पु	తప్పు, నేరము	लोचनम्	न	కన్ను
आदायः	,,	సంపాదన	लोभः	पु	పిసినారితనము
आयः	,,	వచ్చుధనము	विघ्नः	,,	అడ్డంకము
आर्द्रः	पुं		विज्ञप्तिः	स्त्री	మనవిచేయు
आर्द्रा	स्त्री	తడసిన	विज्ञापना	स्त्री	తెలుపుట
आर्द्रम्	न				

आराधनम्	न	పూజ	विज्ञापनम्	न	మనవి చేసుకొనుట
आराधना	स्त्री	,,	विवाद:	पुं	పోట్లాట
आवेदनम्	न	తెలుపుట, బాధ	विशिष्ट:	,,	విశేషమైనది
कलकल:	पुं	హడావుడి	विशिष्ट:	,,	
कलह:	,,	పోట్లాట	व्यय:/यम्		ఖర్చు, ధనము
ग्रह:	,,	సూర్యుడు మొ॥ గ్రహములు	शिष्ट:/शेष:		మిగిలిన
			शिष्टा		వాడు/ది
ग्राह:	पुं	మొసలి	सम्मति:	स्त्री	అంగీకరించుట
छाया	स्त्री	నీడ	साहसम्	न	తొందరపాటు
निवेदनम्	न	తెలుపుట	स्मितम्	न	చిరునవ్వు
प्रयाणम्	न	ప్రయాణము	हास:	पुं	నవ్వు
बाधक	पुं	బాధించువాడు	हीनम्	न	తక్కువ
बाधकम्	न	బాధించునది	हीना	स्त्री	
बाधिका	स्त्री	,,	हीन:	पुं	

II కొన్ని అవ్యయాలు భూతకాల అసమాపక క్రియలు—

आदाय	తీసికొని	विधाय	చేసి
आलोच्य	ఆలోచించి	विभज्य	విభజించి
निधाय	పెట్టి	विस्मृत्य	మరచి
निधाय	ఉంచి	सन्तुष्य	సంతోషించి
निर्मूल्य	ధ్వంసంచేసి	संयोज्य	కలిపి,కూర్చి
प्रदाय	ఇచ్చి		

III కొన్ని భావార్థక కృదంతములు :—

आघ्राणम् = వాసనచూచుట

आलोकनम्=చూచుట

उत्पतनम्=పైకి ఎగురుట

उद्घाटनम्=తెరచుట, పెకలించుట

कम्पनम्=కదలుట

क्रन्दनम्=అరచుట

श्रावनम्=వినుట

गमनम्=వెళ్ళుట

ग्रथनम्=గ్రుచ్చుట

चर्वणम्=నమలుట

चलनम्=కదలుట

जल्पनम्=వాగుట, వాదించుట

दर्शनम्=చూచుట

धावनम्=పరిగెత్తుట

निमीलनम=మూసుకొనుట

पचनम्=వండుట

पठनम्=చదువుట

पतनम्=పడుట

पीडनम्=బాధించుట

भाषणम्=మాట్లాడుట

भोजनम्=అన్నముతినుట

विलपनम्-ఏడ్చుట

विस्मरणम=మరచుట

वीक्षणम्=చూచుట

शयनम्-పరుండుట/పక్క

श्रवणम्=వినుట

श्वासनम्=ఊపిరిపీల్చుట

संस्थानम्=ఉండుట

स्थगनम्=కప్పిపుచ్చుట

—:o:—

IV కొన్ని వ్యతిరేకపదములు—

अनुकूलम् X प्रतिकूलम्

आग्रहः X अनुग्रहः/प्रसादः

आचारः X अनाचारः

कृत्यम् X अकृत्यम्

गौरवम् X अगौरवम्

धनिकः X निर्धनः

धर्मः X अधर्मः

धैर्यम् X अधैर्यम्

लाभः X नष्टः

सत्यम् X असत्यम्

—:o:—

వాక్య ప్రయోగములు—

1. गन्तव्या ते वसतिरलका, నీవు వెళ్ళవలసిన నగరము అలక

2. श्वः मया कर्तव्यं कर्म अद्यैव त्वया कृतं खलु । రేపు నాచే చేయబడవలసిన పని నీచే ఈరోజే చేయబడెను కదా!

3. लेख्या अत्र चित्रपटे मालिनी नदी । ఈ చిత్రపటమునందు మాలినీ నది చిత్రింపబడవలెను.

4. वत्स ! श्रोतव्यम् श्रुतम् । నాయనా! వినదగినది వినబడినది.

5. देव ! प्रार्थनीयं किमन्यत् । ప్రభూ! ఇంక వేరేమి ప్రార్థింపవలెను.

6. नमस्यास्ते तु तपस्विनः । ఆ తాపసులు నీకు (చే) నమస్కరింపదగినవారు.

7. स्मर्तव्योऽयं जनः परिजनकथासु । సేవకులను గూర్చి చెప్పుకొనే మాటలలో ఈ వ్యక్తి స్మరింపదగినవారు.

8. चिकित्सितव्यो व्याधिः वैद्येन समर्थेन । సమర్థుడైన డాక్టరుచే వ్యాధి కుదర్చబడవలెను/దగినది.

9. कष्टं सोढव्यम् । కష్టము సహింపబడదగినది.

[सह्, वह् ధాతువులపై तव्य, तुम् ప్రత్యయాలు చేరిస్తే పెక్కు మార్పులు జరిగి सोढव्यम्, वोढव्यम् सोढुम् वोढुम् అను రూపాలు అగును.)

10. युष्माभिरहं द्रष्टव्यः । మీచే నేను అరగ బడవలసినవాడను.

11. महर्षे ! त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेवं विधं नरम् । ఓ మహర్షి! ఈ విధమైన మానవుని తెలుసుకొనుటకు నీవు సమర్థుడవై యున్నావు.

అభ్యాసము - 1

అనువదించుడు —

लघुकथा

कश्चन राजा स्वनगरं शत्रुभ्यो रक्षितुम् उन्नतं प्राकारं निर्माय, प्रधानद्वारस्य रक्षणार्थम् अधिकारिणः नियुक्तवान्। सोऽयं प्राकारः, द्वारं च, प्रहारैरपि दुर्भेद्यः इति नितरां अतुष्यत्।

एकदा राजा राजा मन्त्री च वेषान्तरं स्वीकृत्य प्राकार-भूमिमागत्य नगरे प्रवेष्टुं तत्रस्थितम् अधिकारिणं प्रार्थितवन्तौ तेन कथितम्-- नास्त्यवकाशः, 'राजौ बहिरेव स्थातव्यम्' इति तेन स्पष्टमुक्तम्। मन्त्री विंशत् रूप्यकाणि तस्मै दत्वा 'यथा-कथञ्चित् नगरे सद्यः प्रवेष्टव्यम्' इति सरहस्यमवदत्। सोऽपि पुरुषः तौ द्वौ पश्चात् प्रवेष्टुं कवाटबन्धनं अपनीय मार्गमदात्। राजा आश्चर्यमग्नोऽभवत्। मन्त्री विहस्याऽब्रवीत् - "प्राकार-निर्माणादपि, एतादृशानां धनलुब्धानां नीचानां दण्डनं प्रधानतया कर्तव्यम्"-इति।

అభ్యాసము - 2

జతపరుపుడు —

1.	भवतः	पठनीयाः
2.	काव्यम्	रक्षितव्यः
3.	ग्रन्थः	पठितव्यम्
4.	गुरुः	स्मर्तव्यः
5.	सत्कार्येण	आघ्रातव्यः
6.	बालकाः	सेवितव्यः
7.	पुष्पः	कर्तव्यम्

అభ్యాసము - 3

ఈ పదబంధాలను వాక్యాలలో కూర్చండి—

1. जलं पातुम्
2. घटं कर्तुम्
3. लेखां लिखितुम्
4. स्वच्छन्दतया स्थातुम्
5. बालेन क्रीडितुम्
6. राजधानीं द्रष्टुम् ।

—:o:—

ముప్పది ఎనిమిదవ పాఠము

విధిలిఙ్—

भवतु, भवन्तु, पठतु, मोदताम्, भवताम् మొదలగు క్రియలు పూర్వపాఠములో పరిచయమైనాయి. వాటికి మారుగా మరొక రూపాన్ని కూడా సంస్కృతములో వాడవచ్చును. వ్యాకర్తలు దీనిని 'విధిలిఙ్' అంటారు.

1) ఒక పనిని విధించుటలో
2) ఇష్టమును వివరించేటప్పుడు
3) జరుగుతుందా! లేదా! రావాలా! వద్దా! అనురీతి సందేహ ప్రశ్నలలోను
4) ప్రార్థనమునందు — ఈ రూపాన్ని ప్రయోగించుకోవలెను.

విధిలిఙ్‌లో పరస్మైపద ప్రత్యయాలు —

ईत्	ईताम्	ईयुः
ईः	ईतम्	ईत
ईयम्	ईव	ईम

(ఈ ప్రత్యయాంతలోని 'ई' కారము ధాతువులతో కలియునప్పుడు ए కారముగా మారును.)

అవి చేరిన ధాతువులు ఈ విధముగా ఉండును.

ఉదా — 'वस्' ధాతువు.

वसेत्	वसेताम्	वसेयुः
वसेः	वसेतम्	वसेत
वसेयम्	वसेव	वसेम

ఈ విధముగా

जि-जयेत्	गम्-गच्छेत्
वद्-वदेत्	पा-पिबेत्
दृश्-पश्येत्	चुर्-चोरयेत्

चिन्त्-चिन्तयेत् మొ॥ రీతిలో పరస్మైపదములకు రూపాలను గ్రహించవచ్చును.

अस्-ధాతువు

स्यात्	स्याताम्	स्युः
स्याः	स्यातम्	स्यात
स्याम्	स्याव	स्याम

हन्-

हन्यात्	हन्याताम्	हन्युः

हन्याः	हन्यातम्	हन्यात
हन्याम्	हन्याव	हन्याम
शृ-		
शृणुयात्	शृणुयाताम्	शृणुयुः
शृणुयाः	शृणुयातम्	शृणुयात
शृणुयाम्	शृणुयाव	शृणुयाम
कृ-		
कुर्यात्	कुर्याताम्	कुर्युः
कुर्याः	कुर्यातम्	कुर्यात
कुर्याम्	कुर्याव	कुर्याम
दा-		
दद्यात्	दद्याताम्	दद्युः
दद्याः	दद्यातम्	दद्यात
दद्याम्	दद्याव	दद्याम

)(0)(

సంస్కృత పదకోశము——

(చెట్లు మొదలగునవి.)

1) ఇచట ఇవ్వబడుచున్న పదాలను గమనించండి. ఇవన్నీ చెట్లు వాటి విశేషములను బోధించునవి వీటి చివర 'वृक्ष.' 'तरु:' అని చేర్చి కర్మధారయ సమాన రూపముగా వాడుకొన్నచో అన్నియు పుంలింగములగును.

2) వీటన్నింటి చివర 'फल' అని చేర్చినచో ఆ యా పండ్లను బోధించు నపుంసకములగును. (ప్రసిద్ధమైన ఫలవాచకాలకు చేర్చుకున్నచో చాలును)

3) పిదప చివర शलाटुः అని చేర్చినచో ఆ యా చెట్ల పచ్చి కాయలను బోధించును.

4) అట్లే పిదప చివర पत्रम् (ఆకు) అని, पल्लवः (చిగురాకు) అని, తీగలైనచో 'लता' అని చివర చేర్చుకొని కావలసిన అర్థములను పొందవచ్చును.

పదములు—

वट:	पुं	మఱ్ఱి	कदली	स्त्री	అరటి
शाल्मलि	स्त्री	బూరుగ	नारङ्ग	पुं	నారింజ
शाल्मल:	पुं	,,	पनस:	,,	పనస
चूत: / आम्र	,,	మామిడి	बहुबीज:	,,	జామ
			जमा	स्त्री	,,
रसाल:	पुं	తియ్యమామిడి	शालि:	पुं	వరి
तिन्त्रिणी	स्त्री	చింత	गोधूम:	,,	గోధుమ
अश्वत्थ:	पुं	రావి	खर्जूर:	,,	ఖర్జూరము
साल	,,	మద్ది	द्राक्षा	स्त्री	ద్రాక్ష
नारिकेल:	,,	కొబ్బరి	मल्लिका	,,	మల్లె
ताल:	,,	తాడి	मरीचकम्	न	మిరియాలు
जम्बीर	,,	నిమ్మ	धान्यक	,,	ధనియాలు
निम्ब:	,,	వేప	कालशाक:	,,	కరివేపాకు
सर्षप:/सर्षपम्	पु न	ఆవాలు	कर्णिकार:	,,	గోంగూర
आढकी/क:	स्त्री पु	కందులు	ताम्बूलम्	न	తాంబూలము
माष:	पु	మినుములు	कारवेल्ल /	पु	కాకర/
मुद्ग:	,,	పెసర	कारवेल्ली	स्त्री	కాకర/తీగ

चणकः	,,	సెనగ	कोशातकी	,,	బీర
मूलचणकः	,,	వేరుసెనగ	गोजिह्वा	स्त्री	బెండ
आमलकः	,,	ఉసిరి	वार्ताकः	पु	వంకాయ
फेनिलः	,,	కుంకుడు	उर्वारुकम्	न	దోస
अलसान्द्राः	,,	అలచందలు (బొబ్బర్లు)	कूश्माण्डः	पु	గుమ్మడి
दाडिमः	,,	దానిమ్మ	अलाबूः	स्त्री	సొర
कन्दः	,,	కంద	बिम्बा	,,	దొండతీగ
खल्वः	,,	చిక్కుడు	बिम्बः	पु	దొండ
नखखल्वः	,,	గోరుచిక్కుడు	आलवालम्	न	పాదు
मूलम्	,,	మొదలు			

వాక్యనిర్మాణము—

अद्यास्मिन् प्रयाणे भोजनं स्याद्वा न वा ?

ఈ రోజు ప్రయాణంలో భోజనము ఉండునా ? ఉండదా ?

पण्डितसमक्षे अपण्डिता मौनं भजेयुः ।

పండితులసమక్ష మూర్ఖులు మౌనమును ఆశ్రయింతురుగాక ।

योगिनो हरिं हृदये एव पश्येयुः ।

యోగులు హరిని హృదయమందే చూచెదరు.

पुराणमित्येव न साधु सर्वम् ।

ప్రాతదైనంతనే అంతయు మంచిదికాదు.

तस्य वचनं किं ते शृणुयुः ?

అతని మాటను వారు వింటురా ?

दद्यात् शुभं वो हरिः ।

మీకు విష్ణువు శుభమునిచ్చుగాక

नीचैराख्यं गिरिमधिवसेः ।

నీచైః అను పర్వతమందు నివసింపుము.

क्रुद्धः पापं न कुर्यात् कः ।

కోపము కలవాడు ఎవడు పాపము చేయడు?

क्रुद्धो हन्यात् गुरूनपि ।

కోపించినవాడు గురువులను (పెద్దలను) కూడ చంపగలడు

अत्राऽहं सुखी स्याम् ।

ఇచట నేను సుఖము కలవాడుగా ఉండును.

అభ్యాసము - 1

వాక్యములు వ్రాయండి -

1. श्लो अहो खलभुजङ्गस्य विचित्रोऽयं वधक्रमः ।
अन्यस्य दशति श्रोत्रमन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥

2. घटं भिन्द्यात् पटं छिन्द्यात् कुर्याद्वा गर्दभस्वनम् ।
येन केन प्रकारेण प्रसिद्धः पुरुषो भवेत् ।

3. विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा
सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।
यशसि चाभिरतिर्व्यसनं श्रुतौ
प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥

4. आपदर्थं धनं रक्षेत्
दारान् रक्षेत् धनैरपि ।
आत्मानं सततं रक्षेत्
दारैरपि धनैरपि ॥

అభ్యాసము -2

ఈ క్రింది సమాసములను విగ్రహ వాక్యములను గమనించి ఏ సమాసములో గుర్తించండి.

वधस्य कूपः=वधकूपः ...

खल इति भुजङ्गः=खलभुजङ्गः ....

वाक्षु पटुता=वाक्पटुता ....

प्रकृत्या सिद्धः=प्रकृतिसिद्धः ...

आपदे (अर्थः)=आपदर्थम् ....

न पण्डिताः=अपण्डिताः ....

पण्डितानां मध्ये=पण्डितमध्ये ...

() 0 ()

ముప్పది తొమ్మిదవ పాఠము

ఈ పాఠములో బహువ్రీహి, ద్వంద సమాస భేదాలను పరిచయం చేసుకొనండి. 'బహువ్రీహి' సంస్కృతములో మిక్కిలి ప్రచారము గల సమాసము. ప్రథమా విభక్తిలో గల రెండు పదాలు (విశేష్య విశేషణములు) అన్య వస్తువునో, అన్య వ్యక్తినో చెప్పుటకు ఈ సమాస ముపయోగించును.

తెలుగు ఉదా :—

'మూడు కన్నులు' అను రెండు పదాలకు కర్మధారయమో, ద్విగు సమాసమో చేసినచో 'మూడు సంఖ్యగల కన్నులు' అను అర్థము వచ్చును అచట కన్నులు (విశేష్యము) చెప్పబడును. కాని

ఆ రెండు పదములు (ఆ మూడు కన్నుల వానిని) శివుడని చెప్పినచో 'ముక్కంటి' అను సమాసము ఏర్పడును. ఇదే బహువ్రీహి.

తెలుగు వివరణలో కలవాడు/కలది అని చెప్పుటకు మారుగా సంస్కృతమున 'यत् तत् శబ్దములతో విగ్రహవాక్యాలు చెప్పెదరు. त्रीणि नेत्राणि यस्य सः (शिवः) (మూడు కన్నులు ఎవరికో (కి కలవో) వాడు. ఇదే స్త్రీలింగములో నైనచో यस्याः सा అని. నపుంసకలింగమని తెలిసినచో यस्य तत् అని మార్చి తెలుసుకొనవలెను.

[విచిత్ర మేమనగా ఆ విశేష్య విశేషణములను यत्, तत् శబ్దాల సాయంతో అన్య వస్తువులకు, అన్యవ్యక్తులకు అన్వయించేట్లు మార్చటంలో ఏ విభక్తులనైనా మన పిలుపుబట్టి గ్రహించవచ్చును.

N.B - ఈ చివరి పేరానుండి

పైన 'त्रिनेत्र' పదంలో यस्य అని షష్ఠి వాడుచున్నాము. ఇదే ఒక్కొక సమాసంలో यं सः (ద్వితీయలోనికి), येन सः (తృతీయలోనికి यस्मै सः చతుర్థిలోనికి....ఈ రీతిగా మార్చి మార్చి చెప్పుకోవచ్చును. దీన్నిబట్టి అర్థాలు మారిపోగలవు

ఉదాహరణకు पीतम् (పచ్చని) अम्बरम् (వస్త్రము) అను విశేష్య విశేషణములకు బహువ్రీహి చేయుదము.

1) येन सः అని విగ్రహములో पीताम्बरः అని సమాసము చేసినచో ఆ వస్త్రము ఎవరి చేత రంగు వేయబడునో ఆ నేతవానిని చెప్పును.

2) यस्मै सः. అనినచో ఎవరి కొఱకు తెచ్చినామో ఆ వ్యక్తి కొడుకును చెప్పును.

3) **यस्मात् सः** అనినచో ఎవరినుండి వచ్చినదో ఆ షాపు వానిని చెప్పును.

4) **यस्य सः** అనినచో అది ఎవరికి కలదో (ప్రసిద్ధిని బట్టి) ఆ విష్ణుమూర్తిని చెప్పును.

5) **यस्मिन् सः** అనినచో దేనియందు కలదో ఆ పెట్టెనో, ఆ ప్రదేశమునో చెప్పును

ఇట్లు మన అవసరమునకు వీలుగా అర్థములనివ్వగలదు కనుక దీనికి **बहुव्रीहि** (వరికంకి చాలా కాడలతో, గుత్తులతో గింజలు వ్రేలాడు చున్నట్లు) అను పేరు వచ్చెనేమో.

ఈ పరిచయముతో సంస్కృతములో అత్యధికముగా గల బహువ్రీహి సమాసాలకు విగ్రహ వాక్యములు చెప్పుటకు మీకు సరియైన అవగాహన కలిగియుండాలి.

ఈ క్రింది వానికి విగ్రహములు చెప్పండి—

1. **मृगलाञ्छन:** – మృగము లాంఛనము (చిహ్నము గా కలవాడు (**शशाङ्क:**)

2. **त्रिनेत्र:** – మూడు కన్నులు కలవాడు.

విశేష సూచన—

न, सु, दुर् మొ॥ అవ్యయాలతో కూడా బహువ్రీహి సమాసములు చేయవచ్చును.

1 **न विद्यते राजा यस्मिन् सः = अराजक: देश:** [రాజులేని దేశము]

'నఞ్' సమాసంలోవలె 'న' అనే అవ్యయములు 'అ' అనిగాని 'అన్' అనిగాని మారును.

2. दुष्टः मार्गः यस्य सः = दुर्मार्गः [దుష్టమైన మార్గము కల వాడు చెడ్డవాడు]

3. उद्गतौ बाहू येन सः = उद्बाहुः [ఎత్తబడిన చేతులు కల వాడు/చేతులెత్తినవాడు]

4. पुत्रेण सह = सपुत्रः = ['सह' అనే అవ్యయం 'स' అని మారుతుంది.] కొడుకుతో కూడినవాడు.

षष्ठः समासः

ద్వంద్వము—

1) సమాసము పొందుచున్న [అనేక] పదములకు వాక్యాన్వయముతో సమాన ప్రాధాన్యముంటే దానిని ద్వంద్వ సమాసమంటారు.

उदा —

రామలక్ష్మణులు/తల్లిదండ్రులు - వచ్చినారు.

దీనికి విగ్రహ వాక్యము చెప్పువిధము—

रामश्च लक्ष्मणश्च = रामलक्ष्मणौ
पूर्वश्च अपरश्च = पूर्वापरौ

ఇద్దరిని చెప్పవలెను కనుక ఈ సమాసము ద్వివచనములో ఉండును. పెక్కు మందిని చెప్పవలసినచో బహువచనముండును.

మరికొన్ని సమాసములకు విగ్రహవాక్యములు.

शिवश्च केशवश्च = शिवकेशवौ

माता च पिता च = मातापितरौ

धर्मजश्च भीमश्च अर्जुनश्च = धर्मजभीमार्जुनाः

ఏకశేష సమాసములు—

जाया च पतिश्च = दम्पती (భార్యాభర్తలు)

माता च पिता च = पितरौ అనికూడా ఉండవచ్చును.

॥ కొన్ని ద్వంద్వసమాసాలు సమాహారాన్ని చెప్పే నపుంసక లింగముతో నిత్యైక వచనంలో ఉంటాయి.

पाणि पादम् – पाणयश्च पादाश्च అని దీని విగ్రహం (చేతులు కాళ్లు వీటి సముదాయము)

नक्त दिवम् – नक्तं च दिवा च (రాత్రిం బగళ్ళు) మొ॥

సంస్కృత పదకోశము ।

निवासः	पु		शैशवम्	न	బాల్యము
निलयः	,,	ఇల్లు	बाल्यम्	न	బాల్యము
गृहम्	न		यौवनम्	,,	యౌవనము
गेहम्			वार्धक्यम्	,,	ముసలితనము
भवनम्	न	మేడ	ब्रह्मचर्यम्	,,	బ్రహ్మచర్యము
द्वारम्	,,	వాకిలి	गृहस्थत्वम्	,,	వివాహము చేసి కొని ఉండుట
कवाटम्	,,	తలుపు			
कुटीरम्	,,	గుడిసె	कुटुम्बकम्	न	ఒకఇంటి సంసారము
गवाक्षः	पु	కిటికీ			
वातायनम्	न		श्रेष्ठः	पु	గొప్పవాడు
कुड्यम्	न	గోడ	ज्येष्ठः	,,	పెద్దవాడు
प्राकारः	पु	ప్రహరీ గోడ	कनिष्ठः	,,	చిన్నవాడు
सोपानम्	न	మెట్టు	उदयम्	न	ఉదయము

निश्रेणि: पुं నిచ్చెన
सम्मार्जनी स्त्री చీపురు
प्राङ्गणम् न ముంగిలి వాకిలి
रङ्गवल्ली स्त्री ముగ్గు
पाकशाला | ,, వంటఇల్లు
महानस. | पुं
वेदिका स्त्री అరుగు
पक्षद्वारम् न పక్కవాకిలి
उद्यानम् ,, తోట
कूप: पु బావి
विद्युच्छक्ति: स्त्री కరంటు
मानदण्ड: पु కొలబద్ద
आचरणीय: ,, ఆచరింప దగినది
अनुल्लङ्घनीय: पु జవదాట రానిది
चैत्र: पु చైత్రమాసము
वैशाख: पु వైశాఖమాసము
ज्येष्ठमास: ,, జ్యేష్ఠమాసము
आषाढमास: ,, ఆషాఢమాసము
श्रावणमास: ,, శ్రావణమాసము
भाद्रपदमास: पुं భాద్రపదమాసము
आश्वयुजमास: पु ఆశ్వయుజ ,,
कार्तिक: ,, ,, కార్తీక ,,
मार्गशिर: ,, ,, మార్గశిర ,,
पुष्य: ,, ,, పుష్యమాసము

उष: काल: पुं తెల్లవారు జామున
प्रात: अव्य ఉదయము
मध्याह्न: पु మధ్యాహ్న కాలము
सायम् अव्य సాయంకాలము
रात्रि | स्त्री రాత్రి
यामिनी |
अर्धरात्रि: स्त्री అర్ధరాత్రి
तिथि: ,, తిథి
(తిథి:)
शुक्लपक्ष: पुं శుక్లపక్షము
कृष्णपक्ष: ,, కృష్ణపక్షము
मास: ,, నెల
प्रतिपद(त्) स्त्री పాడ్యమి
पूर्णिमा ,, పూర్ణిమ
अमावास्या ,, అమావాస్య

माघमासः ,, మాఘ మాసము
फाल्गुणमासः पुं ఫాల్గుణ ,,
ఇంగ్లీషు నెలలను సంస్కృతంలో వ్యవహరించవలసి వస్తే 'मासः' అని చివర చేర్చి వాడుకొనవచ్చును.
यथा — जनवरि मासः
फिब्रवरि मासः మొ॥
ఋతువులు — (ऋतवः)
वसन्तर्तुः पुं వసంతఋతువు
ग्रीष्मर्तुः ,, గ్రీష్మఋతువు
वर्षर्तुः ,, వర్షఋతువు
शरदृतुः ,, శరదృతువు
हेमन्तर्तुः ,, హేమంతఋతువు
शिशिरर्तुः ,, శిశిరఋతువు
శ్లోకభావములను గమనించండి—
1. काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः ।
वसन्तसमये सम्प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ।
2. दिनयामिन्यौ सायं प्रातः
शिशिरवसन्तौ पुनरायातौ ॥
3. जगतः पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ।
4. रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव ।
5. जयतु जयतु मेघश्यामलः कोमलाङ्गः ।
6. उद्धरेदात्मनात्मानम् ।
7. ऊर्ध्वं मासान्नजीवेयम् ।
వాక్యనిర్మాణము—
1. धर्मार्थकाममोक्षेषु धर्मः प्रथमः । अवश्यं आचारणीयश्च ।
ధర్మము, అర్థము, కామము, మోక్షము వీనిలో ధర్మమే మొదటిది. తప్పక ఆచరింపదగినది.

2. प्रांशुलभ्ये फले लोभात् उद्बाहुः वामनः अपहसितो भवति खलु ।

పొడగరికే పొందదగిన పండునందు ఆశకొద్దీ చేతులెత్తి ఎగిరిన పొట్టివాడు నవ్వుల పాలగును కదా!

3. हिमालयः पूर्वापरौ वारिनिधी विगाह्य स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः ।

హిమాలయము తూర్పు పడమర సముద్రాలను వ్యాపించి భూమికి కొలబద్దవలె ఉన్నది.

4. अस्मिन संवत्सरे तृतीयमासे ममानुजः विद्यार्थं देशान्तरं गच्छति ।

ఈ సంవత్సరము 3 వ నెలలో నా తమ్ముడు చదువు కొరకై ఇతర దేశాలకు వెళ్తున్నాడు.

5. शरदृतौ दशम्यां विजयदशमी इति पर्वं भवति ।

శరదృతువులో దశమినాడు విజయదశమి అనే పండగ వచ్చును.

6. उद्याने रामः अनुजैः सह क्रीडति ।

తోటలో రాముడు తమ్ములతో ఆడుకొంటున్నాడు.

సమాస సంధులు - పట్టిక

రెండు పదములు సమాసముగా కలియునపుడు సంధి నిత్యముగా రావలయునని, అనగా అవి విడివిడిగా పలుకరాదని చెప్పుటకే, లోగడ పరిచయమైన సంధులు ఈ క్రింది సమాస పదములలో ఎట్లు వచ్చినవో గమనింపగలరు. విగ్రహవాక్యములో కన్పించు విభక్తులు లోపించగానే ఆ రెండు శబ్దములు తగిన సంధులను పొంది, చివర విభక్తి ప్రత్యయము చేరిన పిమ్మట నూతన పదముగా రూపొందును.

సంఖ్య	సమాసవిగ్రహము	విడదీసినపదములు	సమాసరూపము
1.	अत्यन्तं उन्नतम्	अति + उन्नतम्	अत्युन्नतम्
2.	अत्यन्तं आशा	अति + आशा	अत्याशा
3.	आत्मनि	अधि + आत्मन	अध्यात्मम्
4.	दिविषदां नाथः	दिविषत् + नाथः	दिविषन्नाथः
5.	कुमार्याः आगमनम्	कुमारी + आगमनम्	कुमार्यागमनम्
6.	सती च इय मतिः	सत् + मतिः	सन्मतिः
7.	सन् च असौ मार्गः	सत् + मार्गः	सन्मार्गः
8.	स चायं वरश्च	तत् + वरः	तद्वरः
9.	सा चेयं वधूश्च	तत् + वधूः	तद्वधूः
10.	तत् एव	तत् + मात्रम्	तन्मात्रम्
11.	तव आगमनम्	त्वत् + आगमनम्	त्वदागमनम्
12.	मह्यम्	मत् + अर्थम्	मदर्थम्
		अस्मत् + अर्थम्	अस्मदर्थम्
13.	मधुरश्च अयमुल्लासः	मधुर + उल्लासः	मधुरोल्लासः
14.	आत्मनि आनन्दः	आत्म(न्) + आनन्दः	आत्मानन्दः
	आत्मनः ,,	,,	,,
15.	राज्ञः अनुग्रहः	राज(न्)अनुग्रहः	राजानुग्रहः
16.	महान् अनुभावः यस्य सः	मह(त्) + अनुभावः	महानुभावः

సమానంపేరు	సంధి పేరు	తెలుగుఅర్థము	విశేషము
अव्ययीभाव	यणादेश	మిక్కిలి ఉన్నతమైనది	
,,	,,	మిక్కుటమైన ఆశ	
,,	,,	ఆత్మయందు	
षष्ठीतत्पुरुष	अनुनासिक:	దేవతలకు నాథుడు	
षष्ठीतत्पुरुष	यणादेश	కుమార్తెయొక్క రాక	
कर्मधारय	अनुनासिक	మంచిమనస్సు	
,,	,,	మంచిమార్గము	
कर्मधारय:	जश्त्व	ఆ పరుడు, శ్రేష్ఠుడు	
,,	,,	ఆ వధువు	
–	अनुनासिक	అదియే	తద్ధితవృత్తి
षष्ठीतत्पुरुष	जश्त्व	సిరాశ	అంటారు.
चतुर्थीतत्पुरुष	,,	నా కొఱకు	
,,	,,		
कर्मधारय:	गुणसन्धि:	మధురమైన ఉల్లానము	
सप्तमीतत्पुरुष	सवर्णदीर्घ	మనస్సునందు ఆనందము	తొలిపదము చివరి నకారము ఎల్లప్పుడు లోపించును.
षष्ठीतत्पुरुष:	,,	తనయొక్క ఆనందము	
षष्ठीतत्पुरुष:	,,	రాజాయొక్క అనుగ్రహము	,,
बहुव्रीहि:	,,	గొప్పవాడు	మహత్‌లో తకారమునకు లోపం హకారానికి దీర్ఘము

సంఖ్య	సమాసవిగ్రహము	విడదీసినపదములు	సమాసరూపము
17.	मनसि उल्लासः	मन(स्)+उल्लासः	मन उल्लासः
18.	गणानां ईशः	गण+ईशः	गणेशः
19.	नरेषु इन्द्रः	नर+इन्द्रः	नरेन्द्रः
20.	वाक्षु माधुर्यम्	वाक्+माधुर्यम्	वाक्माधुर्यम्
21.	पर्वतस्य अग्रः	पर्वत+अग्रः	पर्वताग्रः
22.	पितृणां ऋणम्	पितृ+ऋणम्	पितृणम्
23.	लोके एकवीरः	लोक+एकवीरः	लोकैकवीरः
	लोके एकशूरः	लोक+एकशूरः	लोकैकशूरः
24.	धर्मश्च अधर्मश्च	धर्म+अधर्म	धर्माधर्मौ
25.	पूर्वश्च अपरश्च	पूर्व+अपर	पूर्वापरौ
26.	सप्त च ते ऋषयश्च	सप्त+ऋषयः	सप्तर्षयः

సమాసం పేరు	సంధి పేరు	తెలుగు అర్థము	విశేషము
सप्तमीतत्पुरुष	विसर्गसन्धि:	మనస్సునందలి ఉల్లాసము	
षष्ठीतत्पुरुष	गुणसन्धि:	గణములకు ప్రభువు	
सप्तमीतत्पुरुष	,,	నరులలో శ్రేష్ఠుడు	
,,	अनुनासिक	వాక్కులలో మాధుర్యము	
षष्ठीतत्पुरुष	सवर्णदीर्घ	పర్వతముయొక్క చివర	
,,	,,	పితృదేవతల ఋణము	
सप्तमीतत्पुरुष	वृद्धिसन्धि	లోకమునందు గొప్ప వీరుడు,	
,,	,,	,, శూరుడు	
द्वन्द्वसमास:	सवर्णदीर्घ	ధర్మము అధర్మమున్నూ	
,,	,,	పూర్వము,అపరమున్నూ	
द्विगुसमास:	गुणसन्धि	ఏడుగురు ఋషులు	దీనికి सप्त ऋषय అని సంధి లేని రూపము కూడా ఉండును

నలుబదియవ పాఠము

ఈ పాఠములో మరికొన్ని 'విధిలిఙ్' రూపములను గమనించండి. ఇవి ఆత్మనేపద ప్రత్యయములు……..

ఆత్మనేపద ప్రత్యయములు

ईत	ईयाताम्	ईरन्
ईथा:	ईयाथाम्	ईध्वम्
ईय	ईवहि	ईमहि

ఈ ప్రత్యయములు చేరినపుడు ఆత్మనేపది ధాతువులిట్లుండును —

मुद—

मोदेत	मोदेयाताम्	मोदेरन्
मोदेथा:	मोदेयाथाम्	मोदेध्वम्
मोदेय	मोदेवहि	मोदेमहि

ఇట్లే మరికొన్ని ధాతువులు - ప్రారంభరూపాలు.

ధాతువు ప్రారంభ రూపం	ధాతువు ప్రారంభ రూపం	ధాతువు ప్రారంభ రూపం
भृ भरेत	हृ - हरेत	नी - नयेत
सह् - सहेत	डी - डयेत	जन् - जायेत
कृ - कुर्वीत	भज् - भजेत	भाष् - भाषेत
वृध् - वर्धेत	विद् - विद्येत	क्री - क्रीणीत
ग्रह् - गृह्णीत	शी - शयेत	पच् - पचेत
वन्द् - वन्देत	दय् - दयेत	वेप् - वेपेत
वृत् - वर्तेत	स्वर - स्वरेत	—

వర్గీకృతపదకోశము—

(శరీరావయవములు మొ॥)

अञ्जलिः	पु	దోసిలి
मुष्टिः	स्त्री	పిడికిలి
अंसः	पुं	భుజము
बाहुः	,,	,,
भुजः	,,	,,
मणिबन्धः	पु	మణికట్టు
प्रकोष्ठः	पु	ముంజేయి
अनामिका	स्त्री	ఉంగరపు వ్రేలు
कनिष्ठिका	स्त्री	చిటికెన వ్రేలు
तर्जनी	स्त्री	చూపుడు వ్రేలు
मध्यमा	,,	నడిమి వ్రేలు
अङ्गुष्ठः	पु	బొటన వ్రేలు
नख	,,	వ్రేలిగోరు
अङ्गुली	स्त्री	వ్రేలు
उदरम्	न	పొట్ట
नाभिः	पु	బొడ్డు
भ्रूः	स्त्री	కనుబొమ్మ
पक्ष्म	न	కనురెప్ప
अश्रु	न	కన్నీరు
बाष्पम्	न	
नयनम्	न	కన్ను
नेत्रम्	न	,,
लोचनम्	न	,,
कचः	पुं	వెంట్రుక
केशः	,,	,,
वेणी	स्त्री	జడ
मस्तकम्	न	తల
शिरः	न	తల
मकुटम्	न	కిరీటము
तालु	न	దవుడ
रसना	स्त्री	నాలుక
आननम्	न	ముఖము
मुखम्	,,	,,
वदनम्	,,	,,
दन्तः	पु	పన్ను
अधरः	,,	పెదవి
ओष्ठः	,,	,,
क्षुतम्	न	తుమ్ము
श्मश्रु	न	మీసము
नासिका	स्त्री	ముక్కు
कक्षः	पु	చంక
वक्षः	न	రొమ్ము
कटिः/टी	स्त्री	పిరుదు
ग्रीवा	,,	మెడ
पृष्ठः	पुं	వీపు
कण्ठः	,,	(మెడ)

चुबुकम्	न	గడ్డము
कपोल:	पुं	చెంప
कर्ण:	,,	చెవి
श्रोत्रम्	न	చెవి
श्रवणम्	न	,,
मांस:	पुं	మాంసము
गुल्फ:	,,	చీలమండ
ऊरु:	पुं	తొడ
वाम:	,,	ఎడమ
दक्षिण:	,,	కుడి
पाणि:	,,	చేయి
हस्त:	,,	,,
कर:	,,	,,
करतलम्	न	అరచేయి
पादतलम्	न	అరికాలు
उष्णीष:	पुं	తలపాగా
पादत्रम्	न	చెప్పు
पादुका	स्त्री	,,
छत्रम्	न	గొడుగు
दन्तशोधिका	स्त्री	బ్రష్

		కంఠము
पाद:	पुं	పాదము
पदम्	न	,,
चरण:	पुं	,,
चर्म (न्)	न	చర్మము
अङ्गम्	न	అవయవము
अवयव:	पुं	,,
मूक:	,,	మూగవాడు
बधिर:	,,	చెవిటివాడు
काण:	,,	కుంటివాడు
पङ्गु:	,,	కుంటివాడు
बाल:	,,	బాలుడు
युवक:	,,	యువకుడు
वृद्ध:	,,	ముసలివాడు
खर्वाट:	,,	బట్టతల ,,
तुन्दिल:	,,	బొజ్జకల,,
उन्नस:	,	ఎత్తైనముక్కు కలవాడు
दन्तुर:	,,	ఎత్తైనపళ్ళు కలవాడు
हार:	,,	గొలుసు
अङ्गुलीयकम्	न	ఉంగరము
कुण्डलम्	न	కుండలము (చెవి ఆభరణం)

వాక్యనిర్మాణము—

1. पुनः पुनः अपकारं कुर्वन्तं को वा क्षमेत ।
మాటి మాటికి అపకారము చేయువానిని ఎవడు మాత్రం క్షమించును.

2. ते सर्वे एतत् कार्यं कुर्वीरन् । अहं बहु कुर्वीत ।
వారందరు ఈ పనిని చేయుదురుగాక!

3. तां मे भार्यां जानीथाः - इति यक्षः मेघं अवदत् ।
ఆమెను నా భార్యగా తెలిసికొనుము - యని యక్షుడు మేఘు నితో పల్కెను.

4. क्रीणीध्वं, क्रीणीध्वम् इति आपणे बालकः मधुरपदार्थान् विक्रीणाति ।
కొనండి కొనండి అని దుకాణమునందు బాలుడు స్వీట్లను అమ్ముచున్నాడు.

5. इदमन्धं तमः कृत्स्नं जायेत भुवनत्रयं यदि शब्दः न विद्यते
భాషయే లేనట్లైతే ఈ మూల్లోకములు చిమ్మ చీకటిమయము లగును.

6. मुखैः सहस्रेण फणी वदेच्चेत्, करैः सहस्रेण लिखेच्च सूर्यः
ఆదిశేషువు వేయి నోళ్ళతో పల్కినచో, సూర్యుడు వేయి కర ములతో వ్రాసినచో—

7. यूयं सर्वे मोदध्वम् अनेन विषयेन ।
మీరందరు ఈ విషయముతో సంతోషించండి.

సంధులు - పునర్విమర్శ

यदेत् + च = यदेच्च, हरि( )स् + शेते = हरिश्शेते ।

अ) 'చ' వర్గతో యోగమున్నపుడు 'త' వర్గాక్షరములు తాముకూడా 'చ' వర్గాక్షరములుగా మారును-అని, దీనిని 'శ్చుత్వ సంధి' అందురని చెప్పుకొంటిమి ప్రస్తుతము.

आ) '**स**' కారమున్నచో '**श**' కారముగా మారును-అనుటకై ఒక సమానపదము-**मनसि शङ्का**-**मन(:)स् + शङ्का=मनश्शङ्का**

इ) **तस्मात् + जयात् = तस्माज्जयात् ।** ఇచట తొలుత '**त**' కారము '**द**' కారముగా మారి (జశ్త్వ సంధి), పిమ్మట ఈ శ్చుత్వసంధిచే **त** వర్గాక్షరము **द्** వర్ణమునకు **ज** కారము వచ్చినది.

అభ్యాసము – 1

క్రింది సంధులను విడదీసి కార్యములను కనుగొనండి —

1. **रमेशः** 2. **द्वावत्र** 3. **पञ्चाननः** 4. **स गमेत**
5. **तत आगतः ।**

అభ్యాసము - 2

ఈ సమాసములకు విగ్రహవాక్యములను వ్రాయండి.

1. **भ्रातृभार्या** 2. **मधुस्वरार्थः** 3. **पितापुत्रौ**
4. **अबलः** 5. **सर्वगौरवम्**

అభ్యాసము - 3

ఈ క్రింది కథను అనువదించండి—

देवगुरोः पुत्रः कचः मृतसञ्जीविनी विद्याम् अधिगन्तुं राक्षसगुरु शुक्रं प्राप्तवान् । शुक्रस्य 'भार्गव' इति नामान्तर वर्तते । तस्य कुमारी देवयानिः । सा कचे अनुरागवती आसीत् । कच. प्रतिदिनम् अधिकभक्त्या गुरोः आराधनं कुर्वन् गोसेवादिकं च अकरोत् । कचस्य आगमनहेतुं ज्ञातवन्तः राक्षसाः तं विजने वने अघ्नन् । कुमार्या प्रार्थितः शुक्रः मृतसञ्जीविनीविद्यया कच पुनर्जीवितम् अकरोत् ।

अनन्तरम् असुराः पुनः तं हत्वा दग्ध्वा तत् भस्म सुरायां निक्षिप्य शुक्राय अददुः । तां सुरां शुक्रः अपिबत् । साऽयम् अनागतं कच मृत विज्ञाय, आत्म तं सुरापान विनिन्द्य शुक्रः गर्भस्थ कचं पुनर्जीवितमकरोत् । तस्मै ता विद्यां प्रदाय तदागमनार्थं स्वय प्राणान् अत्यजत् । कचः बहिरागत्य तया विद्यया स्वगुरु शुक्रं पुनरुज्जीव्य देवलोक गतवान् ।

అభ్యాసము - 4

పై కథ ఆధారంగా క్రింది ప్రశ్నలకు సమాధానం వ్రాయండి.

1. शुक्रः कस्य गुरुः ?
2. शुक्रस्य तनयाया. नाम किम् ?
3. कचः किमर्थं शुक्र प्राप्तवान् ?
4. राक्षसाः कच किमकुर्वन् ?
5. कच वा तन मृतसञ्जीविनी प्राप्ता ?

() 0 ()

SAMSKRUTA BHASHA PRACHARA SAMITHI

Nampally Station Road, Hyderabad-500 001.

SAMSKRTA SWABODHINI

PART-I

Price : Rs. [illegible]